

PRAŽSKÉ JARO 1968

POKUS O OBNOVU
OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

PRAŽSKÉ JARO 1968

**POKUS O OBNOVU
OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI**

Nakladatelství EPOCHA

Vydání publikace je financováno z příspěvku Olomouckého kraje poskytnutého Olomouckému centru otevřeného vzdělávání – OCOV usnesením Rady Olomouckého kraje č. UR/90/17/2008 ze dne 17. 7. 2008.

Recenzenti:

doc. PhDr. Jozef Oborný, Ph.D.,

Univerzita Komenského v Bratislave

Mgr. Antonín Staněk, Ph.D.

Univerzita Palackého v Olomouci

Copyright © Pavel Krákora, 2008

Copyright © Zdeněk Doskočil, Emil Gímeš, David Hampl, Tomáš Hubálek, Pavel Krákora, Pavel Kopeček, František Mezihorák, Zdeněk Novotný, Nina Pavelčíková, Milada Polišenská, Dalibor Státník, Małgorzata Świder, Jiří Štěpán, Pavel Urbásek, Lukáš Valeš, Miloš Vítek, Petr Zima, 2008

ISBN 978-80-87027-78-3

Obsah

Předmluva	9
-----------	---

I. REGIONÁLNĚ A SPOLEČENSKO-HISTORICKÝ ODDÍL

1. Důsledky roku 1968 na Univerzitě Palackého FRANTIŠEK MEZIHORÁK	16
2. Ohlasy pokusu o obnovu občanské společnosti na příkladu ostravského regionu NINA PAVELČÍKOVÁ	22
3. Pražské jaro a jeho odraz na Ústeckoorlicku TOMÁŠ HUBÁLEK	36
4. Česká filosofie před a po roce 1968 (osobní zkušenost) ZDENĚK NOVOTNÝ	55
5. Československý exil v jižním Švédsku a rok 1968 JIŘÍ ŠTĚPÁN	68
6. Free Czechoslovakia Information Service v Londýně a Pražské jaro MILADA POLIŠENSKÁ	79

7. Pražské jaro z pohledu rakouské politiky
a veřejné sféry
LUKÁŠ VALEŠ 96
8. Republika Federalna Niemiec wobec przemian
społeczno-politycznych w Polsce i Czechosłowacji
w 1968 roku
MALGORZATA ŚWIDER 117

II. OBECNĚ A KULTURNĚ-HISTORICKÝ ODDÍL

9. Vysoké školy a Pražské jaro
PAVEL URBAŠEK 144
10. Přípravná fáze československého pokusu
o reformu 1968
EMIL GÍMEŠ 152
11. Pokusy o změnu politického systému v satelitních
státech východního bloku a jejich vojenské
potlačení Sovětským svazem
PAVEL KOPEČEK 162
12. Akční program KSČ 1968 a jeho souvislosti
DAVID HAMPL 172
13. Nekomunistické strany Národní fronty
a Pražské jaro 1968
PAVEL KRÁKORA 184
14. Revoluční odborové hnutí (ROH) jako platforma
socialistické reformy v letech 1968–1969
DALIBOR STÁTNIK 194

15. Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů
v červnu 1969
ZDENĚK DOSKOČIL 207
16. Rok 1968 jako pokus o obnovu občanské společnosti
PETR ZIMA 233
17. Osmašedesátý rokem nula
MILOŠ VÍTEK 260

Předmluva

To, že se právě na olomoucké akademické půdě uskutečnila možná největší a nejreprezentativnější vědecká konference k tragickému jubileu roku 1968, je dáno některými z následujících důvodů a souvislostí.

Zvláště významná byla podpora, které se jí dostalo od předsedy Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky ing. Miloslava Vlčka a dále od vedení Univerzity Palackého, městské samosprávy a Krajského úřadu Olomouckého kraje. Díky tomu bylo možno uhostit v Olomouci zvláště významné osobnosti z řad inteligence, politiků a umělců, které tehdy – před 40 lety – sehrály významné role.

Pořádajícím pracovištěm byla Katedra společenských věd PdF UP, jež zaujímá dlouhodobě dominantní postavení mezi obdobnými pracovišti v celé České republice. Také v roce 1968 existovaly obdobné katedry a většina jejich pracovníků odmítla být propagátory marxismu-leninismu a stali se myšlenkovými tvůrci Pražského jara. Jestliže dnešní katedra společenských věd na olomoucké univerzitě připravuje učitele občanské výchovy, občanské nauky a základů společenských věd v duchu ideálů demokratické občanské společnosti, pak zcela logicky navazuje na odkaz svých tehdejších předchůdkůň.

V roce 1968 byly v českých zemích jen tři univerzity, takže vedle Prahy a Brna to bylo vysoké učení v Olomouci, které se zřetelně a pozitivně zapojilo do tehdejšího myšlenkového a politického kvasu. Na druhé straně však z olomoucké univerzitní půdy bohužel vzešli i nejtvrďší dogmatici a kolaboranti, kteří dalekosáhle ovlivnili dění v celém Československu.

Po srpnové invazi armád Varšavské smlouvy se Olomouc stala neblaze výjimečnou tím, že jako jediné velké město v ČSSR byla zaplavena mnohatisícovou sovětskou posádkou, která tíživě ovlivňovala každodenní atmosféru města. Právě v dnešní budově Pedagogické fakulty UP bylo její velitelství pro celou Moravu.

Nejaktuálnější souvislost je však tato: V roce 1993 zahájila Katedra společenských věd PdF UP tradici letních škol výchovy k občanství a evropanství. Ty každoročně přitahují stovku učitelů základních, středních i vysokých škol a díky své trvale vysoké úrovni získaly národní i mezinárodní prestiž. Letos byl pořádán již 15. ročník a konference „*Osmadesátý*“ – *Pražské jaro: pokus o obnovu občanské společnosti*“ se stala její dominantou. Souběžně se odehrála v České republice i řada vzpomínkových politických akcí. Je jistě důležité, že veřejní činitelé ocenili význam roku 1968, ale za možná důležitější považujeme to, že 120 učitelů, kteří se naší konference zúčastnili, vnímalo poselství Pražského jara a bude jej doufáme kvalifikovaně předávat svým žákům a studentům. Bylo potěšitelné, že po dvou dnech jednání všichni bez výjimky oceňovali vysokou úroveň, zajímavost a užitečnost programu. Avšak ještě potěšitelnější bude, jestliže výsledky této konference přispějí k tomu, aby už třeba za několik týdnů nezačal na odkaz roku 1968 opět padat prach zapomnění.

Předkládaný sborník obsahuje 17 příspěvků rozdělených do dvou tématických částí: regionálně a společensko-historického oddílu a oddílu obecně a kulturně-historického. Úvod do regionálně a společensko-historického oddílu představuje příspěvek *Františka Mezihoráka Důsledky roku 1968 na Univerzitě Palackého*, který je pokusem o analýzu situace (morální, vědecké, personální) na Univerzitě Palackého v době počínající se normalizace. Autor mj. zmiňuje činnost nejhrolivějších univerzitních „normalizátorů“ a v přehledu vypočítává jména všech postižených, kteří byli donuceni univerzitní půdu opustit. V závěru se dotýká otázky rehabilitací a mož-

nosti nápravy způsobených křivd po roce 1989. *Nina Pavelčíková – Ohlasy pokusu o obnovu občanské společnosti na příkladu ostravského regionu* – prezentuje nebývalý rozmach občanských aktivit na Ostravsku, které bylo, především vzhledem k sociální struktuře zdejších obyvatel, považováno za baštu KSČ. Regionu Ústeckoorlicka se v podobném kontextu, s důrazem na ekonomický aspekt, věnuje *Tomáš Hubálek* v příspěvku **Pražské jaro a jeho odraz na Ústeckoorlicku**. *Zdeněk Novotný – Česká filozofie před a po roce 1968 (osobní zkušenost)* – zaměřuje svou pozornost na stav české filozofie před a po roce 1968, přičemž do výkladu okrajově vnáší i svůj pohled a osobní zkušenosti studenta filozofie na Univerzitě Palackého v době normalizace počátků sedmdesátých let. Na vnímání roku 1968 a období následujících dvaceti let z pohledu československých emigrantů ve Švédsku, na jejich aktivity a každodenní život, se ve studii **Československý exil v jižním Švédsku a rok 1968** zaměřuje *Jiří Štěpán*. Nad osudy československé emigrace ve Velké Británii (především osobou Josefa Jostena a jeho organizace Free Czechoslovakia Information Service), jejími názory na sjezd československých spisovatelů, reformy roku 1968 a vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968, se zamýšlí *Milada Polišenská: Free Czechoslovakia Information Service v Londýně a Pražské jaro*. K československo-rakouským vztahům v roce 1968, postojům rakouské veřejnosti a politických elit k reformnímu procesu Pražského jara a emigraci československých občanů do Rakouska po 21. srpnu 1968 pak obrací svou pozornost *Lukáš Valeš* v příspěvku **Pražské jaro z pohledu rakouské politiky a veřejné sféry**. Regionálně a společensko-historický oddíl uzavírá studie *Małgorzaty Świder* **Republika Federalna Niemiec wobec przemian społeczno-politycznych w Polsce i Czechosłowacji w 1968 roku**, v níž se zaměřuje na vnímání událostí roku 1968 v Československu a Polsku (tzv. Polský Březen 1968) z pohledu tehdejší zahraniční politiky Spolkové republiky Německo.

Obecně a kulturně-historický oddíl uvozuje příspěvek *Pavla Urbáška* nazvaný **Vysoké školy a Pražské jaro**, který je zdařilým pokusem o stručnou analýzu stavu českého vysokého školství v letech 1948–1989 s akcentem na rok 1968 a následující období normalizace sedmdesátých a osmdesátých let minulého století. *Emil Gímeš* se ve studii **Přípravná fáze československého pokusu o reformu 1968** soustředí na příčiny liberalizace politiky KSČ v roce 1968 v kontextu politickém, historickém a ekonomickém, analyzuje souvislosti mezinárodní politiky a vztah SSSR ke svým „satelitům“ po roce 1945. V kontextu mezinárodně-politické situace zemí východního bloku (především členů Varšavské smlouvy), jejich poválečného vývoje a občasně snahy (NDR 1953, Maďarsko 1956) vymanit se z vlivu Moskvy a jejich direktiv sleduje anabázi Pražského jara *Pavel Kopeček: Pokusy o změnu politického systému v satelitních státech východního bloku a jejich vojenské potlačení Sovětským svazem*. Vnitřní politiku KSČ, programová východiska Akčního programu a stanoviska sousedních socialistických zemí k rozbíhajícímu se reformnímu procesu v Československu hodnotí *David Hampl* v příspěvku **Akční program KSČ 1968 a jeho souvislosti**. Roli politických stran v rámci Národní fronty, jejich postoj k politickým a ekonomickým reformám v roce 1968, snahy o vnitřní očistu a pokus o obnovu sociální demokracie sleduje ve studii **Nekomunistické strany Národní fronty a Pražské jaro** *Pavel Krákora*, situaci odborů a úsilí o naplnění jejich skutečné a klíčové funkce coby organizace hájící zájmy zaměstnanců (kterou v roce 1948 pozbyly) pak věnuje pozornost *Dalibor Státník: Revoluční odborové hnutí (ROH) jako platforma socialistické reformy v letech 1968–1969. Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů v červnu 1969 – událost z doby počínající se normalizace – který byl pokusem o zachování alespoň částečné plurality názorů a svobody slova, pokusem o navázání dialogu s režimem v kulturní sféře, se stal předmětem zájmu *Zdeňka Doskočila*. **Rok 1968 jako pokus o obno-***

vu občanské společnosti: takto hodnotí dění Pražského jara *Petr Zima* a v daném kontextu odkazuje na tradici demokracie a tolerance (a na osobnost T. G. Masaryka) období I. ČSR let 1918–1938. Problematiky občanské společnosti, postavení humanitních věd, systémového inženýrství, občanské výchovy a vzdělávání z pohledu událostí roku 1968 se dotýká *Miloš Vitek* v příspěvku nazvaném **Osmašedesátý rokem nula**, který zároveň uzavírá druhý oddíl a celý sborník.

Nezbývá než za autory jednotlivých příspěvků popřát všem, které sborník ke čtyřicátému výročí událostí Pražského jara 1968 zaujme, poučné a v mnohém ohledu také inspirující čtení.

František Mezihorák a Pavel Krákora

I.

Regionálně
a společensko-historický oddíl

Důsledky roku 1968 na Univerzitě Palackého

František MEZIHORÁK

Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Consequences of Year 1968 at the Palacký University

Abstract: Throughout the period of communist dictatorship (but especially in the years following the Soviet occupation in 1968), Palacký University suffered many acts of repression which affected a great number of teachers, employees and students. The extent of the persecution here was, for specific reasons, so great that, apart from Charles University in Prague, there is no analogy. All sorts of forms of hard persecution, especially job loss, afflicted here at least 364 persons and their families, as well as a few tens of students.

Key Words: Palacký University, Olomouc, Year 1968, Persecutions, Teachers, Students

Situace na Univerzitě Palackého po porážce reformního hnutí „Pražského jara“ byla podstatně dramatičtější, než tomu bylo po únorovém puči roku 1948. Tehdy – na nedávno obnovené, nevelké olomoucké univerzitě – neměly čistky zdaleka tak rozsáhlý a brutální charakter, jako tomu bylo v Praze (zmírňující efekt asi sehrál i fakt, že rektor J. L. Fischer se přinejmenším slovně přihlásil k novému kurzu, což však jemu osobně stejně nebylo brzy nic platné). Zato však po roce 1968 lze situaci

v Olomouci označit za nejhorší ve vysokém školství celého Československa – hned po Karlově univerzitě. To lze vysvětlit především rolí některých zdejších, celostátně pověstných „normalizátorů“:

Prof. Jaromír Hrbek, někdejší rektor UP, se v období „Pražského jara“ stal i mezinárodně proslulým protagonistou nejtvrdších prosovětských dogmatiků a naprosto bezvýhradně podpořil sovětskou okupaci Československa. Jakmile padla na jaře 1969 poslední iluze o pokračování tzv. obrodného procesu, vyzval k odvetě proti těm, kteří v něm výrazněji figurovali. Už 6. května 1969 společně s prof. M. Matouškem, doc. F. Lónem a dr. K. Vítkem poslal G. Husákovi, L. Štrougalovi a M. Jakešovi rozbor politické situace na UP s označením 13 hlavních „pravicových viníků“ a návrhy na „normalizační“ opatření. Když byl pak jmenován ministrem školství, rozpoutal inkviziční kampaň, jež – prováděna pak i jeho pokračovateli – znamenala těžké, nenapravitelné a často i tragické důsledky pro tisíce studentů, učitelů a školských pracovníků i pro jejich rodiny. 6. září 1969 přikázal všem rektorům a děkanům vysokých škol v ČSSR, aby mu do 12. října 1969 předložili podrobný přehled o všech učitelských a studentských aktivitách v období 1968–1969, jež měly „oportunistický, protisocialistický a protisovětský“ charakter. Požadoval přesné osobní údaje a varoval před jakýmkoliv pokusem něco zamlčet nebo obejít; hrozil, že ministerstvo provádí současně po jiné linii totéž šetření, bude výsledky konfrontovat a vyvozovat z případné neúplnosti výkazů důsledky.

Vedle Hrbka figurovala – na nižší intelektuální úrovni, ale snad ještě zlovornější – postava F. Lóna. Ten se neblaze zapsal do historie perzekuce už po únoru 1948 jako „zmocněnec akčního výboru Národní fronty pro vysoké školy Ministerstva školství a osvěty“ v Praze (jeho jméno figuruje např. pod likvidačním orotelem pro věhlasného rektora Univerzity Karlovy prof. JUDr. K. Engliše), a po roce 1969 svou inkviziční roli ještě v širším rozsahu a mstivě zopakoval. Byl vedoucím zvláštní

komise ÚV KSČ pro analýzu kateder společenských věd na vysokých školách (vzal si ku pomoci i další olomoucké pomocníky – O. Matúška a M. Žahoura), jež navrhovala „závěry“ předsednictvu ÚV KSČ. Na Univerzitě Palackého se stal prorektorem pro politickovýchovnou práci (přechodně vykonával i funkci zastupujícího rektora).

Byli-li tito dva zvláště iniciátory perzekučních kroků v celé ČSSR, pak na olomoucké univerzitě, kde znali poměry velmi důvěrně, byly důsledky jejich kroků ještě tvrdší.

Mimořádně nekulturním chováním a jednáním se vyznačoval kvestor F. Kravec, který měl velmi blízko k bezpečnostním složkám režimu (v padesátých letech byl vyšetřovatelem StB). Jeho arogance se zlověstnou politickou dimenzí dopadala nejen na správní aparát, ale zasahovala celou univerzitu.

Rejstřík msty na aktech reformy byl široký – od sankcí platových přes nejrůznější formy diskriminace v kvalifikačním růstu, v možnostech zahraničních kontaktů, v možnostech publikačních – až po vyhazov ze zaměstnání. Zároveň tato perzekuce v různých souvislostech dopadala i na rodinné příslušníky postižených. (Psychologicky a eticky to byla zvláště složitá situace pro některé pracovníky, kteří po únoru 1948 podleli iluzím a nadšení z budování údajně lepší společnosti, takže se podíleli i na některých nespravedlnostech, ale vyvodili ze svých omylů zásadní závěry a pokusili se zvláště v roce 1968 leccos napravit, za což byli nyní sami postiženi.) Samozřejmě nejhůře dopadly katedry společenských věd, na nichž po čistce zůstali jen odborně nejslabší a charakterově nepevní členové. Ze svých vědecko-pedagogických míst byli odstraněni nebo byli jinak zvláště výrazně postiženi:

Na **Filozofické fakultě** – Ing. Zdeněk Aulehla, PhDr. Jaroslav Bartošek, CSc., PhDr. Dobroslava Bergová, CSc., doc. PhDr. Josef Bieberle, CSc., prom. fil. Karel Bittner, prof. PhDr. Jiří Daňhelka, CSc., doc. PhDr. Jiří Damborský, doc. PhDr. Zdeněk Filip, CSc., prof. PhDr. J. L. Fischer (rektor – zakladatel, který se nedlouho předtím po dlouhých letech na univerzi-

tu vrátil), PhDr. Emil Gímeš, PhDr. František Haník, Ing. Jiří Hemzal, PhDr. František Hladiš, CSc., PhDr. Ivo Hlobil, CSc., prof. PhDr. Emil Holas, DrSc., PhDr. Svatopluk Hrab, doc. PhDr. Libuše Hrabová, CSc., PhDr. Vladimír Jochmann, Ing. Alois Karlík, doc. Rostislav Libíček, doc. PhDr. Jaroslav Macháček, CSc., PhDr. František Mezihorák, CSc., PhDr. Alena Nádvorníková, PhDr. Marie Nováková, CSc., Věra Řeháková, doc. PhDr. Jiří Skalička, CSc., doc. PhDr. Stanislav Sedláček, doc. JUDr. Jan Spáčil, CSc., Ing. Ludmila Typovská, doc. PhDr. Ludvík Václavek, CSc., doc. PhDr. Antonín Václavík, CSc., doc. PhDr. Antonín Zatloukal, CSc.

Na **Lékařské fakultě** – MUDr. Drahomila Baťová, prom. hist. Vladimír Berka, doc. MUDr. J. Dušek, CSc., doc. MUDr. Čestmír Dvořáček, doc. MUDr. Ivan Gladkij, CSc., MUDr., PhDr. Věroslav Golda, CSc., prof. RNDr. Milan Hejtmánek, DrSc., doc. MUDr. Jiří Hřebíček, CSc., Marie Hřebíčková, doc. MUDr. Miloš Janíček, CSc., MUDr. J. Charousek, CSc., doc. MUDr. Vladimír Janout, doc. MUDr. Miloš Kubašta, CSc., prof. MUDr. Jiří Lenfeld, CSc., doc. PhDr. Václav Losík, prof. MUDr. Pavel Lukl, MUDr. Jaroslav Marek, Jaroslav Růžička, MUDr. Radoslava Růžičková, prof. MUDr. Vladimír Pelikán, CSc., prof. MUDr. Pavel Rohan, DrSc., RNDr. Bohuslav Rotrekl, doc. PhDr. Karel Sommer, CSc., MUDr. Mojmír Ševčík, RNDr. J. Špitálský, MUDr. Marie Vyhnánková, CSc.

Na **Pedagogické fakultě** – PhDr. Zdeněk Dostál, PhDr. Zdeňka Dostálová, doc. PhDr. Rudolf Chadraba, CSc., ak. mal. Ladislav Jalůvka, doc. PhDr. Ferdinand Koudelka, CSc., RNDr. Miloš Krapka, RNDr. Josef Krátoška, Jaroslav Kroupa, PhDr. Jiří Musil, PhDr. Miroslav Redr, PhDr. Alena Schauerová, doc. PaedDr. et MUDr. Jaroslav Šmirák, CSc., doc. RNDr. Jiří Vagera.

Na **Přírodovědecké fakultě** – doc. RNDr. Václav Novák, CSc., doc. RNDr. Božena Nováková-Hřibová, CSc., RNDr. Miloslav Mačát, prof. RNDr. Josef Metelka (rektor UP před okupací), Ing. Zdeněk Stránský, CSc., doc. RNDr. Stanislav

Trávníček, CSc., RNDr. Boris Vystavěl, doc. RNDr. Vratislav Vyšín, CSc.

Na **Teologické fakultě** – ThDr. Jiří Batušek, ThDr. Antonín Huvar, promováný pedagog Jaroslav Pečinka, ThDr. Jaroslav Studený a ThDr. Vojtěch Tkadlčík. (U těchto pracovníků šlo vesměs o pokračování perzekuce, již byli vystaveni už před rokem 1968. Po nuceném vysídlení této fakulty do Litoměřic však došlo ještě k dalším nespočetným postihům, které už formálně nespádají do univerzitní bilance.)

Na **rektorátě** – Emilie Adamíková, PhDr. Vojtěch Gaja, Egon Havrlant, JUDr. Václav Kotrlý, Ing. Jana Nádvorníková, JUDr. Květoslav Ostrčil, prom. psych. Jaroslav Růžička a Josef Zeman.

Tento výčet zřejmě není úplný, neboť mnohé z dokladů té doby byly zničeny. Kupodivu bylo tvrdě postiženo jen několik studentů – např. vyloučení ze studia bezprostředně po okupaci byli studenti Filozofické fakulty Petr Rohel a Antonín Blažek (po rehabilitaci v roce 1990 poslanec a pak diplomat). V dalších letech – už ne v přímé souvislosti s rokem 1968 – to pak bylo ještě 32 postižených studentů (tento počet však vychází jen z údajů rehabilitačního řízení v roce 1989, do nějž se mnozí další z různých důvodů nepřihlásili). Kolik středoškolských absolventů se nedostalo na studia z tzv. kádrových důvodů, to je už velmi obtížně zjištělné, ale šlo jistě o sta takových případů.

Nevyčíslitelné jsou samozřejmě škody morální, vědecké a pedagogické, které byly napáchány na všech oborech, humanitních pak zvláště. A k velké devastaci došlo i v kvalifikační úrovni zůstavších pracovníků, kdy často ti nejlepší byli zbaveni možnosti habilitovat se či získat profesuru, zatímco kolaboranti ke svým hodnostem přicházeli lehce a nejednou i bez řádného řízení. (Pro ilustraci uvádím, že při pokusu o nápravu alespoň těch nejkřiklavějších případů získání vědecko-pedagogických titulů bez habilitačního nebo jmenovacího řízení byly na základě rozhodnutí MŠMT v roce 1990 na UP odňaty

tyto tituly – u některých osob dokonce dva – 47 jejich nezákonným držitelům.)

Po roce 1989 proběhlo na UP rehabilitační řízení, v němž bylo zjištěno, že závažné křivdy byly ve dvacetiletí husákovského režimu spáchány nejméně na 364 pracovnících univerzity. Napravit je bylo namnoze už nemožné. A příznačné je, že nikdo z těch, kteří je způsobili, se neomluvil. V některých rehabilitovaných jistě zůstal pocit nedostatečnosti nápravy křivd a některá jména mezi rehabilitovanými naopak mohou u pamětníků nebo v souvislosti se zjištěními následujících let budít rozpaky. I rehabilitační proces je však nutno chápat v dobových souvislostech. Nemohl to být boží soud, nýbrž jen nedokonalý lidský pokus posoudit složitost vývoje lidských osudů.

V jedné věci však Univerzita Palackého určitě zůstala své historii let 1969–1989 něco dlužna. Nebyla totiž, ačkoliv k tomu byla jednotlivá pracoviště vyzývána, provedena náležitá analýza oněch dvaceti let (ostatně ani těch předchozích dvaceti), z níž by byla jasná i konkrétní odpovědnost těch, kteří ony křivdy a těžká etická provinění měli na svědomí. Částečně to bylo učiněno na rektorátu a na Pedagogické fakultě, jinde se jména viníků objevovala jen občas při projednávání konkrétních případů. Nemělo jít – a dnes už vůbec nejde – o vytvoření podkladů pro nějakou mstu za učiněná bezpráví, ale o historickou pravdu jako základ pro spravedlivé zhodnocení oněch pohnutých etap univerzitního vývoje. Tento úkol snad – už s větším časovým odstupem – ale jen obtížně splní další historikové.

Kontakt na autora příspěvku:

prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr.h.c.

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: frantisek.mezihorak@upol.cz

Ohlasy pokusu o obnovu občanské společnosti na příkladu ostravského regionu

Nina PAVELČÍKOVÁ

Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě,
Česká republika

Responses to Attempts to Renew Civic Societies Using the Ostrava Region as an Example

Abstract: The attempt to renew civic Society which took place in the course of 1968 in the Czechoslovak Republic found a responsive echo in the larger social and industrial centres of north-eastern Moravia at Silesia. Among these, for instance, were towns and cities like Ostrava, Havířov, Nový Jičín and Opava. It showed itself in the rapid renewal of previously forbidden organisations or – as the case might be, the coming into existence of new ones (e.g. the Scout movement, other youth-oriented organizations, the “Engaged Independents” Club, or the K 231 Club). The Ostrava region is also worthy of attention for its attempts to renew the activities of regional-level organisations like the branch of Social Democratic Party or the employees and staff working in the factories, cultural institutions’ activities, or the development of the regional Roma Associations, or the engagement of citizens in the “high treason” case a communist functionary Drahomír Kolder.

Key words: Civic Societies, Ostrava Region, Regional-level Organisations

Pokus o obnovu občanské společnosti byl bezesporu pozoruhodným jevem tzv. obrodného procesu, který se ovšem ve svých důsledcích poněkud vymknul i kontrole reformních komunistů. Pro mne je pozoruhodný nejen tím, jak rychle a do jaké šíře se rozvinuly aktivity jeho ústředních aktérů, ale zejména skutečnost, že našel značnou odezvu i v regionech vzdálených od centra dění, které vlastně neprávem nazýváme „Pražským jarem“. Zdá se, že společnost frustrovaná léty vynucené pasivity a strachu před perzekucí čekala koncem šedesátých let už nedočkavě na podnět, který by přinesl uvolnění a možnost aktivizace. Evidentně se to projevilo zejména ve městech, která si uchovala roli regionálních středisek veřejného a kulturního života a našlo se v nich dostatek osobností, které byly ochotny se zcela nezištně angažovat v nově vznikajících akcích a hnutích. Tuto skutečnost se pokusím dokumentovat na příkladu několika severomoravských a slezských center, na něž se v posledních letech zaměřil výzkum historiků i adeptů historických studií Ostravské univerzity.

Určitý společenský pohyb zejména v kruzích inteligence bylo možno pozorovat už v průběhu roku 1967, odehrával se ovšem především v rámci diskuzí na schůzích základních organizací KSČ a při různých neformálních příležitostech. Opava žila v tom roce oslavami stého výročí narození Petra Bezruče, v jejichž rámci probíhal také tradiční podzimní festival Bezručova Opava. Při této příležitosti zavítala do města řada významných osobností, mimořádný ohlas tu měl v rámci diskuzí IV. sjezd spisovatelů, o němž referovali jeho přímí, aktivní účastníci místní kulturní veřejnost. Ta sledovala s velkou nevolí pokusy vedení KSČ umlčet kritiky současného stavu společnosti. K jednomu ze závažných incidentů došlo např. v říjnu 1967 v Hlučíně v rámci aktivu školských pracovníků, na

němž se rozhořela diskuze o postupu vedení strany proti L. Vaculíkovi a Literárním novinám, účastníci kritizovali také výchovný systém na školách. Opavské i ostravské vědecké, školské a kulturní instituce se postupně stávaly tribunami otevřené kritiky politické situace státu i regionálních poměrů (Pavelčíková, 1992, č. 1, s. 6). Rozhodující impulzy pro skutečný rozvoj veřejného života ovšem přišly teprve po prvních otevřených vystoupeních představitelů tzv. obrodného procesu na přelomu února a března 1968.

Za projevy neformálních aktivit, které se obracely k veřejnosti a aktivizovaly její zájem o účast na probíhajících politických změnách, lze podle mého názoru považovat diskuzní tribuny a besedy s občany. První taková akce na území celé republiky proběhla z iniciativy Zdeňka Hejzlara (v padesátých letech perzekuovaného bývalého předsedy Československého svazu mládeže) v Ostravě už 21. února 1968 (Jiřík, 1998, s. 17). Program veřejných besed zpravidla zahajovala úvodní slova pozvaných hostů, vesměs představitelů politického života, vědy a kultury, později i místních veřejných pracovníků. Za podnět k rozvoji občanské společnosti je považují zejména proto, že umožňovaly účast v otevřené diskuzi stále širšímu okruhu posluchačů. Např. v Opavě byl v letních měsících roku 1968 zájem o veřejné diskuze, nazvané „*Z očí do očí*“ tak velký, že je organizátoři opakovaně svolali do prostor zimního stadionu. V Ostravě a v Opavě se tyto akce už od března 1968 konaly zejména z iniciativy tzv. akčních koordinačních výborů pracovníků vědy, kultury a umění; v Ostravě se do jeho čela postavili radikální představitelé komunistických reformních snah (socioložka Jarmila Němcová, šéfredaktor *Nové svobody* Ladislav Bublík, spisovatel Oldřich Šuleř ad.). V Opavě se do něj vedle reformně orientovaných komunistů (ideologická tajemnice Jiřina Turečková, pracovníci zdejšího Domu kultury a vzdělávání) dostali i nestraníci, např. vědecký pracovník Slezského ústavu ČSAV L. Pallas, členové divadla Dajč, Čep a další (Jiřík, 1998, s. 18; Pavelčíková, 1992, č. 1, s. 8). Vy-

znamnou roli sehráli členové koordinačních výborů také v menších obcích, kde informovali na besedách občany o vývoji situace, aktivizovali zájem o spolkový život, pomáhali při přípravě místních akcí.

Vzhledem k dosavadnímu marginálnímu postavení ostatních politických subjektů v komunistickém systému lze myslím i obnovu či aktivizaci nekomunistických stran NF přičíst na vrub občanských aktivit. Platí to o obou povolených nekomunistických politických stranách – téměř pro všechny obce na Ostravsku, Opavsku, Hlučínsku i Těšínsku byl charakteristický velký vzrůst zájmu o členství v nich. Lidová strana se aktivizovala na tradičně katolickém Hlučínsku, na Novojičínsku vzrostl počet jejích členů na 2500 osob, s jejím rozvojem spojovala veřejnost také zvýšení zájmu o výuku náboženství, návštěvu bohoslužeb a církevních slavností, rekonstrukci chátrajících církevních památek. Už na jaře 1968 vznikl Výbor pro záchranu kostela Sv. Trojice v Novém Jičíně, jeho členové zahájili opravy budovy hrazené z veřejné sbírky. Dne 16. června se objevil v ulicích Nového Jičina průvod asi 200 dětí a přihlížejících 400 diváků, oslavujících svátek Božího těla. I na Hlučínsku zcela ustala protináboženská propaganda na školách, početné skupiny studentů pravidelně navštěvovaly bohoslužby, v Dolním Benešově a dalších obcích také po letech vyšel do ulic průvod dětí o svátku Božího těla (Plaček, Plačková, 2002, s. 183; Plaček, Plačková, 2003, s. 260–261; Pavelčíková, 2006, s. 43 aj.). V oblasti politického života společnosti patřily jistě k pozoruhodným jevům snahy bývalých funkcionářů Československé sociální demokracie (v padesátých letech vesměs vězněných) o obnovu strany. Jejich přípravné výbory pracovaly na Opavsku (Karel Schee) i v Ostravě, kde probíhala dokonce jednání o možném postupu revitalizace ČSD s krajským tajemníkem KSČ Kovalčíkem. V srpnu 1968 se ustavil krajský přípravný výbor strany v čele s bývalým krajským tajemníkem Jaroslavem Pavlánem, R. Vavrečkou, Františkem Krejčím ad. (Bayer, 2004, s. 246).

Výbory kulturních pracovníků vznikaly i v dalších okresních městech kraje (Nový Jičín, Frýdek-Místek), na pořádání veřejných diskuzních pořadů se však výrazně účastnily i další tradiční i nově vznikající organizace. Např. v Novém Jičíně zaštitili veřejný mítink konaný v sále divadla 21. dubna pod heslem Svoboda, demokracie, humanismus představitelé Svazu protifašistických bojovníků. V Havířově stáli v čele místní výtvarníci (malíř Rudolf Prokop, kreslíř Pavel Hlavatý), redaktoři okresních novin Hlasy Havířova Jan Ondráček a Hana Kuchařová aj. (Liszok, 2004, s. 70). V menších obcích často sehráli významnou roli i jednotlivci. Ve Vítkově např. tehdejší předseda MNV inženýr Božík Beran, pozdější aktivní účastník vysočanského sjezdu KSČ. Z většiny veřejných mítinků odesílali účastníci rezoluce, podporující demokratizační proces, často z nich však vycházely i požadavky regionálního charakteru, zejména výzvy k personálním změnám v orgánech KSČ a správy – v Opavě např. také snahy o zřízení vysoké školy, podpora existence operního souboru divadla, později také poněkud rozporuplná stanoviska k procesu federalizace státu. Na Opavsku a Krnovsku totiž našla výrazný ohlas Společnost pro Moravu a Slezsko, která se snažila prosadit referendum ke státoprávnímu uspořádání a rozšířit požadavky na samosprávné postavení obou zemí. Tyto snahy část veřejnosti považovala za zbytečné tříštění sil v politické oblasti. Spontánní ohlas však mělo obnovení činnosti Matice slezské, považované spíše za instituci kulturní (Pavelčíková, 1992, č. 1, s. 10).

Vyvrcholením pokusu o obnovu občanské společnosti byla v celé sledované oblasti jednak obnova tradičních spolků a institucí, jednak vznik nových hnutí, která se angažovala v oblasti aktivizace veřejného života, hnutí za občanská práva, zlepšení životního prostředí apod. Mimořádný ohlas zaznamenalo v celém tehdejším Severomoravském kraji mládežnické hnutí. Po rozpadu Československého svazu mládeže se především velmi rychle zorientovali bývalí funkcionáři Československého Junáka. Už v průběhu dubna 1968 se objevily v tisku a ve

školách výzvy k obnově organizační sítě skautského hnutí. Na Opavsku a později v celém regionu stáli v čele úsilí o rozvoj činnosti základních organizací Junáka představitelé poválečné generace vedoucích Jaromír Večerek (člen ústředí Čs. Junáka), Vladimír Mařádek, krajský náčelník Lumír Jedlička. V Ostravě se konalo první oficiální shromáždění vedoucích a členů organizace dne 2. dubna 1968 (Jiřík, 1998, s. 26). V Opavě bylo 17. května ustaveno šedesátičlenné sdružení přátel Junáka, jehož se zúčastnili i zástupci z Hlučína, Dolního Benešova, Vítkova a dalších obcí. V létě proběhl první rádcovský kurz, v období do srpnové okupace se podařilo obnovit činnost 33. Bezručovy oblasti na Opavsku včetně tzv. homogenních oddílů, vedených v duchu křesťanské výchovy mladými duchovními. Do podzimu se ustavilo v rámci opavského okresu 31 základních oddílů s 658 členy. Aktivní byly i některé místní junácké oddíly v menších obcích – v Hradci nad Moravicí, na Hlučínsku např. v Dolním Benešově (Pavelčíková, 1992, č. 2, s. 11; Plaček, Plačková, 2002, s. 183). Z dubna roku 1968 pocházejí první zprávy o obnově činnosti Junáka na Havírovsku. V červnu se konaly ve městě tzv. Junácké dny (závody, soutěž v pětiboji, výstavy), které navštívili i představitelé Čs. Junáka Dr. Rudolf Plajner a Vlasta Macková (Liszok, 2004, s. 79–80). V Novém Jičíně se první schůzka Čs. Junáka konala už 31. března. Ani obnova 36. oblasti lašské zejména zásluhou jejího náčelníka Miroslava Koláře na sebe nenechala dlouho čekat. Už koncem dubna měla organizace ve městě 90 členů, postupně se podařilo pro aktivní činnost získat 200 dětí, které pracovaly ve třech oddílech chlapců, smečce Vlčat a Světlušek, dívčí oddíl vznikl jeden (Pavelčíková 2006, s. 48)¹⁾.

Méně úspěšné než Junák bylo v roce 1968 sokolské hnutí. Jednotlivé místní akce přišly příliš pozdě, počátek aktivního cvičení zpravidla plánovaly jednoty až na počátek dalšího školního roku. Dne 14. května byla v Ostravě vyhlášena obnova Sokolské župy moravskoslezské, ale vzápětí organizovaný

pokus o obnovu její činnosti v Opavě z 23. května 1968 skončil bez většího ohlasu. V Orlové uspořádali bývalí členové Sokola spolu s odbojáři tryznu k 50. výročí úmrtí legionáře a významného sokolského činitele Jana Čapka (Janák, 1993, s. 159) v Havířově se sešel „ustavující sjezd“ sokolstva 2. července. Obnovit činnost v původním pojetí se pokusila také Sokolská župa Valašská Františka Palackého na Novojičínsku. Dne 15. července zaslali zástupci Sokola na ONV Nový Jičín zprávu o vytvoření přípravného výboru Sokola pro Nový Jičín, Šenov a Žilinu. 8. srpna byl v Žilině ustaven vlastní přípravný výbor TJ Sokol, který chtěl obnovit činnost zejména žactva a dorostu. Jeho členové proklamovali snahu vychovávat mládež od nejtělejšího věku k její roli pro rodinu, školu i společnost. Předsedou výboru se stal František Brus, náčelníkem Miroslav Kramoliš. 15. srpna 1968 obdržel předseda přípravného výboru v Novém Jičíně Bohumír Bělík dopis vnitřního odboru KNV v Ostravě, podle něhož předložil přípravný výbor Československé obce sokolské (ČOS) návrh organizačního řádu celostátní sokolské organizace. S ustavením místních jednot se mělo podle dopisu vyčkat až do schválení stanov ČOS Ministerstvem vnitra. K tomu už samozřejmě po 21. srpnu 1968 nedošlo.

Z ostatních organizací vzniklých po téměř úplném rozpadu Československého svazu mládeže se podařilo celkem úspěšně rozvíjet pod hlavičkou Juveny mládežnické hnutí na venkově. Organizace vydávala hektografovaný časopis, který vycházel pod názvem Juvenáček až do května 1970. V 62 základních klubech pracovalo aktivně 1100–1250 členů. Unie středoškolařů a učňů, jejíž činnost se také rozvíjela ještě v průběhu roku 1969, dosáhla v rámci Severomoravského kraje celkového počtu 12 200 členů. Unie úzce spolupracovala se Svazem vysokoškolského studentstva, organizovala dokonce družbu s mládežnickými organizacemi v zahraničí, s pomocí Čedoku uskutečnila několik zájezdů svých členů např. do Jugoslávie,

Rumunská (Pavelčíková, 1993, s. 11; Plačková, 2001, s. 56–59). V závodech i úřadech celého kraje vznikaly také organizace Svazu pracující mládeže. Od podzimu 1969 probíhalo postupně sjednocování mládežnických organizací, které v létě 1970 vyvrcholilo vytvořením nového jednotného Socialistického svazu mládeže (SSM)²⁾.

Nejvýznamnější pokus o obnovu občanských aktivit v průběhu tzv. obrodného procesu spočíval ve vzniku nových hnutí a organizací, které měly umožnit dosud odmítaným či pasivním složkám společnosti podílet se na veřejném dění. V bývalých centrech tzv. třetího odboje měl výraznou odezvu Klub 231, sdružující politické vězně padesátých let; jeho působení podporovaly i další organizace bývalých odbojářů a politických vězňů. Např. v Novém Jičíně vznikl přípravný výbor K 231 za aktivní podpory Svazu protifašistických bojovníků 17. dubna 1968. Jeho předsedou se stal inženýr Bedřich Strnadel, jednatelem JUDr. Jan Žáček. Ustavující schůze klubu pro okres Nový Jičín byla svolána na 30. dubna do restaurace Nové slunce. Jeho aktivita se zdaleka neomezovala pouze na přípravu a prosazování rehabilitací, členové přípravného výboru se aktivně účastnili všech akcí SPB i dalších demokratizačních opatření ve městě, i když ministerstvo vnitra otálelo se schválením stanov organizace. V Ostravě spolupracovali členové K 231 s nově ustaveným Svazem bojovníků za svobodu. Klub angažovaných nestraníků (KAN) byl organizován především jako hnutí nekomunistické inteligence, jeho přípravné výbory vznikaly pouze ve významných centrech a neměly dost času ani zkušeností na rozsáhlejší organizační činnost. Zprávy o jejich existenci v Ostravě a v Opavě jsou bohužel jen kusé, v Novém Jičíně vznikl přípravný výbor 1. července a zanechal velmi zajímavý návrh stanov, inspirovaný zřejmě zakladatelem klubu architektem Stanislavem Žaludem. Mezi základní práva svých členů zahrnuje návrh suverenity subjektu, nepřipustnost manipulace člověka člověkem. Hledá prostředky dialogu, možnosti obhajoby a respektování menšinového názoru,

aktivního formulování problémů a cest k jejich řešení. Dalším zachovaným dokumentem je programové prohlášení KAN v Novém Jičíně, v němž přípravný výbor zdůrazňoval, že chce svým členům umožnit aktivní účast i spoluodpovědnost za řešení věcí veřejných (Pavelčíková, 2006, s. 49).

Není jisté bez zajímavosti, že aktivizace veřejného života vyvolala emancipační snahy i mezi reprezentanty moravských Romů, kteří už na jaře 1968 navázali kontakt se skupinou romských aktivistů na Slovensku. Jednání se sice v rušných letních dnech roku 1968 protahovala, na podzim do nich zasáhl proces federalizace, nakonec se ale podařilo ustavit 30. 8. 1969 v Brně Svaz Cikánů-Romů (SCR). Ten nakonec přežil dokonce i první etapu normalizace (k „dobrovolnému“ ukončení činnosti jej přinutilo ministerstvo vnitra až v dubnu 1973) a výrazně zasáhl do formování nové státní politiky vůči romskému obyvatelstvu. Vybudoval poměrně rozsáhlou organizační strukturu, která měla svůj krajský výbor také v Ostravě a aktivně pracující pobočky v Opavě, Šumperku, Havířově, Bílovci a řadě dalších středisek s početnou romskou komunitou na Ostravsku (Pavelčíková, 2005, s. 178–198)³⁾.

V průběhu krátkého období procesu demokratizace v roce 1968 vznikla celá řada dalších aktivit, které bychom mohli považovat za spontánní projevy občanské společnosti. Vyvrcholily ve stovkách peticí na podporu a obranu tohoto procesu proti nátlaku států Varšavské smlouvy, které podepisovaly tisíce obyvatel měst i menších obcí v době prázdnin, od 21. srpna 1968 pak v několika nezapomenutelných dnech masového odporu obyvatelstva proti okupaci. Měli bychom si ovšem uvědomit, že přes počínající tzv. normalizaci vzdorovala alespoň část československé společnosti ještě celý rok nátlaku na návrat předlednových poměrů. Byli to především studenti a výjimečné osobnosti typu Jana Palacha či Jana Zajíce (ten jak známo pocházel z Vítkova a jeho pohřeb v březnu 1969 vyvolal na Ostravsku velký ohlas – viz Pavelčíková, 1993, č. 1, s. 12). Už v listopadu 1968 se ostravští vysokoškoláci

připojili ke třídní stávce pražského studentstva, která byla protestem proti počínající normalizaci. V lednu 1969 zorganizovali tisícové shromáždění na uctění památky Jana Palacha. V hudebním divadle byl uváděn satirický pořad „*Bouda*“, sestavený z autentických nahrávek rozhlasového vysílání z prvních dnů okupace, amatérský divadelní klub Waterloo vzbudil mimořádný ohlas ostravské veřejnosti parodií na knihu sovětského autora V. Katajeva *Syn pluku*, v níž se až do konce sezony 1968–1969 otevřeně vysmíval sovětským okupantům.

Pro Ostravsko je ovšem charakteristické, že stejně jako v polednovém procesu, i po okupaci hráli významnou roli v aktivizaci veřejnosti radikální představitelé dělnictva a zaměstnanců zdejších významných průmyslových podniků. Už 23. dubna 1968 vznikl jako reakce na různá vystoupení představitelů konzervativního křídla KSČ v Moravských chemických závodech Dělnický výbor na obranu tisku. Podobné výbory pak zakládaly závody nejen v Severomoravském kraji, ale po celé republice. Na Ostravsku koordinovala jejich činnost Krajská rada dělnických výborů na obranu demokratických svobod, ustavená 5. července 1968 ve Frýdku-Místku na shromáždění 108 delegátů z 27 podniků kraje (Pecka, 1993, s. 131). Naproti tomu menší ohlas mělo v Severomoravském kraji vytváření tzv. rad pracujících, které zřejmě začaly vznikat z podnětu Akčního programu KSČ koncem června 1968 jako nová forma podnikové samosprávy (podle vzoru Jugoslávie). Konkrétní zprávu o pokusu vytvořit podobnou radu máme např. z Nové huti Klementa Gottwalda (NHKG) (Jiřík, 1998, s. 26). Na dolech v Havířově a okolí vzbudilo už v předprnových dnech ostré protesty opakované vystoupení představitelů protireformního křídla KSČ, poslance za Havířov Drahomíra Koldera. Ve dnech okupace, když se rozšířila zpráva, že byl jedním ze signatářů tzv. zvacího dopisu, dokonce vznikla v Havířově petice za jeho odvolání z Národního shromáždění a postavení před soud jako vlastizrádce (Liszok, 2004,

s. 87–88). V Ostravě se ještě řadu měsíců po srpnu 1968 zabývala státní bezpečnost opakovanými projevy odporu proti normalizaci, šířením letáků a otevřenými projevy nespokojenosti na dolech a v závodech. Zmíněné studentské protesty podporovala řada závodů (NHKG, doly J. Fučík a Hlubina, Tatra Kopřivnice a Studénka). Dne 12. června 1969 zorganizoval závodní výbor odborů NHKG ve svém Domě kultury (pod hlavičkou Dělnického výboru na obranu demokratických svobod) nepovolený míting, jehož se účastnili Václav Havel a Luděk Pachman. Zájem o jejich vystoupení byl tak velký, že organizátoři museli ozvučit prostranství před budovou, aby všichni slyšeli jejich slova (Jiřík, 1998, s. 43)⁴⁾. Posledním spontánním „výkřikem“ široké veřejnosti proti okupaci byly i na Ostravsku události jejího prvního výročí v srpnu 1969. V Ostravě, Opavě a dalších městech kráčeli obyvatelé ráno do práce v černém oblečení, dělníci opavského Ostroje měli na klopách předem připravené plaketky s otiskem okované boty. Na závodech proběhly protestní stávky, v Ostroji zazněla ze závodního rozhlasu protestní Krylova „hymna“ *Běž domů, Ivane*. V Havířově rozháněla stovky demonstrantů pět hodin vodní děla, protestního shromáždění na náměstí v Opavě se zúčastnilo téměř tisíc obyvatel (Liszok, 2004, s. 90–92; Pavelčíková, 1993, č. 1, s. 13).

Ze studentských protestů po srpnové okupaci stojí za zmínku ještě poslední ojedinělá akce posluchačů novojičínského gymnázia, které tradičně (už od roku 1948) patřilo k ohniskům odporu proti režimu. V průběhu roku 1969 rozmnožovala a šířila skupina studentů časopis Svědectví, který vydával v Paříži Pavel Tigríd, velký ohlas nejen v Novém Jičíně, ale i v dalších městech (např. Olomouc, Ostrava) vzbudilo pak v lednu 1970 rozšiřování letáku „*Vážení spoluobčané*“, který připomínal první výročí tragické smrti Jana Palacha. „Otevřenou“ formou odporu této skupiny studentů bylo poškození výlohy a vývěsního štítu sekretariátu SČSP – symbolu neostalinistů. Na květnové oslavy výročí osvobození chystala skupi-

na symbolické spálení sovětských vlajek, k tomu však již nedošlo. Dne 3. února 1970 bylo pět členů skupiny z Nového Jičína zatčeno, před Okresním soudem v Novém Jičíně následovalo pak 13. dubna veřejné přelíčení, jehož se museli povinně „pro výstrahu“ zúčastnit studenti zdejšího gymnázia. Členové skupiny Josef Vašínska, Josef Zdráhal, Pavel Majkus, Karel Žižka a Josef Adamec byli odsouzeni k nepodmíněným trestům vězení ve výši 6 měsíců až 1 rok (Pavelčíková, 2006, s. 58).

Závěrem bych chtěla pouze konstatovat, že podle mého názoru právě uváděné občanské aktivity a celková společenská atmosféra let 1968–1969 patřila k nejvýznamnějším projevům tzv. polednového procesu. Na druhé straně ovšem bychom neměli význam těchto akcí ani přeceňovat; je velmi obtížné odhadnout, do jaké míry zasáhly všechny vrstvy společnosti (např. na venkově byl zřejmě ohlas radikálních postojů mnohem menší). Následující léta normalizace bohužel prokázala, že česká společnost ve své většině poměrně snadno podlehla nátlaku a přijala formu tolerance režimu, který jí zajišťoval určitou úroveň zabezpečení základních životních potřeb za cenu ztráty svobody.

Poznámky:

- 1) Paradoxní je, že činnost Junáka (z dalších mládežnických organizací také Juveny) v celém kraji pokračovala úspěšně až do poloviny roku 1970, kdy bylo mládežnické hnutí opět nekompromisně centralizováno pod hlavičkou SSM. Tradici tábornického hnutí však až do roku 1989 udržovaly zvláštní pionýrské oddíly, jejichž zásady vycházely z původních skautských idejí.
- 2) V Opavě se však podařilo ještě v průběhu školního roku 1968–1969 z iniciativy pracovníka Domu kultury Jana

- Osadníka, doktora Miroslava Malury ad. uskutečnit několik pololegálních přednášek mládežnického kulturního klubu, na Novojičínsku zůstal aktivní pouze Klub 66 v městské části Žilina (ovšem už v poněkud „znormalizované“ podobě – pořádal večery hudby a tance, ale také veřejné brigády, sběr odpadových hmot apod.) (Pavelčíková, 1990; Pavelčíková, 2006, s. 50).
- 3) Činnost SCR na Ostravsku podrobněji dokumentuji v uváděném článku, tamtéž viz další literaturu a prameny k uváděné problematice.
 - 4) V citované publikaci se zabývá K. Jiřík v úvodu všemi ostravskými akcemi podrobněji, je to však především edice dokumentů, v níž najde čtenář dobová svědectví aktérů těchto událostí.

Literatura:

- BAYER, M. Otázka obnovy československé sociální demokracie v roce 1968 a její obraz na stránkách denního tisku. In *HISTORIE 2004, celostátní studentská vědecká konference*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 237–248.
- JANÁK, D. Orlová po roce 1945. Politický vývoj. In *Dějiny Orlové*. Orlová: Úřad města, 1993, s. 141–152.
- JIŘÍK, K. *Svědectví o roce 1968 v Ostravě. Studie, vzpomínky, dokumenty*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998.
- LISZOK, D. *Okolnosti vzniku a vývoj města Havířova od konce 40. let do roku 1970*. Rkp. diplomové práce, Katedra historie FF Ostravské univerzity, 2004.
- PAVELČÍKOVÁ, N. *K analýze vývoje událostí v okrese Opava v letech 1967–1970*. Rkp. zprávy pro vládní komisi, rozhovory s pamětníky událostí r. 1967–1970. Opava: Slezský ústav, 1990.

- PAVELČÍKOVÁ, N. Tři opavská jara (Obrodný a normalizační proces v letech 1967–1970, I–III.). *Vlastivědné listy*, 1992, roč. 18, č. 1, s. 6–10; č. 2, s. 14–18; 1993, roč. 19, č. 1, s. 1–13.
- PAVELČÍKOVÁ, N. Krajský výbor Svazu Cikánů-Romů v Ostravě v letech 1969–1973. (Pokus o emancipaci romského hnutí). In *OSTRAVA 22. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Šenov u Ostravy: Tilia, 2005, s. 178–198.
- PAVELČÍKOVÁ, N. *Nový Jičín okresním městem v komunistickém Československu (1945–1989)*. Rkp. XIII. kapitoly *Dějiny města Nového Jičína*. Praha: NLN. V tisku.
- PECKA, J. *Dělnické výbory na obranu svobody tisku (1968)*. Praha: ÚDSD AV ČR, 1993.
- PLAČKOVÁ, P. *Opavský region v letech 1968–1970*. Rkp. diplomové práce, Katedra historie FF Ostravské univerzity, 2001.
- PLAČEK, V., PLAČKOVÁ, M. *Dolní Benešov a Zábřeh v proměnách času*. Dolní Benešov: Městský úřad, 2002.
- PLAČEK, V., PLAČKOVÁ, M. *Ludgerovice v sedmi stáletích*. Ludgerovice: Obecní úřad, 2003.

Kontakt na autorku příspěvku:

prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc.

Katedra historie

Filozofická fakulta Ostravské Univerzity

Reální 5

701 03 Ostrava

e-mail: Nina.Pavelcikova@osu.cz

Pražské jaro a jeho odraz na Ústeckoorlicku

Tomáš HUBÁLEK

Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Prague Spring 1968 and its Response in the Ústí nad Orlicí Region

Abstract: The thesis deals with the analysis of the situation in the Czechoslovakia in 1968 and with the reflection of these events in the Ústí nad Orlicí region. Especially describe economic situation and the occupation of the armies of the Warsaw Pact in this region.

Key words: Prague Spring 1968, Ústí nad Orlicí Region, Warsaw Pact, Occupation, Economic Situation.

Geografické vymezení regionu Ústí nad Orlicí a jeho stručná historie

Ústeckoorlicko se nachází v severovýchodní části České republiky v podhůří Orlických hor. Na východě sousedí s krajem Olomouckým, na jihu s krajem Jihomoravským a na severu s Polskou republikou. Po územně-správní reformě se od 1. 1. 2003 velká většina bývalého okresu Ústí nad Orlicí stala součástí Pardubického kraje, zbylé území bylo přičleněno ke kraji Královéhradeckému. Okres Ústí nad Orlicí byl vytvořen roku 1960 z dřívějších okresů Vysoké Mýto, Žamberk, Lan-

škroun a Ústí nad Orlicí. Pokrýval území o rozloze 1265 km² a žilo v něm více než 138 000 obyvatel v 10 městech a 111 obcích.

Se vznikem Československé republiky v říjnu 1918 vyvstaly i vážné národnostní problémy. Na území okresu žilo kolem 35 000 Němců a 115 000 Čechů. Němci žijící na Ústeckoorlicku se nemohli se ztrátou svého dřívějšího výsadního postavení smířit a několikrát musela zasahovat při různých nepokojích i armáda. Před druhou světovou válkou bylo severní území ústeckoorlického regionu prohlášeno za jednu z nejvíce ohrožených oblastí v ČSR. V tomto pohraničním území se od roku 1935 začalo stavět masivní opevnění po vzoru Maginotovy linie (na celém území Československa bylo stavebně dokončeno pět dělostřeleckých tvrzí, přičemž čtyři z nich se nachází na Ústeckoorlicku). Po druhé světové válce byli příslušníci německé menšiny odsunuti, což ve svém důsledku přivodilo nemalé hospodářské problémy. Pohraniční oblasti však byly postupně znovu osídlovány.

Situace na Ústeckoorlicku v období Pražského jara

Počáteční fáze reformního procesu na Ústeckoorlicku je charakteristická značným nedostatkem informací o dění v centrálních vládních i stranických orgánech. Přesto byly všechny změny velmi pozorně vnímány. Lidé od počátku podporovali reformní proces, avšak v prvních měsících roku 1968 byli ve svých projevech zdrženlivější. Poprvé v archivních záznamech nalezneme zmínku o začínajících změnách až v zápisu z pléna okresního výboru KSČ ze dne 11. ledna 1968 (časová prodleva mezi zvolením A. Dubčeka prvním tajemníkem KSČ z 5. 1. a jednáním předsednictva OV 11. 1. je způsobena právě delší absencí podrobnějších informací o dění v tomto orgánu). Členové pléna byli seznámeni se situací v ÚV KSČ a s důvody,

proč byla rozdělena funkce prvního tajemníka KSČ a prezidenta. V prohlášení ÚV KSČ se uvádí: „*Přílišná kumulace funkcí nepřispívá ke kvalitě jejich provádění a proto je nutno ji energicky odstraňovat*“ a dále: „*Spojení nejvyšších stranických a státních funkcí je v současných složitých podmínkách nad síly jediného, byť i sebeschopnějšího funkcionáře.*“ V následné diskuzi zazněly mnohé zajímavé dotazy, na které jim tajemník OV nedokázal uspokojivě odpovědět. Například proč byli o zvolení A. Dubčeka na funkci prvního tajemníka informováni nejprve členové KSČ a až posléze ostatní občané, v čem spočívá upevnění vedoucí úlohy strany na nižší úrovni a jak to, že unikaly různé informace z ÚV KSČ, které mátl veřejnost. Víceru členů bylo znepokojeno otázkou přílišné kumulace funkcí v rukou slovenských představitelů (předsedy vlády a prvního tajemníka)¹⁾.

Příchod proreformně smýšlejících politiků do vyšších funkcí byl většinou obyvatel vítán. Hospodářská situace v okrese byla složitá a lidé především spoléhali na její rychlé zlepšení. Jak vyplývá ze záznamů, politický význam příliš doceněn nebyl. Všechny události Pražského jara, které v Praze budily vlnu emocí (vyjma zvolení L. Svobody prezidentem a přijetí Akčního programu), nechávaly občany okresu povětšinou chladnými. Lidé nadále řešili spíše úkoly všedních dní. Přesto všechny změny byly přijímány převážně pozitivně. Po vyhlášení Akčního programu přistoupily všechny organizace k vyhlásování vlastních akčních programů, v nichž bylo zakotveno mnoho demokratických principů. Svůj akční program pak měly všechny podniky, různé typy sdružení a organizací (kupř. Pionýr, Sdružení myslivců, Socialistický svaz zemědělců, Svaz odborářů apod.). Tyto místní akční programy byly zveřejňovány v okresním periodiku Jiskra Orlicka a mohla se k nim vyjadřovat široká veřejnost – jev dříve nevidaný.

Od dubna 1968 je možné zaznamenat aktivizaci celé společnosti. Začaly se obnovovat dříve nepovolené organizace – např. Skaut, organizovaly se nové výstavy v Muzeích, pořáda-

ly se různé kulturní akce a zájezdy, lidé začali žádat o své rehabilitace²⁾. Nejen v tisku se objevily polemiky s některými vedoucími pracovníky, z nichž někteří po kritice své práce podali demisi.

Proměnou prošel i okresní výbor KSC. V červnu 1968 podal demisi vedoucí tajemník OV KSC v Ústí nad Orlicí Jan Jirásek a na jeho místo byl zvolen Josef Mačát. Jiskra Orlicka charakterizuje schůzi, na níž dal J. Jirásek svou funkci k dispozici, jako bouřlivou. V článku se dále píše: „*V diskuzi, ve které se střetávaly různé, i protichůdné názory, delegáti hovořili naprosto otevřeně o všech problémech, kterými organizace v současné době žijí. Řada diskutujících se vyjádřila k článku 2000 slov.*“ V tomto novinovém článku je také stručně popsán nově přijatý akční program OV KSC, „*ve kterém je zvlášť zdůrazněna otázka rozvoje průmyslu, zemědělství, dopravy, obchodu, služeb, zdravotnictví a školství v pohraničních oblastech a výstavby bytů. Dále pak akční program OV KSC věnuje pozornost novým vztahům uvnitř Národní fronty, rehabilitaci všech, kteří byli v minulosti jakýmkoli způsobem diskriminováni*“. V závěru mimořádné konference OV KSC vytyčil nový vedoucí tajemník dva hlavní úkoly pro další období:

- 1) realizaci akčního programu OV KSC,
- 2) projednání materiálů na XIV. sjezd KSC ve všech organizacích.

V srpnu 1968 se předsednictvo OV KSC rozhodlo pozměnit své stanovy a další styl práce. Na své schůzi dne 8. 8. přijalo předsednictvo dokument „*Postavení a pojetí práce POV KSC*“. Podle něj se jako úplně nový prvek měla vytvořit tzv. „*Rada starších*“, která měla být poradním orgánem OV KSC. Na základě požadavků OV, jeho předsednictva nebo z vlastní iniciativy se měla vyjadřovat k jednotlivým otázkám politické a organizační práce okresní organizace. V odstavci f) tohoto dokumentu, nazvaném „*Volba, postavení a poslání Rady starších*“ se píše: „*Do rady starších jsou vybíráni a voleni zkušeni*

funkcionáři strany (nejen předváleční), jejichž fyzická a duševní svěžest jim umožňuje sledovat práci okresního výboru, posuzovat správnost metod, upozorňovat na případné nedostatky a poskytovat rady a životní zkušenost ze své dlouholeté stranické práce.“ Ustanovením „*Rady starších*“ dalo předsednictvo OV KSČ jasně najevo, že posiluje demokratický styl práce a nastolené otázky se bude snažit řešit co nejobektivněji.

Hospodářské problémy Ústeckoorlicka

Z mnoha archivních záznamů je patrné, že obyvatelé Ústeckoorlicka podporovali všechny chystané i vyhlášené reformy hlavně v očekávání brzkého zlepšení hospodářské situace. Úroveň hospodářství byla pro všechny nejpalčivějším problémem. Nejkomplexněji se ekonomickými otázkami zabývalo předsednictvo OV KSČ dne 20. srpna 1968 (tedy pár hodin před invazí, z čehož je patrné, že i nejvyšší okresní činitelé neměli o chystané okupaci tušení) a plénum OV KSČ dne 19. března 1969.

V zápisech z těchto jednání je uvedeno několik příčin špatného stavu hospodářství. Mezi nejzásadnější příčiny nedostatků patří:

- 1) **Politické aspekty** – po druhé světové válce se v důsledku procesu znárodnování likvidovaly malé živnosti, upřednostňovalo se strojírenství a těžký průmysl. Extenzivní růst vyžadoval neustálý příliv nových pracovníků (což se mimo jiné projeвило i tak, že v 60. letech měla ČSSR nejmenší procento nezaměstnanosti žen na světě). Nebylo dbáno na rozvoj všech odvětví průmyslu.
- 2) **Centrální řízení** – tento model nedocenil odlišnost postavení podniků služeb od výrobně-hospodářských organizací. Přílišná administrativa příliš zatěžovala podniky místního průmyslu i komunálních služeb (každý podnik měl ročně vyplnit 56 druhů různých statistických výkazů a ke každé-

mu byla zvláštní metodika). Přemrštěné nároky na administrativní práci se odrazily i v ceně výrobků a služeb.

- 3) **Reprodukční proces** – díky nadměrné preferenci těžkého průmyslu a strojírenství byly zisky z resortu potravinářského a spotřebního průmyslu převáděny do této oblasti. Do roku 1964 se vracelo pouze 30 % podnikových odpisů základních fondů, ostatní prostředky včetně zisků byly odváděny do státního rozpočtu.
- 4) **Koncepční nejasnost** – nesčetné reorganizace v oblasti služeb, deeliminace a snahy o centralizaci těchto služeb se negativně odrážely na konsolidaci celé oblasti. Často se měnily i řídicí organizace pro tyto služby (nejprve všechny řídilo samostatné ministerstvo, poté Hlavní správa, Správa pro rozvoj MH a nakonec ministerstvo vnitra).
- 5) **Cenová politika** – v roce 1965 se uvolnily ceny a přešlo se od pevných (stálých) cen k limitním a volným. Tato cenová politika se negativně projevila jak v růstu cen základních surovin, tak i součástí pro opravárenskou činnost. Vzrostly také daně, zatímco mzdy a zisk zůstaly na stejné úrovni po celé období (1965–1968). V režijních nákladech nejvíce vzrostla cena vody, daň z motorových vozidel a nájemné z nebytových prostor (např. nájem z 1m² stoupl za rok z 30 na 96 Kčs).

Konkrétní příklad vývoje růstu cen a nákladů u šatní skříňe a trojkřídlého okna za období 1966–1968:

Tab. 1: Přehled cen materiálu

	1966	1967	nárůst v Kčs oproti roku 1966	1968	nárůst v Kčs oproti roku 1966
dvojité tříkřídlové okno	138,34	207,70	+ 69,36	225,70	+ 87,44
šatní skříň dvoudvéřová	445,01	454,23	+ 9,22	479,23	+ 34,22

Tab. 2: Vývoj daní

	1966	1967	nárůst v Kčs oproti roku 1966	1968	nárůst v Kčs oproti roku 1966
dvojité tříkřídlové okno	226,34	342,17	+ 115,83	379,40	+ 153,06
šatní skříň dvoudvěřová	130	130	+ 0	400	+ 270

Tab. 3: Koncová cena zboží

	1966	1968	nárůst v Kčs oproti roku 1966
dvojité tříkřídlové okno	804	1 115	+ 311
šatní skříň dvoudvěřová	1 030	1 360	+ 330

Koncová cena jedné dvoudvěřové skříňe byla tedy 1360 Kčs a průměrná mzda v okrese Ústí nad Orlicí v roce 1968 činila 1603 Kčs. Cena tohoto výrobku během dvou let podražila o 330 Kčs a mzdy se oproti roku 1967 zvýšily o 93 Kčs.

V odvolání na televizní projev O. Šika (ze dne 1. 7. 1968) se předsednictvo OV KSČ rozhodlo provést analýzu stavu služeb. Šik v projevu mimo jiné uvedl, že ve Švédsku připadá jedna zámečnická dílna na 509 obyvatel, v NDR na 1500 a v ČSSR na více než 4000 obyvatel. V okrese Ústí nad Orlicí byla situace ještě horší. Bylo zjištěno, že na vesnicích není tato služba poskytována vůbec a ve městech o 8–13 tisících obyvatel je obvykle jedna zámečnická dílna.

Tento stav služeb s sebou samozřejmě přinášel různé negativní důsledky. Vznikala celá řada rozporů ve vztazích mezi spotřebiteli a poskytovateli služeb. Značným problémem byl například nedostatek finančních zdrojů. Reprodukční proces neumožňoval udržovat stále chátrající základní fondy, přistupovat k modernizaci, zlepšovat estetiku a hygienu prostředí,

což se projevilo v averzi spotřebitelů, zejména vůči kvalitě výrobků a služeb. Nízké mzdy způsobily odliv kvalifikovaných pracovníků do centrálně řízených podniků, což se odrazilo v rychlosti poskytovaných služeb.

Oficiální dokumenty OV KSČ hovoří i o „značném rozmáhání fušerství po roce 1966“. Ve spojení s vysokými cenami a konstantními cenami začínali občané většinu oprav provádět svépomocí. Zaostávající provozy působily negativně na zájem učňů o práci v daném oboru a učňovské školy se nedokázaly s markantním poklesem zájmu vypořádat. Některé neefektivní služby byly úplně zrušeny a v různě velkých lokalitách pak nebyla uspokojena poptávka po těchto službách. Nejvíce poklesl zájem zejména o opravárenské služby a zakázkovou výrobu. Monopolní postavení státních podniků a služeb v okrese způsobil zaměřenost podniků na určité výhodnější služby. Spotřebitel pak musel počítat s delší dodací lhůtou a nekvalitnějším výrobkem.

Analýza hospodářského úseku obsahovala i přehled rentability některých oborů činnosti služeb a zakázkové výroby v průměru za okres (poměr vlastních nákladů k výnosu).

Tab. 4: Přehled rentability vybraných služeb

Druh služby	Rentabilita v %
zahradnictví	8,4
strojní a kovodělný průmysl	13,9
autoopravny	3,0
dřevozpracující průmysl	15,1
oprava obuvi	11,0
stavebnictví	16,0
malířsko-natěračské práce	19,5
osobní a nákladní doprava	24,6
zakázkové šití oděvů	- 2,2
holičství	- 4,7
koupaliště	- 26,1

Celkově tak lze říci, že se ekonomická situace obyvatel oproti dřívějším rokům zhoršovala. S pomalým tempem růstu mezd klesala i produktivita práce a rostla šedá ekonomika. Sortiment byl omezen a nesnáze působily i časté výpadky v dodávkách některých druhů zboží. Lidé se začali spoléhat sami na sebe a začala růst míra korupce. Podniky nejvíce trápila nadměrná administrativa, špatné centrální řízení a absence kvalifikovaných a odborných pracovníků. Tyto a další aspekty se odrážely v kvalitě, ceně a rychlosti výroby produktů a poskytování služeb, přičemž odběratel mnohdy neměl jinou možnost výběru. Těživý stav hospodářství doléhal i na psychiku občanů Ústeckoorlicka, a proto vkládali do reformního procesu Pražského jara mnoho nadějí. Při všech ekonomických obtížích stačili občané okresu přispět na Fond republiky, který byl založen na podporu celostátního hospodářství, částkou Kčs 197 508.

Průběh vojenské intervence a další vývoj regionu

Okres Ústí nad Orlicí začal být obsazován vojsky Varšavské smlouvy kolem 23. hodiny večerní dne 20. srpna 1968. Vzhledem ke geografické poloze okresu jej obsazovaly jednotky polské armády, které působily na celém území okresu až do října 1968. Poté byly z oblasti Ústeckoorlicka staženy a byly nahrazeny vojáky sovětskými. Obsazování všech strategických cílů cizími vojsky probíhalo podle plánů a v žádné oblasti nebyl postupujícím armádám kladen odpor. Hlavní skupina vojsk pokračovala směrem k větším centrům (Pardubice, Hradec Králové, Šumperk, Svitavy), zbylá se pak soustředila na zabezpečení okresu. Polské jednotky byly rozmístěny v Helvíkovicích, Červené Vodě, Klášterci nad Orlicí (výsadkáři) a ve Džbánově a Lhotě byly jednotky tankové. Vojáci

Československé lidové armády (dále ČSLA) byli s těmito jednotkami ve styku. Cizí vojska žádala pouze pitnou vodu.

Předsednictvo okresního výboru KSČ se sešlo druhý den ve 14.00. Z programu a průběhu tohoto jednání vyplývá, že největší prioritou byla dána zajištění zásobování obyvatel okresu a nástupu pracujících do zaměstnání. Předsednictvo vydalo prohlášení k okupaci, v němž se postavilo za vedení strany a vládu a vyzvalo Československý rozhlas, aby zajistil vystoupení některého z vedoucích představitelů KSČ a státu. Mělo být také zajištěno plynulé vysílání místního rozhlasu, který měl o dění v okrese informovat jeho obyvatele³⁾.

Dva členové pléna OV KSČ odcestovali do Prahy jako delegáti ústředního výboru. Vedoucí tajemník OV KSČ J. Mačát zajišťoval s náčelníkem Veřejné bezpečnosti, lidových milicí a veliteli posádek bezpečnost v regionu. Vedoucí tajemník také jednal s oficiálními představiteli okupačních vojsk (představiteli okresu Bystrzyca Kłodzka). Těm tlumočil stanovisko OV KSČ k situaci a požádal je, aby předali toto stanovisko svým nadřízeným. Všichni vojáci ČSLA v regionu uposlechli výzvy ministra obrany M. Dzúra a nevystoupili při okupaci na obranu republiky. Zasedalo i předsednictvo Národní fronty, které se připojilo ke stanovisku OV. Bylo rozhodnuto, že nevydá-li legální vláda stanovisko, odjede do Prahy delegace, která se bude snažit doručit dopisy z okresu jednotlivým velvyslanectvím a žádat o oficiální vystoupení našich představitelů.

Na předsednictvu OV KSČ byla také projednána otázka zabezpečení závodů v okrese na noc z 21. na 22. srpna. V usnesení k tomuto problému bylo rozhodnuto, aby zbraně lidových milic nebyly bez souhlasu předsednictva OV KSČ nikomu vydávány.

V odpoledních hodinách se do sídla OV KSČ dostavili dva styční důstojníci (velitelé divize). Po vzájemném jednání došlo k dohodě, že všechna cizí vojska zůstanou mimo osady. Velitel polské divize vešel ve styk s posádkou v Žamberku

(velitel plk. Vltavský) a uzavřeli dohodu, že veškeré problémy se budou řešit jeho prostřednictvím.

Ve večerních hodinách se předsednictvo OV KSČ rozhodlo svolat na další den plénum okresního výboru, aby odsouhlasilo postup předsednictva. Také se sešli delegáti na XIV. mimořádný sjezd KSČ, s nimiž byl projednán další postup a zabezpečení jejich odjezd do Prahy. Na OV KSČ neustále docházely rezoluce žádající odchod vojsk.

Aby se zvýšila informovanost obyvatel okresu, byla předsednictvem OV KSČ zřizována informační střediska ve všech městech. Z těchto středisek jsou informovány všechny závody, vesnice a všechny základní organizace KSČ. POV KSČ pak dostávalo zpětné zprávy ze středisek o dění na daném úseku.

Dalším důležitým bodem jednání předsednictva se stala otázka generální stávky. Předsednictvo vydalo prohlášení, v němž nedoporučuje vyhlášení stávky z ekonomických, politických a bezpečnostních důvodů. Dne 22. srpna 1968 vydalo k problematice stávky prohlášení i plénum OV, ve kterém potvrdilo závěry předsednictva a mimo jiné se v něm psalo: „*Žádáme, aby toto stanovisko pléna OV KSČ nebylo chápáno jako paušální zamítnutí generální stávky, nýbrž jako výzva k trpělivému a uvážlivému přístupu na všech pracovištích.*“ V diskuzích na plénu OV pak převažoval názor stávku podpořit jen v tom případě, že bude vyhlášena celostátně.

Okupace vojsky Varšavské smlouvy se odrazila v mnoha odvětvích. Kritickou se stala situace v zemědělství. Právě probíhající sklizně nemohly dále pokračovat, neboť nebyly k dispozici téměř žádné dopravní prostředky. Maximum se jich využívalo na zajištění zásobování, anebo pro zvýšení informovanosti obyvatel. Předsednictvo OV KSČ jednalo i s příslušníky cizích armád, ti však možnost zapůjčení dopravních prostředků vyloučili. Bylo vypočítáno, že je potřeba minimálně 10 automobilů a 40 zemědělských pracovníků na týden a že pokud nebude poskytnuto navýšení dopravních prostředků ale-

spoň o 15 %, nebudou zemědělci schopni sklizeň brambor zajistit. Situace se nelepšila ani v září. Díky nepříznivému počasí, trvalému nedostatku pracovních sil a dopravních prostředků byly brambory sklizeny na 53 %, cukrovka jen na 1 %. Všechny tyto vlivy se podepsaly i na stavu dalších polních prací (např. obilí bylo sklizeno na území Východočeského kraje jen z 1000 ha).

V prvním týdnu okupace byla zcela paralyzována činnost průmyslových podniků. Do chodu některých z nich dokonce zasahovala cizí vojska. Přítomnost vojsk se projevila i v pracovní morálce dělníků. Situace se začala mírně lepšit až od září. Všechny závody přijaly v rámci svých možností všechna dostupná opatření, která měla výkyvy způsobené okupací dohnat. Šlo například o organizování mimořádných směn, tzv. Dubčekových, zvýšená intenzita práce, práce v sobotu a neděli a jiné. Vzniká však značný problém se surovinami. Na některých místech se jich nedostává, jinde se naopak hromadí ve skladech. Podobné je to i s hotovými výrobky a zbožím. Navíc v některých závodech textilního průmyslu pracovalo větší procento polských žen, které se po okupaci nevrátily zpět do zaměstnání.

V počátečních chvílích vpádu cizích vojsk do ČSSR také vážla osobní i nákladní doprava. Železniční doprava dávala přednost zemědělským a potravinářským výrobkům před průmyslovým zbožím. Pro případ, že by nebyla zajištěna plynulá železniční doprava zásob pro vojska Varšavské smlouvy, byla Československu PLR a NDR ochotna poskytnout na pomoc až 25 000 železničářů. Postupem času se však většinu těchto problémů dařilo odstraňovat. Zásobování ustálo mírné výkyvy a po týdnu bylo konsolidováno. Stále však přetrvával velký problém se zásobováním uhlí, vepřového masa a některého dalšího sortimentu.

V období srpnové krize se vedení OV KSČ i majoritní většina obyvatel postavily za čelní československé představitele strany a státu. Po jejich únosu do SSSR byl neustále v mnoha

rezolucích požadován jejich urychlený návrat. Na náměstích se konaly demonstrace a podepisovaly petice. Všechny podobné akce však probíhaly nenásilnou formou. V průběhu celé okupace nepřišel nikdo o život, ani nebyl nikdo vážně zraněn.

Po návratu československé delegace z Moskvy panovala mezi lidmi velká nejistota. Chyběly základní instrukce k dalšímu postupu a důležité informace o výsledcích moskevských jednání, které musely být utajeny i před stranickou veřejností. V různých záznamech je možné vysledovat obavu z dalšího vývoje. Předsednictvo OV KSČ však dál plnilo svá dřívější usnesení (i předsrpnová) a vyjadřovalo plnou podporu prezidentu L. Svobodovi, premiéru O. Černíkovi, prvnímú tajemníkovi A. Dubčekovi a předsedovi Národního shromáždění J. Smrkovskému. Období nejistoty a obav o budoucnost trvalo až do druhé poloviny roku 1969, kdy se pomalu začínal opouštět směr (hlavně politický), který byl vytyčen před okupací cizími vojsky. Odlišně se přistupovalo i k řešení hospodářských, zemědělských a dalších otázek. Ze zápisu předsednictva OV či pléna OV je patrné, že diskuze o těchto problémech už nebyly otevřeny všem názorům a víceméně se začala realizovat opatření vypracovaná KV KSČ. OV KSČ proto ztratil část své suverenity.

Z informací OV zaslaných na krajský výbor KSČ v lednu 1969 je patrné, že OV je přesvědčen o nutnosti dále pokračovat v předsrpnových reformách. *„Hluboce nás zneklidňují tendence ve stylu stranické práce, které lze označit jako snahu o tichý návrat ke starým praktikám. Tisíce rezolucí poukazují na to, jak se dnes stále více zužuje okruh těch, kdo se aktivně podílejí na tvorbě stranické politiky, když kritizují nedostatečnou informovanost stranických mas a způsob, jímž je strana bez diskuse stavěna ve velmi závažných otázkách před hotová a závazná rozhodnutí. Ke zklidnění politické situace je třeba nikoli dalších obecných prohlášení, ale konkrétních politických činů. Na prvním místě urychlené stanovení termínu voleb*

a stranického sjezdu. Tím by byla posílena důvěra v reálnost úmyslu vedení KSČ.“

Ve Zpravodaji č. 2 je situace na Ústeckoorlicku po návratu československé delegace z Moskvy popsána následovně: *„Bezprostředně po vyhlášení komuniké z moskevského jednání se objevily mezi lidmi pocity značného rozhořčení a zklamání. Projevily se snahy neuznat přijaté dohody a trvat na projednání v OSN. Projevy s. Dubčeka, Černíka a Svobody přispěly k reálnějšímu pohledu na situaci. Přesto většina obyvatel posuzuje moskevské dohody jako nespravedlivé a zasahující do suverenity ČSSR. Stále se odsuzuje obsazení vojsky Varšavské smlouvy a vyslovuje se požadavek jejich rychlého či okamžitého odchodu. Postoj obyvatel k představitelům Dubčekovi, Černíkovi, Svobodovi, Smrkovskému je nadále velmi kladný. Všichni si upevnili důvěru občanů.“* S netrpělivostí a napětím všichni občané okresu očekávali kádrová opatření v ÚV KSČ. Většina měla obavy z návratu předlednových poměrů. Činnost základních organizací KSČ se téměř zastavila. Nečastější dotazy směřující na OV KSČ se týkaly přesného znění dohod z Moskvy a postupu na jednáních všech členů delegace a vysvětlení postoje V. Biřáka, A. Indry, D. Koldera, J. Lenárta. Dále pak občané chtěli vědět, proč došlo k uvolnění Č. Císaře, J. Pavla a F. Kriegla z funkcí, a požadovali odpověď na otázku v jakém množství je ČSSR KGB, co je s Novotným, zda byl v SSSR a kde je nyní.

Přítomnost vojsk Varšavské smlouvy budila v obyvatelích především negativní emoce. (Velmi citlivě byla vnímána otázka zásobování. Sovětští důstojníci svými koncentrovanými nákupy narušovali stav zásob v místech dislokace vojsk.) Avšak nikde nedošlo k fyzickému střetu s okupačními vojáky. Protesty se omezily na rezoluce, plakáty, hesla a různé spontánní akce (v Chocni například dva mladí lidé těžce poškodili pomník Rudoarmějce tak, že jej již nešlo opravit. Urazili mu hlavu, ruku a samopal. Na Lanškrounsku se rozšiřovaly letáky se

jmény osob spolupracujících s Rusy atp.). Největší škody byly páčány na silničních ukazatelích, které byly vyčísleny na 300–400 tisíc Kčs. Postoj občanů vůči cizímu vojsku by se celkově dal charakterizovat jako spíše pasivně rezistentní.

Bylo rozhodnuto, že vojáci armád Varšavské smlouvy budou ubytováni ve vybraných kasárnách, které byly vyklizeny československými jednotkami do října. Po odchodu posledních československých vojáků je obsadila první část sovětských vojáků, kteří připravili kasárna pro příjezd zbylých vojsk. Komandatura pro všechna vojska v Orlických horách byla zřízena ve Vysokém Mýtě. Polští vojáci se často snažili provokovat – zejména v politické oblasti. (Poukazovali na údajnou kontrarevoluční činnost a chtěli silově zasahovat. Všechna nedorozumění byla ale včas vysvětlena.) Hlídky veřejné bezpečnosti byly doplněny příslušníky armády, protože se v okrese zvýšila míra kriminální činnosti. Pro všechny cizí vojáky a jejich rodinné příslušníky platilo nařízení, že musí dodržovat československé zákony. Opravy a údržby objektů, v nichž jsou vojska dislokována, měla na starost ČSLA.

V souvislosti s okupací ČSSR se 20 občanů okresu nevrátilo zpět do republiky. Z tohoto počtu dvě rodiny ohlásily, že se již jistě nevrátí. Celkově emigrovalo bezprostředně po okupaci (v období srpen–listopad 1968) 14 obyvatel okresu.

V prvních dvou týdnech po okupaci přijal OV KSČ celkem 354 rezolucí směřovaných především na velvyslanectví NDR, Polska, Bulharska, Maďarska a SSSR a podepsalo je 10 382 občanů. Další rezoluce byly směřovány československému rozhlasu, ÚV KSČ, vládě, prezidentovi, XIV. sjezdu, Mezinárodnímu olympijskému výboru, generálnímu tajemníkovi OSN atd. Celkem podepsalo všechny rezoluce 57 984 občanů.

Průběh Pražského jara na Ústeckoorlicku by se dal stručně charakterizovat jako klidný, avšak toužebně očekávaný. Veškeré reformy a změny v postech na vedoucích místech strany i státu byly pozitivně přijímány. Větší aktivizace společnosti

nastala po vyhlášení Akčního programu, který se stal podkladem pro realizaci konkrétních opatření k nápravě situace v okrese. Mezi občany panovala pozitivní atmosféra, lidé se nebáli své názory veřejně obhajovat, ani mezi sebou diskutovat a chtěli své problémy skutečně řešit.

Srpnová okupace však naděje obyvatel zhatila. Po vpádu vojsk Varšavské smlouvy a obsazení Ústeckoorlicka se mezi lidmi znovu objevil strach z budoucnosti a dalšího vývoje. Přesto většina společnosti dál trvala na pokračování v započatých reformách. Konec tohoto období nastal s příchodem roku 1970 a konáním prověrek v souvislosti s výměnou stranických legitimací. Z KSČ bylo vyloučeno za svůj postoj k srpnové okupaci více než 1 000 jejích členů. Poté až do roku 1989 už počet členů KSČ v okrese nikdy nedosáhl počtu jejích členů z doby před okupací (viz příloha č. 1). Zajímavé je také srovnání s vývojem členské základny KSČ v období po okupaci v celorepublikovém měřítku (viz příloha č. 2).

Výstižně zhodnotil dobu po okupaci příspěvek ve *Zpravodaji* z dubna 1969. V něm se hovořilo o vztahu Čechoslováků k Sovětskému svazu. Nejstarší generace se s ním seznámila během první světové války coby legionáři, druhá po roce 1945, kdy Rudá armáda osvobozovala Československo. Obě k němu získaly vřelý a přátelský vztah. Ta nejmladší generace se s ním seznámila v roce 1968, a to bylo to „nejtragičtější poznání, jehož se jí mohlo dostat“.

Příloha č. 1

Stav a vývoj členské základny KSČ v okrese Ústí nad Orlicí

před rokem 1945	74 členů
1946	3 494
1948	4 298
1949	6 958

1959 (stav k 31. 12.)	15 970 – za celý nově vytvořený okres
1965	16 556
1968	16 311
1969	15 947
1970 – leden	14 640
1970 – srpen	10 398 – přibylo 1 038, ubylo 5 244. Z čehož 154 zemřelo, 820 bylo převedeno do jiných organizací, 3328 bylo zrušeno členství, 942 vyloučeno
1970 – prosinec	10 301
	11 715
1980	12 559 – v lednu proběhlo poslední ukončení členství z pohovorů
1985	13 004

Příloha č. 2

Vývoj členské základny KSČ v ČSSR v prvním pololetí roku 1969

V prvním čtvrtletí 1969 bylo v ČSSR přijato do strany 4035 nových členů. Za stejné období bylo vyloučeno nebo zrušeno členství ve 12 369 případech. Celkem bylo v prvním pololetí přijato 6379 členů a ubylo 25 269 členů.

	+	–
Duben	968	3 028
Květen	808	4 114
Červen	568	5 758

Poznámky:

- 1) Opačný argument – tedy, že ve vedení státu je málo slovenských představitelů – použil G. Husák, když žádal odvolání J. Smrkovského z funkce předsedy Národního shromáždění.
- 2) Předsednictvo OV KSČ otázky rehabilitací řešilo velmi často. Celkově bylo do KSČ od 1. 1. 1968 přijato 167 členů – včetně rehabilitovaných.
- 3) Zápis ze schůze předsednictva z 21. 8. 1968.

Literatura:

- BENČÍK, A. *Rekviem za pražské jaro*. Třebíč: Tempo, 1998.
- DUBČEK, A. *Naděje umírá poslední*. Praha: Svoboda-libertas, 1993.
- DURMAN, K. *Útěk od praporů*. Praha: Karolinum, 1998.
- KURAL, V. a kol. *Československo roku 1968. 1. díl. Obrodný proces*. Praha: Parta, 1993.
- KURLANSKY, M. *1968: Rok, který otřásl světem*. Praha: Slovoart, 2007.
- MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremle*. Praha : Mladá fronta, 1990.
- PAUER, J. *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy*. Praha: Argo, 2004.
- VANČURA, J. *Pražské jaro 1968. Naděje a zklamání*. Praha: Mladá fronta, 1990.

Prameny:

- SOKA Ústí nad Orlicí, fond 29, svazek 9, archivní jednotka 16. *Zápis z mimořádného společného jednání pléna OV KSČ a OKRK z 11. 1. 1968.*

SOKA Ústí nad Orlicí, fond 29, svazek 9–10, a. j. 17–5. *Zápisy ze schůze pléna OV KSČ* z 31. 1. 1968–11. 12. 1968.

SOKA Ústí nad Orlicí, fond 29, svazek 9, a. j. 18. *Zápis ze společného jednání pléna OV KSČ a OKRK za účasti zástupců MV a CZV KSČ a politických pracovníků OV KSČ* z 6. 3. 1968.

SOKA Ústí nad Orlicí, fond 29, svazek 10, signatura KV 29 e/ /39/10-26, inventární číslo 109, a. j. 10–26. *Zápisy z jednání předsednictva OV KSČ* z 8. 8. 1968–3. 9. 1968.

Jiskra Orlicka, tiskový orgán ONV v Ústí nad Orlicí. Ročník IX., vydání od 4. 6. do 17. 12. 1968.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Tomáš Hubálek

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: hubalek.tom@seznam.cz

Česká filosofie před a po roce 1968 (osobní zkušenost)

Zdeněk NOVOTNÝ

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc,
Česká republika

Czech Philosophy Before and After 1968

Abstract: Czech philosophers have never created their own, original philosophical systems, they have rather followed foreign philosophical authorities. Nevertheless, philosophy has always been an important part of secondary and higher education. Its decline was apparent in the fifties, then a revival in the atmosphere of relative political freedom of the sixties followed, and again a suppression of free thought after the Soviet occupation in 1968 came. In spite of all social and political changes there have always been various possibilities for cultivating meaningful philosophical activities. The present-day situation in Czech philosophy is not without problems and sometimes it even reminds of the past.

Key words: Czech philosophy, education, Marxism, decline, revival, personal experience.

O počátcích filosofie u nás se dá mluvit v souvislosti s příchodem věrozvěstů Konstantina a Metoděje, tedy v 2. pol. 9. století. První český myslitel, který i česky psal teologické a filosofické úvahy, byl ve 14. století Tomáš Štítiny. Dalšími

výraznými osobnostmi byli Jan Hus (15. stol.), Petr Chelčický (15. stol.), Jan Amos Komenský (17. stol.), Bernard Bolzano (19. stol.), T. G. Masaryk (19.–20. stol.). K některým dalším českým filosofům 20. století se ještě dostaneme. Z čistě filosofického hlediska byli a jsou ve světě známi pouze B. Bolzano a T. G. Masaryk a v posledních dvaceti letech také J. Patočka (J. Hus je znám jako náboženský reformátor a J. A. Komenský jako pedagog či filosof výchovy). Avšak nikdo z nich nevytvořil vlastní, originální systém, kterým by ovlivnil filosofii v mezinárodním měřítku. Dlužno ovšem podotknout, že např. T. G. Masaryk nikdy takovou ambici neměl, ačkoli svým vzděláním a intelektem se řadí mezi světovou elitu.

V době první republiky se filosofie jako samostatný obor studovala na obou českých univerzitách (v Praze i Brně), po 2. světové válce i na obnovené UP v Olomouci, a byla také součástí středoškolského vzdělávání. Začátkem 50. let však byly na univerzitách zřízeny katedry marxismu-leninismu s celoškolskou působností a studium filosofie bez přívlastku marxistická bylo postupně utlumeno. Tady v Olomouci působil jako profesor sociologie a dějin filosofie Josef Ludvík Fischer (1896–1973), první rektor obnovené olomoucké univerzity, který stačil ještě „vychovat“ nevelkou skupinu svých žáků, než byl penzionován. Filosofie se přestala učit i na středních školách, takže ani gymnazisté nevěděli, co vlastně filosofie je. Uvolnění politické atmosféry umožnilo v roce 1964 obnovení katedry filosofie na zdejší Filosofické fakultě UP. Když jsem se v roce 1967 hlásil ke studiu, bylo směrné číslo pro přijetí tři, nakonec k nám ještě další tři přibyli, takže nás bylo v ročníku šest. V roce 1968 byl na fakultu znovu povolán J. L. Fischer, který nás však učil jen do roku 1970, kdy byl definitivně penzionován a katedra filosofie byla v souvislosti s nově vzniklým ústavem marxismu-leninismu zrušena. Současně byl na nás studující tohoto oboru vyvíjen nátlak, abychom se jej vzdali a zvolili si jiný obor. To by ovšem znamenalo jednak anulová-

ní dosavadního studia, jednak okamžité propuštění našich učitelů. Už na jaře 1970 se na Teoretických ústavech LF UP konalo shromáždění akademické obce, na kterém tehdejší ministr školství prof. Jaromír Hrbek mimo jiné prohlásil, že studium filosofie jako samostatného oboru je nežádoucí a že vzdělání v této oblasti plně zajistí ústavy marxismu-leninismu. Sám jsem měl tehdy krátce za sebou tříhodinový výslech na StB, během kterého mě výhrůzkami a sliby nutili ke spolupráci; tu jsem ovšem odmítl, takže jsem měl za své protisovětské aktivity očekávat soud, kárné řízení a vyloučení ze studia. Osobně mi tedy už o nic nešlo, ale přesto jsem se v diskuzi přihlásil o slovo a vystoupil s tím, že já a moji kolegové jsme začali studovat filosofii v jiné době, máme za sebou několik let práce a že je tedy nefér, jsme-li teď nuceni se svého oboru vzdát. Ministr si neodpustil poznámku, že my filosofové jsme odtrženi od reality, vznášíme se jako duch nad vodami, ale že tedy budiž: když už jsme za polovinou studia, bude nám umožněno je dokončit. Noví studenti se však již přijímat nebudou. Přesto ještě v září roku 1971 jsme všichni studující filosofie obdrželi pozvánku na schůzi, která měla pouze dva body programu:

- a) informace akademického funkcionáře o dalších možnostech studia,
- b) provedení změny kombinace.

Poukázal jsem na slib ministra J. Hrbka a vyzval přítomného akademického funkcionáře, aby si to ověřil. Se mnou pak sice ještě proběhlo kárné řízení, ale přestože politický prorektor žádal mé vyloučení ze všech vysokých škol v ČSSR, byla mi udělena „pouze“ důtka, protože o vyloučení studenta podle zákona nerozhodoval rektor ani prorektor univerzity, ale pouze děkan fakulty (což jsem sám tenkrát nevěděl). Děkan byl tehdy již těžce nemocný člověk (brzy pak zemřel), a když už v předchozích případech podepsal dvě nepodmíněná (A. Blažek a P. Rohel) a jedno podmíněné vyloučení (P. Šuleř), v mém případě to odmítl. Nakonec vše dopadlo tak, že nejen nám ve

vyšších ročnících, ale i našim mladším kolegům bylo umožněno filosofii dostudovat. Nesměli jsme ovšem psát diplomové práce z filosofie, ale jen z dalšího oboru své kombinace. V mém případě to byla angličtina, a tak jsem zákaz obešel tím způsobem, že jsem napsal práci sice z anglické filosofie (David Hume), ale pod hlavičkou Katedry germanistiky a anglistiky a pod záštitou tehdy doc. Jaroslava Macháčka, který byl i vedoucím mé práce. Téma mi ovšem doporučil brněnský filosof prof. Josef Macháček. Práce byla hodnocena jako vynikající a mohla být uznána jako práce rigorózní, což však tehdejší vedení fakulty v mém případě neumožnilo a v rámci dalšího postihu mi byl zakázán půlroční studijní pobyt ve Velké Británii i setrvání na katedře anglistiky v pozici asistenta. Místo doporučení jako ostatní absolventi jsem dostal jen podmíněčný souhlas se zaměstnáním ve školství. Vojenskou službu jsem musel absolvovat u železničního stavebního praporu v Dolném Kubíně (totéž co dříve PTP) se zákazem velitelské funkce a povýšení do důstojnické hodnosti (po roce 1990 jsem byl vojensky rehabilitován, aniž bych byl o to žádal).

To už byla nelehká doba 70. let, kdy normalizátoři byli na vrcholu moci a po celostátních prověrkách zůstala česká filosofie doslova v troskách. Přitom naši čelní filosofové hlásící se k marxismu představovali v 60. letech světovou špičku a spolu s významnými západními filosofy se dokázali vzájemně inspirovat a obohacovat. Tyto pokusy o dialog a tvůrčí rozvíjení marxismu však nová ideologická garnitura tvrdě potlačila a většina vynikajících filosofů byla umlčena nebo jim byla možnost uplatnění omezena na minimum. Tak například Jiří Cvekl (po sebekritice roku 1978 opět vzat na milost), Václav Černý, Břetislav Fajkus, Vítězslav Gardavský, Robert Kalivoda, Karel Kosík, Dušan a Milan Machovcovi, Pavel Materna, Jan Patočka, Ladislav Tondl a další byli ze svých pracovišť propuštěni, Ivan Sviták, Ota Weinberger aj. emigrovali. Jako špičkoví a nepostradatelní logikové byli tolerováni Karel Berka a Otakar Zich a v podobné pozici, víceméně trpěn, byl

i filosof Milan Sobotka, kterého mimo jiné „zachránilo“ to, že byl mezinárodně uznávaným odborníkem na německou klasičtější filosofii, jež byla považována za hlavní filosofický zdroj marxismu. M. Sobotka má jedinečné zásluhy o vydávání klasičtějších děl světové filosofie u nás i v neblahých 70. a 80. letech; většinou k nim psal i zasvěcené předmluvy. Všechno, co tento filosof napsal před rokem 1989, je na vysoké odborné úrovni a plně obstojí i v současnosti a budoucnosti. Dalším špičkovým filosofem s mezinárodní reputací byl marxista Jindřich Zelený, tehdejší ředitel Filosofického ústavu ČSAV. K marxismu se rovněž vždy hlásil brněnský profesor a vedoucí Katedry dějin filosofie a logiky Filosofické fakulty MU (tehdy UJEP) Josef Macháček, který ovšem patřil mezi nekonformní myslitele. Dokonce i před námi studenty začátkem 70. let se nebál odsoudit sovětskou okupaci Československa a díky své vysoké odborné a mravní autoritě dokázal na svém pracovišti po prověrkách roku 1970 udržet zavrženého Lubomíra Nového a další skvělé filosofické osobnosti, jakými byli Jiří Cetl, Jiří Gabriel, Karel Hlavoň aj.

Jinak byla ovšem situace s filosofií na vysokých školách velmi tristní. Na FF UP v Olomouci se filosofie (ani marxistická) jako obor nestudovala. Společenskovědní katedry, které dříve zajišťovaly povinnou výuku marxistické filosofie pro všechny obory a na všech vysokých školách, byly rozprášeny a na nově vzniklá oddělení filosofie ústavů marxismu-leninismu byli kvapně přijímáni lidé bez kvalifikace, např. zasloužilí straničtí funkcionáři a aparátníci, také čerství „uvědomělí“ absolventi zejména pedagogických fakult nebo učitelé s kvalifikací pro základní školu (tedy samozřejmě nefilosofickou), kteří v takovém „skoku nahoru“ pochopitelně viděli možnost velké kariéry a už je nezajímalo, že to, co budou předávat studentům, bude mít s filosofií pramálo společného. Naše filosofie, a to i marxistická, tak po krátkém období 60. let opět zůstala daleko pozadu nejen za tzv. kapitalistickými zeměmi, kde se marxistická filosofie dále studovala a byla jí tam věnována

vážná pozornost, ale i za jinými socialistickými státy, jakými byly Polsko, Maďarsko, NDR, dokonce samotný Sovětský svaz. Přesvědčil jsem se o tom v roce 1978, kdy se mně podařilo získat stipendium k půlročnímu postgraduálnímu studiu filosofie na Lomonosovově univerzitě v Moskvě. Vzhledem ke své specializaci jsem byl zařazen do skupiny sovětských profesorů a docentů (vesměs vedoucích kateder filosofie z univerzit v celém SSSR), kteří se zabývali nemarxistickou filosofií. Musím konstatovat, že to byla skutečně intelektuální elita a v soukromí bylo možno s každým z těchto kolegů hovořit zcela otevřeně. Oni sami pak měli nesrovnatelně lepší podmínky pro svou práci, volný přístup k veškeré zahraniční literatuře, neomezený výběr témat pro své disertace, jakož i záruku skutečně odborného posouzení. Byl jsem svědkem obhajoby doktorské disertace (ekvivalent DrSc.) na téma zaměřené k duchovním proudům Ruska, kdy vedoucí moskevské katedry filosofie uchazeči vytkl, že nepoužil práci Rusko a Evropa od T. G. Masaryka – bez ní disertaci nebylo možno předložit k obhajobě. Když jsem ve své metodické práci k výuce filosofie na vysokých školách v ČSSR popsal neutěšenou situaci jako důsledek prověrek z roku 1970 (vlastně sovětské okupace), pracovnice, která mi pomáhala s překladem do ruštiny, mne udala vedení Institutu pro zvyšování kvalifikace Lomonosovovy university. Nakonec vše dobře dopadlo zásluhou vedoucího katedry filosofie, který se mi omluvil, nicméně referát bylo nutno přepracovat. Jelikož jsem k tomu nebyl ochoten, byli mi přiděleni dva docenti (velmi slušní a inteligentní lidé), kteří k mému pojednání připsali pár úvodních a závěrečných odstavců, z jejichž obsahu jsem se s údivem dozvěděl o úspěších československého hospodářství pod vedením KSČ (inspirované KSSS), včetně výnosu obilí z jednoho hektaru. Všechny závažné skutečnosti, které jsem uvedl v původní verzi své práce, však zůstaly beze změny zachovány. Sovětští kolegové mi to vysvětlili tak, že vždy musím ukázat, na jakých pozicích stojím, pak si mohu říkat nebo psát, co chci, ale

nakonec se opět musím vrátit na ony „správné“ pozice. Tuto praxi potvrzovaly i přednášky lektorů ÚV KSSS, které jsme jednou týdně museli absolvovat a na kterých mnozí z nich vystupovali tak kriticky vůči stávajícím poměrům, že v tehdejší Československu by za to byli odsouzeni do vězení. Vždy se ovšem zaklínali Marxem, Leninem, případně i Brežněvem a usneseními KSSS. Zřejmě to už byla formující se a pomalu nastupující gorbačovská garnitura. Moje písemná odborná filosofická práce k Humově teorii prostoru a času i její obhajoba byla vysoce oceněna a jako jedinému cizinci mi bylo doporučeno zpracovat téma jako plán a projekt kandidátské disertace (k získání hodnosti CSc.). Na zvláštním zasedání katedry filosofie mi pak bylo po odborné rozpravě schváleno navržené téma „*Filosofie Davida Huma a současnost*“. Vědeckou aspiranturu v SSSR jsem ovšem dělat nechtěl (krátce poté se mi narodila dcera).

V Československu ale byla vědeckovýzkumná témata stanovena tzv. Jednotným programem společenských věd, přičemž pro filosofii připadla následující: „*Utváření socialistického vědomí pracujících a základní směry komunistické výchovy, rozvoj socialistické kultury*“ a „*Místo a charakter ideologického boje v současných podmínkách, boj proti buržoazní ideologii revizionizmu a reformizmu*“. Je tedy nabíledni, že humovské téma mělo k něčemu takovému hodně daleko, a tak – podle očekávání – u nás mi schváleno nebylo a nic nepomohlo ani lejtstro z Moskvy. Vzhledem ke své základní vysokoškolské kvalifikaci filosofie – angličtina a rozumnému, tolerantnímu přístupu brněnského profesora Waltra Smrčky jsem si vymohl téma „*Filosofické aspekty jazyka a jejich místo v základních světónázorových koncepcích*“. Práce byla hodnocena velmi pozitivně i po roce 1989, třebaže byla napsána ještě za starého režimu. Uvádím to proto, abych dokázal, že nemají pravdu ti, kteří říkají, že na oficiální bázi nešlo ve filosofii nic smysluplného dělat. Vždy záleželo na konkrétních

lidech, jejich odhodlání a pevnosti charakteru. Při této příležitosti chci také uvést na pravou míru některé současné zlehčující soudy o studiu ve vědecké aspirantuře a titulu CSc. Jistě, existují jeho nositelé, kteří jej získali na různé pavědy nebo nezaslouženě (prominenti), ale to není nemožné ani dnes. Z vlastní zkušenosti mohu říci, že už jen jazyková část přijímací zkoušky do tohoto pětiletého studia nebyla jednoduchou záležitostí. Z ruštiny jsem ji díky předchozímu půlročnímu postgraduálu v Moskvě udělal snadno. Zkoušku z angličtiny zaměřenou na všestranné jazykové dovednosti bych však při tehdejších možnostech cestování a praktického využití cizího jazyka asi nesložil, kdybych sám nebyl také anglista. Studoval jsem pak při plné pracovní zátěži jako středoškolský pedagog, aniž bych byl využil nároku na studijní volno. Proto jsem byl nucen studium i přerušit, abych získal čas na napsání disertace, na kterou museli vypracovat odborné posudky tři oponenti a pak teprve mohla být povolena dvojí, tzv. malá a velká obhájba. Ve srovnání s dnešním titulem Ph.D. byly tedy podmínky (formální, odborné, nikoli politické) složitější a titul CSc. získávalo mnohem méně lidí.

I když před rokem 1989 se u nás vyučovala téměř výhradně marxistická filosofie, byla tu jistá výhoda v tom, že pokud se tak dělo kvalifikovaně, rozhodně to posluchačům rozšířilo jejich duchovní obzor a každý vysokoškolák měl alespoň jakési povědomí o tom, čím se filosofie zabývá. Sám jsem věnoval dějinám filosofie (např. I. Kantovi, kterým jsem se vždy zabýval po několik přednášek) a pak otázkám teorie poznání několikánásobně větší prostor, než předepisovaly osnovy, zatímco marxistické pojetí společnosti a jejího vývoje jsem omezoval vždy na nejnutnější minimum, a to ještě v konfrontaci s Masarykovým odmítáním násilné sociální revoluce. Sami studenti si totiž zřejmě uvědomovali, že nic takového neslyšeli a asi už nebudou mít příležitost slyšet, a tak jsem na přednáškách po každé míval plno. Musím konstatovat, že i v minulém režimu jsem měl vždy mezi posluchači pozitivní ohlasy a že mi nikdo

nemluvil do toho, co a jak učím. V tom jsem se cítil být svým pánem. Pokud po roce 1989 někdo omlouval nesmysly, které přednášel, tím, že se to muselo, omlouval jen vlastní nekompetentnost a nestatečnost. Párkrát se mi stalo, že mě někdo udal, zejména když jsem filosofii nějak aktualizoval a uváděl do souvislosti se společenskou realitou, avšak ve všech případech to bylo v kurzech pro dospělé (starší) lidi, nikdy mne neudali studenti, a to ani na střední, ani na vysoké škole. Pokud jde o filosofii, jsem přesvědčen, že správný vztah mezi učitelem a studentem je založen na vzájemném porozumění, toleranci a důvěře, ale zejména na přirozené autoritě učitele a respektu ze strany studenta. Dodnes je mi příkladem brněnský profesor filosofie Josef Macháček, který dokázal přesně diagnostikovat můj filosofický naturel i odborné předpoklady a přivedl mne tak k filosofii Davida Huma. Utkvěl mi v paměti rovněž jeden z mnoha našich rozhovorů, ve kterém jsem se mu svěřil, že stěžejní a prakticky jediné čistě filosofické dílo V. I. Lenina (kromě Filosofických sešitů, což jsou jeho soukromé útržkovité poznámky, které nebyly určeny k vydání) Materialismus a empiriokriticismus na mne svou argumentací učinilo velmi negativní dojem. Na to mi odpověděl: „*Víte, Lenin tady filosofii použil jako sekeru k likvidaci svých odpůrců v tehdejší ruské sociální demokracii. Tím je dán i způsob jeho argumentace, takže se vám nedivím.*“ Filosoficky velkoryse se dokázal chovat i vedoucí olomoucké katedry filosofie Svatopluk Hrab, který v době, kdy jsme končili studium, věděl, že jeho akademická dráha z politických důvodů končí, ale udělal vše pro to, abychom my, jeho svěřenci, studium zdárně absolvovali. Říkal nám: „*S filosofii to teď vypadá špatně, takže vás bude žít angličtina, ale uvidíte, že se dočkáte doby, kdy třeba už na vozičku vás budou dopravovat do škol, abyste studentům pověděli, co je to vlastně filosofie.*“ Dalších sedmáct let znamenalo naplnění těchto slov. Skutečně jsme všichni učili téměř výlučně angličtinu.

Koncem listopadu 1989 jsem od dr. Hraba obdržel dopis s výzvou, abych se podílel na obnovení olomoucké katedry filosofie. Do konkurzu se tehdy přihlásilo velké množství uchazečů, ale komise nakonec vybrala šest. Byli to bratři Karel a Pavel Flossovi, Jan Březina, Lubomír Valenta, Jan Štěpán (logik) a já. Na jaře 1990 jsem byl pozván na Filosofickou fakultu UP, abych tam vystoupil s přednáškou k filosofii jazyka. V den svého nástupu 1. srpna 1990 jsem se potkal s rektorem prof. J. Jařabem a ten mne vyzval, abych podal přihlášku s anglicky napsaným projektem do konkurzu ke studijnímu pobytu (Masarykovo stipendium) na Londýnské univerzitě. Tam jsem se opět mohl vrátit k filosofii Davida Huma a připravit tak nejen podklady ke své pozdější habilitační práci, ale i k výuce našich posluchačů. Jako akademický host jsem měl také svého akademického poradce, kterým byl tehdejší vedoucí Katedry filosofie, logiky a vědeckých metod (založil ji K. R. Popper) LSE Londýnské univerzity dr. David Ruben, absolvent Harvardu. Stručně jsem mu vysvětlil situaci s filosofií v Československu a předchozí dominanci marxistické filosofie. Překvapil mne, když charakteristiku svých studijních let na univerzitě shrnul konstatováním: „*Všichni jsme tehdy byli marxisty.*“ I později jsem se přesvědčoval o tom, že marxismus a neomarxismus není ve vyspělých západních zemích vnímán jako něco ostudného či dokonce zločinného, jak tomu bylo po roce 1989 a často je i nyní u nás. Je až s podivem, jak naši filosofové, kteří se dříve zaklínali marxismem a v tomto duchu i publikovali a získávali hodnosti, najednou na to všechno zapoměli a začali se tvářit, jako by marxistická filosofie navždy zmizela v propadlišti dějin. Sám přitom sotva mohu být označen za stoupence této filosofie, protože moji filosofičtí oblíbenci G. Berkeley a D. Hume byli ze strany marxistů odjakživa považováni za ty nejreakčnější představitele idealistické filosofie, z hlediska dialektického materialismu naprosto nepřijatelné. Kromě toho jsem si za starého režimu dokázal prosadit i tehdy ne zcela žádoucí témata diplomové,

rigorosní a kandidátské práce, což bylo dosti obtížné. Přesto tvrdím, že byla lepší filosofie marxistická než žádná a že toto myšlení, které zasáhlo do (ať už pozitivně nebo negativně) života stovek milionů lidí, nelze odbýt nějakým jednoduchým a jednoznačným odsudkem ani úplným ignorováním a mlčením. Navíc marxistické pojetí praxe jako specificky lidské tvůrčí činnosti a kritéria pravdivosti poznání je stále aktuální.

V naší veřejnosti, a to bohužel i filosofické, se také v současnosti opět projevila tendence přecházet z jednoho extrému do druhého, a tak soudě podle témat a zaměření publikací či konferencí se od počátku devadesátých let zdálo, že před rokem 1989 u nás neexistovala jiná filosofie hodná toho jména než filosofie Jana Patočky (a potažmo Husserlova fenomenologie). Zbytečně se takto opět projevil politický prvek ve filosofii: Patočka jako mluvčí Charty 77 a představitel odporu proti komunismu se tak stal nezávisle na své vůli novým filosofickým a mravním arbitrem, přímo jakýmsi oficiálním ideologem, protože jeho jménem byly mimo jiné ospravedlňovány i osoby, jejichž dekadentní a morálně nepřijatelné jednání bylo naprosto evidentní. Jako zaklínadlo pak sloužilo úsloví „život v pravdě“. Dalším těžko akceptovatelným posunem je postmodernistické přehodnocování historie, relativizování takových pojmů, jakými jsou vědecká pravda, objektivita, fakta. Pod záminkou bourání legend a mýtů se útočí na pozitivní tradice a vynikající osobnosti; problematizuje se intelektuální a mravní profil např. T. G. Masaryka nebo E. Beneše. Vedle snahy zviditelnit se za každou cenu jsou v základě těchto snah neznalost a neochota poznávat – v prvním případě dějiny, v druhém Masarykovo a Benešovo životní dílo.

Pokud jde o události kolem roku 1968, byl jsem tehdy velmi vnímavým vysokoškolským studentem, který všechno hluboce prožíval. Bezprostředně s počátky tzv. normalizace jsme byli od roku 1969 masivně přesvědčováni, že celospolečenský demokratizační proces, který jsme všichni vítali, nebyl ničím

jiným než kontrarevolučním počinem hrstky zrádců socialismu řízených západním imperialismem. Jako pamětník mohu proto považovat za smutně úsměvné, když nás v současnosti dnešní mladá generace rádoby vědců – historiků a politologů – přesvědčuje, že tehdejší obrodný proces byl ve skutečnosti bojem uvnitř komunistické strany. Deja vu! Dvakrát jsem přesvědčován, že jsem vlastně neviděl to, co jsem viděl, a nezažil to, co jsem zažil. Tak jako už v minulosti mnohokrát, opět se dějiny účelově přepisují. Vždy jsem své studenty varoval před nekritickým přijímáním jakýchkoli poznatků, přičemž kritičnost až skepsi považuji za bytostné atributy filosofického myšlení. Za kritičnost k poznatkům však nelze považovat jejich ignorování, omezenost a povrchnost. V posledních letech je to také nechota či přímo neschopnost většiny mladých lidí číst, zejména delší texty. Zhoubnou úlohu sehrává také přízemní pragmatismus a utilitarismus, který chce vzdělání, vědu a výzkum vázat přímo na praxi ve smyslu investic a podnikání, které přináší co nejrychleji hmatatelný zisk. Proto také filosofie, která už ve své antické podobě představuje jeden z pilířů naší evropské kultury a civilizace, pomalu mizí ze vzdělávacích programů středních a vysokých škol. Místo ní jsou učitelům nabízeny kurzy „kritického myšlení“, kterými si přivydělávají mnohdy i různé obskurní soukromé „vzdělávací“ agentury. Paradoxně se to pak projevuje v neobvykle častém používání slova filosofie ve spojeních jako „filosofie této firmy“, „filosofie našeho fotbalového týmu“, „filosofie nového opatření“ apod. Je jasné, že uživatelé tohoto termínu o filosofii vůbec nic nevědí. Tento stav souvisí jednak s až nepřehledným množstvím volně dostupné filosofické nebo i pseudofilosofické literatury, ve které se nelze dobře orientovat, jednak s počínáním nepočetné obce tzv. odborných filosofů, kteří jsou svým bádáním zcela odtrženi od reality a ostatní společnosti, takže výsledkem je filosofie pro filosofii, nikoli nějaká filosofická osvěta a kultivace širší veřejnosti. Samozřejmě jsou

i světlé výjimky: J. Šmajs se svou ekologickou filosofií a na ni navazující diskuze ve Filosofickém časopisu, podobně také E. Kohák. Tuto ne právě radostnou skutečnost lze stěží nějak radikálně změnit, avšak prvním předpokladem pro něco takového je uvědomit si ji, vědět o ní.

Literatura:

GABRIEL, J. a kol. *Slovník českých filozofů*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1998.

GABRIEL, J. a kol. *Česká filozofie ve 20. století I, II*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1995.

HORYNA, B. a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998.

ČERNÝ, J. a kol. *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení. Do roku 1848*. Praha: Svoboda, 1981.

PAUZA, M. a kol. *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení. Od roku 1848 do roku 1948*. Praha: Svoboda, 1989.

Kontakt na autora příspěvku:

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: zdenek.novotny@upol.cz

Československý exil v jižním Švédsku a rok 1968

Jiří ŠTĚPÁN

Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Česká republika

Czechoslovak Exile in Southern Sweden and the Year 1968

Abstract: The beginning of the Czechoslovak exile in southern Sweden was in 1950s. In 1968 the Free Czechoslovaks in Southern Sweden Association was founded. It was active socially, culturally and politically. They organized demonstrations on the anniversary of invasion of the Warsaw pact armies and Swedish representatives participated at these demonstrations. The exile wave of 1968 was actively involved in the Association. The aims of the Czechoslovak exile were fulfilled in 1989.

Key Words: Czechoslovak Exile, Exile, Sweden

Situace československého exilu v jižním Švédsku

V padesátých letech žilo v jižním Švédsku několik desítek Čechoslováků. Především žili ve velkých městech – Malmö, Lund, Lanskröna, Helsingborg a v jejich bezprostředním okolí, kde se jich nacházelo přibližně třicet. Příchodem dalších emigrantů se skupina během 60. let postupně rozrůstala.

Na vánoční svátky 1967 vyslal kardinál Beran svého osobního tajemníka Mons. Jaroslava Škarvadu do Skandinávie a do Malmö. Díky jemu se zde konala první mše svatá sloužená v českém jazyce. Dne 15. dubna 1968 na Velikonoční pondělí přijel ze Sicílie salesián páter Jan Homola, aby sloužil mši svatou za účasti 50 exulantů. Po mši, které se neúčastnili pouze věřící, se konalo přátelské setkání v jedné z restaurací v Malmö.

V této době se již mezi československými exulanty hovoří o ustanovení společenství, které by sdružovalo Čechoslováky v jižním Švédsku. Byl ustanoven přípravný výbor, který se 9. srpna 1968 sešel v místnostech Maďarského kulturního sdružení, kde se deset přítomných rozhodlo založit sdružení. Návrh na založení sdružení byl po konání bohoslužby přednesen 17. srpna 1968 na večírku pořádaném opět v Maďarském kulturním sdružení. Bylo dohodnuto, že předběžný výbor svolá řádnou ustavující schůzi, která se měla konat 31. srpna 1968.

Události v Československu však nabraly na rychlosti a zintenzívnily přípravné práce na utvoření sdružení.

Dne 21. srpna 1968 po obdržení informací o přepadení Československa bylo v časných ranních hodinách utvořeno Komitě pro svobodné Československo, které ihned navázalo styk s redakcemi čtyř místních novin, které otiskly výzvu švédským občanům, aby žádali u švédské vlády, aby protestovala a žádala u vlád Sovětského svazu, Německé demokratické republiky, Maďarska, Polska a Bulharska, aby okamžitě stáhly okupační vojska z Československa. V novinách byly otištěny výzvy na podporu Čechoslováků. Členy komitě byli Rudolf Belda z Helsingborgu, Rudolf Kroupa z Häljarp, Josef Majer z Malmö, Stanislav Schottl z Malmö, Ferry Vosmik z Häljarp, Vilém Belda z Helsingborgu, Václav Macoun z Malmö, Václav Fric z Malmö a Vladimír Syrovátka z Malmö¹⁾.

Komitě se též telegramem obrátilo na švédského ministerského předsedu Tage Erlandera²⁾ se stejnými požadavky.

O den později, 22. srpna, se krajané v Malmö a v okolí účastnili protestní demonstrace za účasti 15 000 osob, při níž promluvil Olof Palme, tehdejší ministr školství (1967–1969) a pozdější premiér (1969–1976 a 1982–28. 2. 1986).

Pořadatelem demonstrace konané ve Folkets parku bylo krajské vedení sociálně demokratické strany v Malmö a ve Skåne. Hlavním řečníkem byl Olof Palme, jehož projev doprovázel spontánní aplaus. Hovořil o právu Čechoslováků na sebeurčení. Navzdory tomu, že pořadatelem a svolavatelem demonstrace byla místní sociálně demokratická strana, demonstrace se velmi aktivně zúčastnily další demokratické opoziční strany.

Demonstrace procházela stejnými místy, jako při manifestaci v souvislosti s děním v Československu v letech 1938 a 1948. Demonstraci zahájil svým projevem šéfredaktor Arbetet Frans Nilsson, který pak předal slovo Olofu Palmemu. Olof Palme ve své řeči pronesl následující: *„Po pozoruhodné návštěvě Československa na počátku 50. let, jsem popsalsvoje hluboké rozhoření nad nesmyslným společenským systémem, a vyjádřil jsem přesvědčení, že dříve nebo později musí přijít změna. Moje přesvědčení se ukázalo v souvislosti s následnými změnami, které měly vlastní kořeny v silné reakci proti komunistické straně. Československo není demokratické. Ale země opět ukázala svoji vůli po nezávislosti a dalším vývoji v demokratických souvislostech, tak jak v budoucnu celý svět doufá.“*

Olof Palme dále prohlásil: *„My Švédové, jsme hluboce ořesení novou situací v Československu. Cítíme rozhořčení, pobouření a zoufalství. Jsme hluboce zarmouceni a zklamáni. Československo neleží daleko, jeho občané jsou blízko. Naše intenzivní přání tomuto lidu směřují ke svobodě.“*³⁾

Řečníci hovořili před plakátem odsuzujícím sovětskou invazi do Československa. Noviny např. Sydsvenska Dagbladet Snällposten otiskly výzvu, aby Švédsko morálně podporovalo československé občany⁴⁾.

Olof Palme měl k Československu osobní vztah, v roce 1949 pobýval v západních okupačních zónách Německa a seznámil

se se situací v Československu. Poznal studentku Jelenu Rennerovou, se kterou uzavřel v prosinci sňatek, který jí umožnil vycestovat ze země. Sňatek formálně trval do roku 1952. Jelena se stala lékařkou, provdala se za švédského lékaře a zůstala ve Stockholmu⁵⁾.

Dne 23. srpna 1968 přípravný výbor Sdružení dodatečně schválil všechny předcházející akce Komité a připravil program valné hromady. Dne 30. srpna se konala první valná hromada sdružení, které bylo přítomno 52 osob. Členové zvolili výbor, schválili stanovy a vyslechli zprávy o dosavadní činnosti předběžného výboru a Komité. Po obsáhlé diskuzi byly výboru Sdružení uloženy první úkoly. Výbor měl za úkol udržet a dále rozšířit styk s místním tiskem, poděkovat kulturním spolkům a jednotlivcům za pomoc, navázat spojení s ostatními krajanskými organizacemi ve Švédsku, pomáhat uprchlíkům a působit na švédskou vládu, aby se k uprchlíkům z Československa chovala vstřícně a výbor a jeho členové měli pomáhat uprchlíkům v jiných zemích.

Dne 26. října 1968 uspořádalo Sdružení v prostorech Maďarského kulturního sdružení vzpomínkový večer u příležitosti 50. výročí založení Československé republiky a taktéž k této události uspořádalo tiskovou konferenci. Součástí večera bylo promítání filmu *Cesta do Prahy*⁶⁾.

Činnost Sdružení byla všestranná. Je pochopitelné, že aktivitu zvyšovala touha vrátit se do svobodné vlasti. A tak převládala práce proti komunismu a komunistickému režimu v Československu. Sdružení a jeho členové sobě, ale především švédské veřejnosti neustále připomínali situaci v Československu.

Akce k výročí srpnových událostí

U příležitosti druhého výročí srpnových událostí vešli členové sdružení, především Stanislav Schottl, ve styk s mládežnickými organizacemi politických stran, aby společně uspořádali

protestní shromáždění. Zástupci politických stran zařídili povolení od policie, obstarali ampliony a další náležitosti. Členové sdružení na demonstraci promluvili a rozvinuli transparent, na kterém byly jako na mapě zobrazeny všechny porobené státy, každý národ byl zastoupen jedním představitelem, který pak pronesl krátký projev. Československý zástupce byl ještě omotan řetězem⁷⁾.

Ve výroční den 5. výročí okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy uspořádalo Sdružení svobodných Čechoslováků v jižním Švédsku protestní shromáždění k 5. výročí invaze do Československa v sále městské knihovny v Malmö. Na shromáždění s projevem vystoupil poslanec Márten Werner⁸⁾, člen Moderata Samlingspartiet. Součástí programu bylo promítání dokumentárního filmu americké televize „Československo 1918–1968“, oceněného cenou nejlepší reportáže roku. S projevem vystoupil též mezinárodní šachový velmistr Luděk Pachman. Pro větší dosah jeho projevu byl přednesen v němčině a klíčové pasáže byly překládány do švédštiny⁹⁾.

Z protestní manifestace byla přijata rezoluce, která byla zaslána ministerskému předsedovi Olofu Palmemu a generálnímu sekretáři Spojených národů. Olof Palme byl vyzván, aby na konferenci v Ženevě, která začala 8. září 1973, uplatnil hlavní body rezoluce: stažení sovětských okupačních vojsk z Československa, svobodné volby pod záštitou Spojených národů, zajištění neutrality podle vzoru Rakouska. Ministerský předseda uvedl, „že k obsahu přihlédl a dále předal ministru zahraničních věcí“¹⁰⁾. Sdružení zaslalo dopis ministru zahraničních věcí Christeru Wickmanovi, v němž vyslovilo uznání za úsilí o opětovné spojení rodiny Jirího Pořízky v zemi, pro kterou se rozhodnou¹⁰⁾.

Desáté výročí sovětské okupace Československa patřilo k událostem, které ještě více zaktivizovalo exilové hnutí. V roce 1978 si na tyto události vzpomněl celý svět a s ním i českoslovenští exulanti ve Švédském království.

Součástí vzpomínkových akcí byly i demonstrace. Hlavním organizátorem demonstrací ve Švédsku byl Folk i Bild / Kulturfront. Největší demonstrace se konala ve Stockholmu, jíž se zúčastnilo na 3000 lidí, v Göteborgu na 600. Protestní schůzky a demonstrace se konaly prakticky ve všech větších městech¹¹⁾.

Dne 19. srpna 1978 v Malmö na hlavním náměstí Stortorget uspořádalo Östeuropeiska solidaritetskommittén ve spolupráci se Sdružením svobodných Čechoslováků v jižním Švédsku a mládežnickými organizacemi politických stran: Folkpartiets ungdoms förbund, Moderata ungdomsförbundet, Fria moderata studenter protestní shromáždění. O den později se v Malmö konal protestní průvod od St. Knuts Torg na Stortorget uspořádaný Folket i Bild / Kulturfront za spolupráci různých politických a odborových organizací¹²⁾. Demonstrace byly náležitě propagovány v tisku.

Demonstrace se konaly i v Lundu, kde s projevy vystoupili poslanci Per Gahrton¹³⁾ a Kerstin Gunnarsson, v Malmö hovořila redaktorka Greta Hofsten¹⁴⁾. Řečníci odsoudili pobyt sovětských vojsk v Československu a vyjádřili podporu Chartě 77¹⁵⁾. Po tiskové konferenci byla z manifestace zaslána rezoluce Olofu Palmemu a na Spojené národy¹⁶⁾.

Sdružení svobodných Čechoslováků v jižním Švédsku uspořádalo ve výroční den v budově Městské knihovny v Malmö vzpomínkový večer na kterém přednesla projev Karin Ahrlund, poslankyně za Folkspartiet – Lidovou stranu. Dále byl promítnut film Jana Němce „*Oratorium za Prahu*“ a následoval projev a tiskovou konferenci se signatářem Charty 77 dr. Jaroslavem Krejčím¹⁷⁾. U této příležitosti uspořádali exiloví umělci výstavy v Malmö a v Kodani.

Demonstrace se konaly i v dalších severských městech, byly uspořádány v Kodani, Oslu, Helsinkách. Norská strana práce uspořádala v Oslo norskou – švédský seminář „*Československo po deseti letech*“. Tato událost dala podnět k mnoha dalším článkům

ve švédském, norském a dánském tisku. Semináře se m.j. zúčastnili Z. Mlynář, J. Pelikán, Z. Hejzlar a A. Miller. Švédská ministryně zahraničních věcí Karin Söder¹⁸⁾ zhodnotila uplynulých deset let v Československu jako systematické potlačování opozice a hrubé porušování lidských práv.

Švédská komunistická strana – Arbetarpartiet kommunisterna – pozvala do Švédska zástupce komunistického režimu v Československu dr. Milana Matouše a v době desátého výročí pořádala různé provokační schůze proti československým emigrantům. Takováto schůze se konala ve výroční den okupace v Göteborgu v blízkosti protestní demonstrace československých emigrantů. Několik československých emigrantů a švédských občanů se této schůze zúčastnilo a nesouhlasilo s propagandistickým projevem dr. Matouše. Slovní konfrontace vyústila v konfrontaci fyzickou, jež ukončil až zásah švédské policie¹⁹⁾.

Ke dvacátému výročí okupace Československa uspořádalo Sdružení Čechoslováků v jižním Švédsku v městské knihovně v Malmö rozsáhlou výstavu „Československo – 1968–1988“ s obrazovou dokumentací a výstavou československé exilové karikatury. Součástí výstavy byly švédské překlady československé exilové literatury²⁰⁾.

Součástí 20. výročí se stala demonstrace uspořádaná v Malmö, na které vystoupil člen vedení Folkpartiet a spisovatel Andreas Küng. Jeho projev „*Nechceme perestrojku a glasnost – chceme svobodu*“ se především věnoval sovětskému imperialismu a situaci v okupovaných zemích²¹⁾.

V relativně krátkém čase po dvacátém výročí srpnových událostí se naplnily cíle československého exilu, nejen toho v jižním Švédsku.

Počty Čechoslováků v jižním Švédsku

V roce 1973 vyšla vědecká práce *Invandrarna i Malmö* profesora sociologie na Univerzitě v Lundu Haralda Swednera.

První českoslovenští občané jsou v Malmö zaznamenáni ve statistice k 31. 12. 1930, žilo jich tu 7. Po druhé světové válce bylo v Malmö usazeno 49. V následujících letech nebyly počty zaznamenány, až v roce 1968 se objevuje číslo 36. Dle publikace je to tím, že se Čechoslováci mezitím stali švédskými občany. Tomu odpovídá i charakter sběru demografických údajů dle občanství. Počet Čechoslováků v následujících letech rostl. V roce 1969 na 87, o rok později již na 195 a v roce 1971 na 279, v následujícím roce 1972 na 300 a v roce 1973 na 326.

Za důvod příchodu Čechoslováků uvádí Harald Swedner „*Dubcek-krisen*“ roku 1968 a konstatuje, že Čechoslováci, kteří přišli před rokem 1968, již byli švédští občané.

Autor rozlišuje mezi „*arbetargruppen*“ (pracovní skupina) a „*flyktinggrupper*“ (uprchlická skupina) a Čechoslováci jsou samozřejmě zařazeni do druhé skupiny. Autor také podotýká, že většina jich měla vyšší vzdělání.

Swedner konstatuje, že ze statistik nelze zjistit počty Čechů a Slováků, je ale jisté, že Češi převažovali.

Swednerův výzkum odhalil velice zajímavou skutečnost. Při hodnocení znalosti švédštiny se Čechoslováci dostali na třetí místo s průměrnou známkou 4,2 a následovali hned za Němci se známkou 4,4 a Nory se známkou 4,3. Hodnoceno bylo celkem 24 národů a na úrovni Čechoslováků byli ještě Maďaři a Italové, jež však v zemi pobývali mnohem déle. Je pozoruhodné, že při rozpisu známek nedostal žádný Čechoslovák nedostatečnou či dostatečnou. Tímto hodnocením se mohou pochlubit jen Norové. Znalosti Čechoslováků byly tedy přinejmenším dobré. Autor také podotýká, že mezi Čechoslováky jsou většinou příslušníci katolické církve²²⁾.

Podle statistického úřadu v Malmö žilo k 31. 12. 1984 v Malmö 804 Čechoslováků, z toho 626 mělo švédské občanství. Městská knihovna v Malmö měla přes 3000 knih v češtině a slovenštině, z časopisů Západ a Severské listy²³⁾.

Švédská veřejnost nedělala rozdíl mezi uprchlíky z vlny roku 1948 a 1968. Švédové dělali rozdíl mezi lidmi z roku 1968 z hlediska vzdělání. Sdružení pomáhalo řešit uprchlíkům především bytové problémy, především manuálními profesím pracujícím v loděnicích. Mezi některými uprchlíky technických profesí převládal dojem o dobré vlastní kvalifikaci a jejím okamžitým nedocenení švédskou veřejností²⁴).

Vlna roku 1948 vítala vlnu roku 1968, která byla pro jejich ideu boje proti komunismu důležitá. Obě skupiny se spolu stýkaly na půdě Sdružení a koexistovaly bez problémů spolu²⁵).

Srpen 1968 přinesl československým exulantům ztrátu idejí v myšlenkách na změnu režimu v Československu. Vlna roku 68 obohatila a rozvíjela aktivity Sdružení a dále naplňovala ideály své a starší generace.

Poznámky:

- 1) *Sydsvenska Dagbladet*, 22. 8. 1968, s. 27.
- 2) *Tage Fritiof Erlander*, narozen 13. června 1901 ve Ransäter, zemřel 21. června 1985 v Huddinge. Premiér Švédského království a předseda Švédské sociálně demokratické strany v letech 1946–1969.
- 3) Dle *Demokratisk Uppslutning i jättemöte*, *Sydsvenska Dagbladet*, 22. 8. 1968, s. 27.
- 4) *Sydsvenska Dagbladet*, 22. 8. 1968, s. 27.
- 5) DLASK, J. Olof Palme a Česko. *Severské listy*, dle: <http://www.severskelisty.cz/osobnos/osob0062.htm> (16. 8. 2008).
- 6) Soukromý archiv Ing. Stanislava Schottla, Malmö, Limhamn. Sdružení svobodných Čechoslováků v jižním Švédsku, Pozvánka ke vzpomínkovému večeru 26. 10. 1968.
- 7) Dle rozhovoru s Ing. Stanislavem Schottlem dne 17. 9. 2005 v Malmö, Limhamn.
- 8) Narozen 5. září 1918 v Malmö, zemřel 24. prosince 1992. Poslancem v letech 1971–1981, kněz.

- 9) *Čechoslovák ve Skandinávii*, č. 4., srpen 1973, str. 1.
- 10) *Čechoslovák ve Skandinávii*, č. 5., říjen 1973, str. 1.
- 11) *Severské listy*, č. 7, roč. 1., září 1978, s. 1.
- 12) Soukromý archiv Ing. Stanislava Schottla, Malmö, Limhamn. Sdružení svobodných Čechoslováků v jižním Švédsku, Program akcí k desátému výročí roku 1968.
- 13) *Carl Gahrton*, narozen 2. února 1943 v Malmö, poslanec parlamentu za lidovou stranu 1976–1979, v letech 1988–1991, 1994–1995 za stranu zelených, člen evropského parlamentu 1995–2004.
- 14) *Greta Elisabeth Wingren von Hofsten*, narozena 18. dubna 1927 v Klara församling, Stockholm, zemřela 9. července 1996 v Lunds Allhelgonaförsamling, Lund. Novinářka a šéfredaktorka časopisu *Folket i Bild/Kulturfront*.
- 15) *Sydsvenska Dagbladet*, 18. 8. 1978.
- 16) *Arbetet*, 21. 8. 1978, *Sydsvenska Dagbladet*, 21. 8. 1978.
- 17) Soukromý archiv Ing. Stanislava Schottla, Malmö, Limhamn. Sdružení svobodných Čechoslováků v jižním Švédsku, Program akcí k desátému výročí roku 1968.
- 18) *Karin Söder*, narozena 30. listopadu 1928 ve Frykerud ve Värmlandu, politička strany Centra. V letech 1976–1978 ministryně zahraničních věcí, 1979–1982 ministryně sociálních věcí.
- 19) *Severské listy*, č. 7, roč. 1, září 1978, s. 1.
- 20) Kurátorem výstavy byl malíř Luděk Holub žijící v Malmö, který výstavu doplnil i články o exilových umělcích.
- 21) *Severské listy*, č. 4, roč. 11, 1988, s. 1.
- 22) *Čechoslovák ve Skandinávii*, č. 6., prosinec 1973, str. 17.
- 23) *Severské listy*, č. 1, roč. 8, 1985, s. 6.
- 24) Dle rozhovoru s Ing. Stanislavem Schottlem dne 17. 10. 2005 v Malmö, Limhamn.
- 25) Existovaly výjimky, což byli především zástupci technických profesí, když se někteří jednotlivci mylně domnívali, že jim „starousedlíci“ málo pomáhali.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Jiří Štěpán

Historický ústav

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Rokitanského 62

500 03 Hradec Králové

jiri.stepan.3@uhk.cz

Free Czechoslovakia Information Service v Londýně a Pražské jaro

Milada POLIŠENSKÁ

Anglo-americká vysoká škola, Praha

Free Czechoslovakia Information Service in London and the Prague Spring

Abstract: Josef Josten (1913–1985) was a Czechoslovak journalist and anti-communist activist who emigrated after February 1948 to Great Britain. The article characterizes the *Free Czechoslovakia Information Service* operated by Josten, and analyzes its bulletin *Features and News from Behind the Iron Curtain* from 1967 to 1968. Major focus is on the *Czechoslovak Writers Manifesto* (1967), and on the Free Czechoslovakia Exhibition and the book *Anno Humanitatis* reacting on the Soviet invasion in Czechoslovakia in 1968. The articles concludes that information published by Josten did not have the value corresponding to Josten's efforts, yet his determination and personal integrity, and his energy to help the unjustly prosecuted Czechoslovaks were of substantial importance.

Key Words: Exile, Josten, Czechoslovakia, London, Anti-communism.

Josef Josten: hlavní mezníky jeho života a činnosti v exilu

Josef Josten (1913–1985) byl československý novinář, který po únoru 1948 odešel do exilu do Velké Británie, kde žil až do své smrti v roce 1985. V Londýně Josten v roce 1948 založil *Free Czechoslovakia Information Service* (FCI), informační agenturu, kterou provozoval až do konce svého života. Jostenova *Free Czechoslovakia Information Service* reagovala na události Pražského jara a byla zapojena do různých aktivit, které s Pražským jarem souvisely. Hlavním záměrem tohoto příspěvku je doplnit poznání Pražského jara o tyto méně známé skutečnosti a přispět současně ke studiu dějin československého pounorového exilu¹⁾.

Josef Josten založil *Free Czechoslovakia Information Service* v dubnu 1948 ve velmi krátké době po svém příchodu do Londýna. Josten již měl zkušenosti z novinářského prostředí. Před 2. světovou válkou pracoval rok v redakci Lidových novin (1938–1939). V prosinci 1939 uprchl z okupovaného Československa, dostal se do Francie a poté jako příslušník československých vojenských jednotek do Velké Británie. Zde se zapojil do vydávání časopisu „Čechoslovák“ a pracoval v československém vysílání BBC. V závěru 2. světové války a po jejím skončení až do jara 1947 pracoval v československé redakci Radia Luxemburg, poté nastoupil do tiskového odboru ministerstva zahraničních věcí v Praze a dne 3. března 1948 jeho „*služební poměr byl rozvázán v rámci očisty k 1. dubnu 1948*“. Josef Josten a jeho anglická manželka Patricia, se kterou se oženil za války v Anglii, emigrovali do Velké Británie. Své zážitky propojené s osudy Československa Josten uveřejnil v knize *Oh, My Country*, kterou sepsal a vydal v krátké době po svém příchodu do Londýna²⁾.

Josten považoval za svůj hlavní životní cíl informovat o nebezpečí komunismu, varovat a mobilizovat veřejnost pro-

ti komunistickému pronikání. Kvůli tomuto cíli založil *Free Czechoslovakia Information Service* a pod hlavičkou této agentury uskutečňoval celou řadu činností, které měly tomuto cíli sloužit. Týdenní periodikum *Features and News from behind the Iron Curtain*³⁾, které vycházelo od roku 1949 do roku 1981, bylo páteří činnosti FCI. Tento bulletin byl po roce 1960 obohacen o několik teritoriálně zaměřených řad, z nichž *Free Rumania Agency* a *Voice of Cuba* existovaly do roku 1967, *Tibetan News Agency* prokázala velkou životaschopnost a fungovala až do 80. let a polská a lotyšská řada vznikly až v 70. letech. Vedle tohoto anglického bulletinu Josten vydával v češtině týdeník *Čechoslovák*, určený pro československou komunitu v zahraničí. Po založení *Rady svobodného Československa* v únoru 1949 se Josten pokoušel uplatnit FCI jako oficiální tiskové médium československého exilu a snažil se, aby *Rada Svobodného Československa* začlenila FCI do své organizace. Přes Jostenovu usilovnou snahu se toto nepodařilo a Josten po celý život vedl *Free Czechoslovakia Information Service* jako soukromou iniciativu. Důvodem, proč FCI zůstala mimo hlavní proud československého pounorového exilu, bylo podle mého názoru to, že Josten byl velký individualista, který byl schopen velikého pracovního nasazení a nelitoval osobních obětí, ale s nímž nebylo vždy snadné spolupracovat. Periodika vydávaná FCI mohla těžko splnit to, co potřebovala *Rada svobodného Československa*. Někteří přední příslušníci exilové komunity ve *Features and News from behind the Iron Curtain* publikovali. Články u Jostena uveřejňovali Petr Zenkl, Jaroslav Stránský, Ladislav Radimský, Lubor Zink a další. Josten však mnohem aktivněji spolupracoval s některými vysoce postavenými členy Britského parlamentu, jako byli lord Vansittart, lord Birdwood, lord Morrison of Lambeth, lord St. Oswald nebo Bernard Braine, kteří poskytovali dlouhodobě Jostenovým aktivitám záštitu a podporu. Josten vyvíjel velkou iniciativu v umísťování svých článků v britském tisku. Byly to

většinou články k výročí tragických událostí československých dějin, jako byl Mnichov, okupace Československa v roce 1939, únorový převrat, smrt Jana Masaryka a srpen 1968.

Více příležitostí v britském tisku měl Josten jako žádaný zpracovatel podkladů a informací, které byly využity kmenovými autory britských listů. Obdobné podklady Josten dodával do BBC, kde občas i sám vystupoval.

Vedle *Free Czechoslovakia Information Service* Josten hned v počátcích exilu založil *Sdružení zaměstnanců československé zahraniční služby v exilu*. Tato organizace, postavená na stavovských principech, měla velmi malou šanci se udržet a zanikla v polovině roku 1950.

Velmi výraznou činností, kterou Josten uskutečňoval pod hlavičkou *Free Czechoslovakia Information Service*, byly různé kampaně. Účelem těchto kampaní bylo nejen informovat a mobilizovat veřejnost, ale také vytvořit tlak na vládní kruhy, aby nespolupracovaly se zeměmi sovětského bloku, neboť spolupráce vlastně znamená podporu komunismu. Josten uspořádal řadu protestních akcí nebo se na nich podílel a byl také autorem či editorem knižních publikací, organizátorem výstav a přednesl celou řadu veřejných přednášek. Pomineme-li akce k Pražskému jaru, mezi Jostenovy největší kampaně patřily *The Great Challenge Exhibition (1958)*, což byla výstava politických karikatur, kampaň proti návštěvě československé parlamentní delegace v čele se Zdeňkem Fierlingerem *Barbed Wire Campaign (1962)* či publikování překladu brožury člena ÚV KSČ Jana Kozáka o využití parlamentu na cestě k převzetí moci komunistickou stranou *Without a Shot Being Fired (1975)*.

V posledním období svého života Josten v reakci na pronásledování členů Charty 77 VONS založil *British Committee for Defence of the Unjustly Prosecuted (CDUP)*⁴⁾ a této organizaci věnoval až do konce svého života všechnu svou energii. CDUP vynaložila velké úsilí na propuštění uvězněných členů Charty 77 Václava Havla, Rudolfa Battěka a dalších, a organizovala velkou kampaň za propuštění Jaroslava Javorského,

jehož se však Josef Josten již nedožil. V roce 1995 byl Josten byl vyznamenán medailí za zásluhy I. stupně in memoriam.

Po tomto stručném nastínění základních mezníků Jostenova života bych chtěla věnovat podrobnější pozornost odrazu období Pražského jara v činnosti *Free Czechoslovakia Information Service*. Soustředíme se na tři problémové okruhy: 1. Odraz československých událostí na stránkách *Features and News* a v Jostenových člancích pro britský tisk; 2. *Manifest československých spisovatelů* a 3. *Free Czechoslovakia Campaign*.

Odraz událostí Pražského jara ve *Features and News from behind the Iron Curtain* a v Jostenových člancích pro britský tisk

Bulletin *Features and News* vycházel každý týden. Jeho kvalita byla sice v krátkém horizontu kolísavá, ale uvážíme-li, že toto periodikum Josten dělal v podstatě sám a v soukromých podmínkách, jedná se z dlouhodobého pohledu o obdivuhodný a stabilní výkon. Slabinou *Features and News* bylo, že Josten se snažil podchytit nebezpečí komunismu v celosvětovém měřítku, což při asi čtyřech stránkách, které bulletin měl, vedlo k roztržitosti a mozaikovitosti obsahu. Své informace z celého světa Josten nutně čerpal ze zdrojů, které byly čtenářům na Západě dostupné. Obsáhlejší články k problematice komunismu od známých odborníků Josten často přebíral z jiných publikací. U rumunské a tibetské řady se tato roztržitost neprojevovala, ale jelikož Josten až do příchodu Pražského jara nezavedl československou řadu, byly informace z Československa promíchány se zprávami celého světa.

S nástupem obrodného procesu a s jeho rozvojem Josten věnoval problematice Československa stále větší prostor a hlavní řada *Features and News* se v průběhu druhé poloviny roku

1967 stala vlastně československým periodikem. Kvantita zpráv o vývoji v Československu byla doprovázena zlepšením kvality. Josten měl přístup k Rudému právu, odkud čerpal většinu informací, které potom komentoval. Kromě toho poslouchal československý rozhlas a využíval osobní informace od britských návštěvníků Československa, především poslanců, kteří byli členy delegací do Prahy. V roce 1967 občas využil *Život strany*, ale ke zvýšení kvality *Features and News* nejvíce přispěly *Literární noviny*, které Josten začal pravidelně využívat. Především díky *Literárním novinám* byl Josten dobře informován o dění v intelektuální sféře v Československu, znal dobře jména a názory předních osobností literární scény. Přestože od jeho odchodu do exilu uplynulo dvacet let, nepočítáme-li léta 1939–1947, rovněž prožitá v zahraničí, udržoval si dobrý přehled o politické, ekonomické, sociální i kulturní realitě v Československu. Josten překládal a publikoval v období Pražského jara mnohem obsáhlejší texty *Literárních novin*, než si to mohl dovolit britský tisk a zřejmě i než to mohly činit zprávy tiskového atašé britského velvyslanectví v Praze. Proto se domnívám, že z hlediska informační hodnoty měly v době Pražského jara bulletiny *Features and News from behind the Iron Curtain* svůj vrchol. Své vlastní články však Josten až do okupace v britském tisku uplatnit nedokázal a pravděpodobně se o to ani nepokoušel. Jeho nejvýraznějším počinem bylo uveřejnění poměrně velkého článku *Oh, My Crucified Country*, parafrázující název jeho knihy o roku 1948 *Oh, My Country*. Tento článek vyšel právě 21. srpna 1968 v *The Evening News* a Josten ho prý napsal pod velkým stresem na žádost redakce.

Manifest československých spisovatelů

Josten informoval podrobně o IV. sjezdu československých spisovatelů, ke kterému nakonec došlo 27.–29. června 1967⁵⁾. Informoval o nejvýznamnějších účastnících sjezdu a přinesl

výtahy hlavních projevů, které byly na sjezdu předneseny. Byl tedy dobře obeznámen s hlavními myšlenkami Ludvíka Vaculíka, Ivana Klímy, Václava Havla, Pavla Kohouta, Jana Procházky a dalších protagonistů, znal i reakci československých stranických orgánů a věděl, jaká atmosféra panuje v československých literárních a uměleckých kruzích. Kromě *Literárních novin* a *Rudého práva* měl k dispozici materiály Rádia Svobodná Evropa. Informaci o sjezdu spisovatelů dostal Josten od Petra Svobody, což byl pseudonym historika Ivana Pfaffa z Mnichova z redakce *Českého slova*.

Dne 13. července 1967 Josten uveřejnil ve *Features and News* článek Johna Fieldinga *The trial of Czechoslovak Writers*. Fielding charakterizuje dvě události – bouřlivý sjezd československých spisovatelů a proces s Tigridem, Zámečником a Benešem – jako potvrzení toho, že liberalizace v intelektuální sféře byla pouze dočasným taktickým manévrem, a že nyní je prudce ukončena. Informace o procesu se spisovateli v Praze Josten přinášel potom i v dalších číslech *Features and News*.

Josten kontaktoval 31. srpna 1967 redaktora Nicholase Carrola a předal mu text výzvy československých spisovatelů, kterou prý dostal bezpečnými a zaručenými kanály. Tato výzva se obracela k řadě známých světových intelektuálů a spisovatelů, aby se zasadili o odstranění útlaku kulturní sféry v Československu a o svobodu myšlenek a tvůrčí činnosti. Mezi oslovenými byli Heinrich Böll, Günther Grass, Bertrand Russel, Peter Weiss, John Steinbeck, Arthur Miller, Jevgenij Jevtušenko, Andrej Vozněsenský, Alexandr Solženicyn a dokonce již zemřelý Ilja Erenburg, Jean-Paul Sartre a řada dalších osobností nejrůznějšího politického zaměření, kteří však byli v Československu považováni za „pokrokové“. Výzva byla údajně podepsána 457 československými spisovateli a tvůrčími umělci, ale jména ani podpisy nebyly uvedeny. Josten se zaručoval za pravost dokumentu a autenticitu signatářů, kteří byli v anonymitě z důvodu bezpečnosti. Nicholas Carroll se zasadil o uveřejnění tohoto dokumentu v *Sunday Times* 3. září 1967.

Následně se rozeběhla jedna z největších afér, ve které Josten figuroval, a ve které se k otázce autenticity *Manifestu československých spisovatelů*, jak začal být tento dokument nazýván, vyslovoval britský Foreign Office, britské velvyslanectví v Praze, novináři a spisovatelé z řady zemí světa, Mezinárodní organizace P.E.N. a samozřejmě československé orgány.

Hned 4. září ráno kontaktoval Jostena Howard Gordon z Foreign Office a potom hlásil, že ho Josten ubezpečoval o pravosti dokumentu. Důvěrný záznam Foreign Office, který vypracoval N. P. Bayne, konstatoval, že „*kolem autenticity tohoto dokumentu má Foreign Office pochybnosti, avšak je velice obtížné se zachytit něčeho, co by jasně dokázalo, že to je podvrh. BBC Central European Service, kterou jsme také konzultovali, má obdobné pochyby. BBC se vyptávala celé řady agentur a redakcí novin, ale nikdo nemůže k tomu nic říci.*“ N. P. Bayne proto doporučil požádat o vyjádření britské velvyslanectví v Praze⁶⁾.

Britští diplomaté v Praze soudili, že Manifest byl sepsán v Praze, ale jen jednou či několika osobami, ale pochybovali o tom, zda vůbec existuje oněch několik set údajných podpisů. Foreign Office byl informován, že Československo manifest oficiálně odmítlo a podle československého ministerstva zahraničí byly poškozeny československo-britské vztahy⁷⁾.

Foreign Office byl dobře informován o dění na pražském 4. sjezdu Svazu československých spisovatelů a měl všechny projevy a dokumenty v plném znění či ve výtahu. Analytici Foreign Office byli toho názoru, že kritická vystoupení na sjezdu byla učiněna „*more controlled and intellectual manner*“ než publikovaný apel a Josten navíc ve své výpovědi k původu dokumentu byl tajnůstkářský a nebyl přesvědčivý.

Mezitím se rozeběhla reakce na Manifest v celosvětovém měřítku, což svědčí o tom, jak byl rozebíhající se obrodný proces v Praze se zájmem sledován. Nejprůmočařeji reagoval západoněmecký spisovatel Günther Grass, který dokonce napsal 5. září dopis československému prezidentovi Antonínu No-

votnému, v němž se zasazoval za československé spisovatele usilující o změnu. Otevřený dopis napsal i levicový spisovatel Peter Weiss a rovněž Heinrich Böll napsal dopis československým umělcům. Řada oslovených spisovatelů však zachovala rezervované stanovisko, a to i ti, kdo se hlásili k levicovým postojům a jezdili na oficiální pozvání do Československa, jako Peter Weiss nebo Heinrich Böll. Nejvíce vadila anonymita signatářů a mnozí se nechtěli vyjádřit, dokud nebudou vědět, kdo za dokumentem stojí. Skepsi vyvolávala i samotná stylistika manifestu, i když všichni vyslovovali zájem o dění v Československu a chápali manifest jako „*důkaz o rostoucím kulturním neklidu ve východní Evropě*“, který se „*začíná vymykat kontrole sovětských autorit a československých autorit a může propuknout i jinde*“.

Dne 12. listopadu 1967 oznámily *Sunday Times* zatčení „*dr. I. P.*“, který byl obžalován z autorství manifestu a jeho zaslání na Západ. Tímto zatčeným byl historik dr. Ivan Pfaff, který byl poté v březnu 1968 propuštěn z vězení a později emigroval do Švýcarska. Pfaff později prohlásil, že manifest napsal sám a signatáře co do počtu jen odhadl. Bylo to vyjádření protestu proti skutečnosti, nekritizoval nic, co by nyní nebylo otevřeně kritizováno v tisku a v televizi, což postřehli i ti, kdo diskutovali o pravosti Manifestu na Západě.

Josten publikoval Manifest 6. září 1967 a poté po následující řadu týdnů Manifest téměř zcela vyplňoval Jostenovy *Features and News*. Zde měl Josten platformu, kde mohl plně projevit své názory a podporu Manifestu, a také měl velké téma pro svůj bulletin. Josten byl rozčarován z vlažné a opatrné reakce oslovených světových intelektuálů. Shrnuje ji takto: „*John Steinbeck described the manifesto as ‚phoney‘; Arthur Miller decided to ‚find more about it first‘; Jean-Paul Sartre promised his views ‚in Le Temps Modernes‘ next months; Peter Weiss refused to take a stand until he knows the names of the signatories: ‚It could be a serious document, or a provocation‘; Lord*

Russel will wait ,until he has read an official text‘; John Osborne: ,It’s an extraordinarily nad’ve document... I don’t know what on earth I can do‘; Arnold Wesker: ,I want to make sure the people behind this are my friends‘; Russel Brandon: ,If anyone thinks what he says is going to improve the situation for the Czechs, then he’s crazy‘; Michael Foot, M. P. says: ,Not only do I think we should respond to this, but what they say to us is telling us what socialism means‘; Günther Grass, who lives in Berlin, as soon as he read the Manifesto wrote an open letter to President Novotny. Ten men and their different ways out of a burning responsibility...“

Josten rovněž vyčísloval, která světová periodika na manifest reagovala. Pro nás je zřejmě nejzajímavější, že v *BBC Television* byl 27 minutový pořad, kde k manifestu diskutovali Kenneth Tynan, Stuart Hood, Garnett and Joan Bakewell. Reakce se objevily v *Die Welt, Frankfurter Allgemeine Zeitung, The Times, Washington Post, Die Zeit, The Economist, The New Statesman, New York Herald Tribune a Le Monde, Neue Zürcher Zeitung, Gazette de Lausanne, Daily Telegraph – Australia, Dziennik Polski, Jewish Chronicle, Oslo Dagebladed, Radio Free Europe* a exilových periodikách.

Josten vyvíjel hektickou snahou dokázat pravost manifestu a měl pocit, že média a veřejnost nevěnují manifestu a situaci za železnu oponou tolik pozornosti. Mezitím *The Times* vyslaly do Prahy svého redaktora Richarda Davyho, aby se pokusil na místě nalézt někoho ze spisovatelů, který by mu potvrdil, že měl Manifest v ruce. Richard Davy uveřejnil výsledky výzkumu v *The Times* 19. září 1967. Kvalita jeho článku uzavírá tuto fázi příběhu *Manifestu československých spisovatelů*. Davy potvrdil to, co bylo všeobecně chápáno jako pravý stav věci: že manifest sice odráží nálady a pocity intelektuálního prostředí v Československu a je dokladem rostoucí nespokojenosti a neklidu, ale prohlašuje se za něco, čím není. Richard Davy nenašel v Praze nikoho, kdo by potvrdil, že Manifest podepsal.

Historie *Manifestu československých spisovatelů* se uzavřela 31. března 1968, kdy Nicholas Carroll – novinář, který 3. září 1967 Manifest uveřejnil v *Sunday Times* – uveřejnil opět v *Sunday Times* článek, kterým osvětlil záhadu autenticity Manifestu, a tak uzavřel pomyslný kruh. Článek Nicholase Carrolle *Man behind smuggled manifesto* vysvětluje celou aféru, aniž by z ní dělal skandál či senzaci, a aniž by se snažil svěst vinu na Čechy, že vystavili jeho profesionální pověst nebezpečí kompromitace. Carroll napsal, že Josef Josten byl přesvědčen o autenticitě dokumentu, že *Sunday Times* hledaly a obdržely podrobné a uspokojujivé důkazy o tom, že dokument vznikl v Praze, že nebylo možné ověřit autenticitu podpisů, ale protože zdroj dokumentu byl velmi dobře známý svým spolupracovníkům na Západě jako „*a man of impeccable reliability*“, bylo rozhodnuto manifest v *Sunday Times* publikovat.

Ve dnech 1.–4. listopadu 1967 se v Dublinu konala schůze výkonného výboru International P.E.N. Jako 10. bod programu byl zařazen „*Manifest českých intelektuálů*“. Josef Josten se této schůze zúčastnil jako delegát britské pobočky *Writers in Exile* a přednesl projev k otázce manifestu v širším kontextu událostí v Československu. Josten stručně charakterizoval situaci na 4. sjezdu Svazu československých spisovatelů. Nebylo podle něj nepřirozené, že vznikl nápad sepsat zprávu o jeho průběhu a propašovat ji na Západ, že dokument byl nasytlován skupinou zastupující všechny odstíny intelektuálních činností a že mnozí z nich byli vyzváni, aby dokument podepsali (sic!!!). Josten veřejně vyhlásil: „*V této souvislosti vám, sdělím tajemství. Neexistuje jeden jediný podpisový list, jak si někteří naivní lidé asi myslí. Kdyby byl použit tento postup, policie by brzo zachytila dokument, ty, kdo zajišťovali jeho oběh a ty, kdo ho podepsali. Ne! Dokument byl rozmnožen, potenciální signatáři byli požádáni, aby si ho přečetli a každý exemplář byl stažen. Nyní je v bezpečí 457 podepsaných exemplářů tohoto dokumentu.*“ Zde se Josten naprosto odchýlil od

pravdy a jednalo se o jeho fabulaci. Dále Josten tvrdil, že ti, kdo jsou zodpovědní za napsání, podpisování a rozesílání Manifestu, jsou vedoucí duchové nejpokrokovějších vrstev v československé obci spisovatelů a umělců a někteří z nich jsou prý známi v mezinárodním prostředí. I když Josten až do konce života tvrdil, že věřil v pravost Manifestu a v různých souvislostech k Manifestu odkazoval, zde popustil uzdu fantazii.

V závěru roku 1967 Josten informoval ve *Features and News*, že zasedání mezinárodního PEN klubu v Dublinu odsoudilo represivní opatření proti československým spisovatelům a zaslalo Svazu československých spisovatelů a ministerstvu kultury telegram, který podepsal předseda PEN klubu Arthur Miller. Vidíme, že i když Arthur Miller váhal podpořit manifest československých spisovatelů, neváhal vystoupit proti konkrétním krokům, které učinila československá vláda a KSČ proti liberálním proudům mezi literáty.

I nadále se však Josten stále vracel k Manifestu. 13. prosince 1967 otiskl celostránkový článek o Ivanu Pfaffovi, tajemném dr. I. P. Celé jméno zatčeného dr. I. P. bylo totiž publikováno až v mnichovském *Abendzeitung*. Podle Jostena se Pfaff těšil v Československu vážnosti a byl počítán mezi nejslibnější intelektuály mladší generace. Josten popisuje, z čeho je Pfaff obviněn a uvádí, že text Manifestu byl doprovázen článkem podepsaným Petr Svoboda, který byl ve *Features and News* rovněž publikován, a který dokreslil „bitevní scénu“ v Československu. V tomto článku vlastně komentoval a vysvětloval, čeho českoslovenští spisovatelé chtěli manifestem docílit.

Podle *Munich Abendzeitung* poprvé bylo zjištěno pravé jméno dr. I. P. v důvěrné zahraniční zprávě London Economic Intelligence Unit 23. listopadu 1967. Mnichovské noviny prý vyslaly jednoho ze svých reportérů do Prahy a ten hlásil 11. prosince, že jde o Ivana Pfaffa, který prý napsal Manifest na též psacím stroji, na kterém jednou žádal o povolení cesty

do zahraničí. Bylo to zjištěno tak, že jedna z kopií manifestu byla zachycena a vedla k identifikaci Ivana Pfaffa.

Josten byl přesvědčen, že celý manifest byl připsán Pfaffovi, aby si režim v Československu zachránil tvář. Kdyby režim uznal, že signatářů je 457, připustil by existenci „fantastické revolty“ intelektuálů proti režimu. Josten píše, že i kdyby nyní Pfaff po brainwashingu a po podrobeném utrpení vzal u soudu vše sám na sebe, nic to nemění na skutečnosti, že signatáři jsou známi a někteří z nich již mezitím cestovali na Západ. Ti již potvrdili jeho autenticitu a potvrdili, že manifest podepsali, ale nikdo v zahraničí nemá právo, aby jejich jména prozradil. Ani toto však nebyla pravda. Jak víme z vyšetřování manifestu, které provedl britský Foreign Office a *The Times*, skuteční signatáři neexistovali a Josef Josten nemohl tvrdit, že zná jejich jména. Josten pouze nabízel, že se dostaví určití svědkové, ale i tento důkaz nebyl hodnověrný.

Dne 28. prosince 1967 Josten publikuje článek *Novotný on the way out – with Soviet blessing*. Pro Jostena byl Novotný „nejnenáviděnější aparátčík v Evropě“.

Novinář Carroll, který sehrál v případě Manifestu klíčovou úlohu, neboť ho uveřejnil, napsal 11. listopadu 1967, že je třeba přijmout fakt, že Manifest neměl takovou písemnou podporu, jak původně tvrdil „... *it must be accepted that the manifesto does not appear to have had the signed support originally claimed for it*“.

Carroll však byl přesvědčen, že by bylo „*distortion of reality*“, kdyby byl Manifest popisován jako podvod. Je třeba se na něj, píše Carroll, dívat jako na výraz stavu myslí, který byl široce rozšířen mezi československou inteligencí, a který byl publikovaný v situaci, kdy nebylo možné se nahlas vyslovit z obav z odvety režimu Antonína Novotného.

Josten ale argumentoval, že Pfaff byl vězněn několik měsíců, nevěděl nic o probíhající liberalizaci, a proto vzal celou zodpovědnost za Manifest sám na sebe. Podle Jostena nesmí

být Pfaffovo přiznání, že Manifest napsal sám, bráno jako autentické do té doby, než se Pfaff dostane do zahraničí nebo bude jinak zbaven nátlaku. Josten proto protestuje proti označení tohoto historika jako „*hoaxer extraordinary*“, za jakého ho označil vlivný list *Guardian*. Na to odpověděl *Guardian*, že o pravosti Manifestu byly vážné pochybnosti již dlouho a že to, co Pfaff řekl 21. března 1967 ČTK, je dostatečně přesvědčivé.

Josten uveřejnil repliku, že pro světový tisk nejsou zprávy ČTK přesvědčivé a ani pro nikoho, kdo zná pravou situaci v Československu. Podle Jostena nynější liberalizace v Československu není synonymum pro svobodu. V tom měl sice Josten pravdu, přesto však jeho argumenty kolem Manifestu, které uveřejňoval ve *Features and News*, zavánějí tvrdohlavostí a neochotou smířit se se skutečností. Čím více však Josten argumentoval, tím více vlastně kompromitoval sám sebe. Jestliže renomovaný novinář Nicholas Carroll dokázal otevřeně přiznat, že bona fide uveřejnil podvrh, a nikdo mu to nevyčítal, potom Josten měl udělat totéž.

Czechoslovak Freedom Exhibition a Anno Humanitatis

Josten byl hluboce zasažen invází států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968. Již jsem uvedla, že dokázal hned 21. srpna napsat a dodat do redakce předního britského listu *Evening Standard* článek, působivě reagující na tuto událost v kontextu dalších tragických událostí československé historie. Na stránkách *Features and News* psal Josten v každém čísle články v tomto duchu a sbíral ohlasy a informace ze všech zdrojů. Nyní však poprvé měl Josten dostatek informací, protože události v Československu byly ve středu pozornosti masmédií a v Londýně se pohybovaly stovky Čechoslováků, které okupace zastihla při návštěvě tak dlouho nedostupné západní

Evropy, či kteří se rozhodli z Československa po 21. srpnu odejet. Josten nashromáždil množství dokumentace k prvním dnům a týdnům po invazi. Podařilo se mu dokonce sesbírat množství vtípů a sarkastických průpovědek, kterými si zdrcení Češi pomáhali v oněch tragických dnech – mám na mysli legendární „*Lenine vzbud’ se, Brežněv se zbláznil*“ a desítky dalších, ale i fotografie plakátů a nápisů v pražských ulicích.

Jostenovou silnou stránkou byla velká pracovitost, kreativita, vtíp a schopnost dotáhnout akce po organizační stránce dokonce. Josten se skupinou poslanců Britského parlamentu a s dalšími aktivisty dokázal v průběhu října zorganizovat výstavu fotografií a dalších exponátů, především plakátů, z Československa po sovětské invazi. Výstava byla umístěna v Tea Center, Lower Regent Street a její vernisáž se konala již 6. listopadu 1968. Výstava měla skutečný úspěch a stály se na ní fronty. Po skončení výstavy v Londýně byla expozice instalována jako putovní v celé řadě britských měst a univerzit. Josten plánoval, že z jejího výtěžku bude vytvořen stipendijní fond pro studenty z Československa, aby mohli studovat na britských univerzitách po své emigraci. K příležitosti výstavy byla současně vydána kniha fotografií z Československa po sovětské invazi *Anno Humanitatis*.

Ze skupiny, která připravovala a zaštiťovala *Czech Freedom Exhibition* se poté zrodil *Czechoslovakia Freedom Committee*, který se později stal zárodkem *Committee for Defence of the Unjustly Prosecuted*. V činnosti v CDUP Josten zúročil všechny své předchozí zkušenosti a jeho činnost získala významný humánní dosah.

Poznámky:

- 1) Údaje k Josefu Jostenovi vycházejí z mého výzkumu v knihovně University of Nebraska at Lincoln v USA, v Public Record Office v Londýně, v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, Národního archivu, Archivu Minis-

- terstva vnitra ČR Libri Prohibiti v Praze a z pozůstalosti Josefa Jostena, zpřístupněné rodinou J. Jostena.
- 2) JOSTEN, J. *Oh, My Country*. London: Latimer, 1949. České vydání: *Československo žaluje*. Praha: Naše vojsko, 1993.
 - 3) Svazky *Features and News from Behind the Iron Curtain* byly předány rodinou Josefa Jostena Centru pro exilová studia na Univerzitě Palackého v Olomouci a jsou rovněž uloženy v knihovně Univerzity of Nebraska at Lincoln v USA.
 - 4) FIALA, V. Josef Josten a Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted. In *AUPO – Facultas Philosophica – Politologica 1*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003, 139–158.
 - 5) Poznatky zde uvedené vycházejí z dokumentů v Archivu University of Nebraska at Lincoln, Josef Josten Papers, Box 9, Folder Czechoslovak Writers Manifesto. Také viz HAMŠÍK, D. *Writers Against Rulers*. New York: Random House, 1971.
 - 6) Londýn, Public Record Office, FCO 28/134, odkud pocházejí i další dokumenty Foreign Office.
 - 7) Tamtéž.

Literatura:

- BUREŠOVÁ, J. Únos Bohumila Laušmana a československá emigrace. *Listy. Časopis pro politickou kulturu a dialog*. 2004, roč. 34, č. 4, s. 58–64.
- FIALA, V. Josef Josten a Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted. In *AUPO – Facultas Philosophica – Politologica 1*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003, 139–158.
- HAMŠÍK, D. *Writers Against Rulers*. New York: Random House, 1971.
- JOSTEN, J. *Oh, My Country*. London: Latimer, 1949. České vydání *Československo žaluje*. Praha: Naše vojsko, 1993.

POLIŠENSKÁ, M. Free Czechoslovakia Information Service: Josef Josten. In *Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2008. V tisku.

POLIŠENSKÁ, M. Diplomatické styky a politický exil: limity podpory boje proti totalitarismu na příkladu československo-britských diplomatických styků. In BUDIL, I., ZÍKOVÁ, T (eds.) *Totalita 4. Totalita, autorita a moc v proměnách času a prostoru*. Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity, 2008. V tisku.

POLIŠENSKÁ, M. *Free Czechoslovakia Information Service na pozadí československo-britských diplomatických styků*. V rukopise.

Kontakt na autorku příspěvku:

doc. PhDr. Milada Polišínská, CSc.

Anglo-americká vysoká škola, o.p.s.

Lázeňská 4

118 00 Praha 1

e-mail: milada.polisenska@aauni.edu

Pražské jaro z pohledu rakouské politiky a veřejné sféry

Lukáš VALEŠ

Vysoká škola Newton College, Brno, Česká republika

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, Praha,
Česká republika

The Prague Spring from the point of view of Austrian politics and public space

Abstract: This study deals with the problems of the Prague Spring in the context of Czech-Austrian or Czechoslovak-Austrian relationships. Its aim is to show Austrian people's views of the political affairs in Czechoslovakia in 1968 as well as the positive role of Austria, its politicians and citizens in help to Czechoslovak citizens trying to leave their occupied home country after violent ending of the renewal Prague Spring process. The study also focuses on expectations of the Austrian side – especially in terms of real normalization of Czechoslovak-Austrian relationships in 1968, and concrete acts done by the Austrian to help Czechoslovak people. It is important to mention the brave act of the Austrian ambassador in Prague at that time, Dr Rudolf Kirchschräger, who achieved free entry in Austria for thousands of Czech and Slovak people already in the first days of the August 1968 occupation.

Key Words: Austria, Czechoslovak-Austrian relationships, Prague Spring 1968

Ve dnech 4.–5. července 2008 se ve známých italských lázních Montecatini-Terme v provincii Toskánsko uskutečnila významná akce. Právě zde byla znovuzaložena Italská socialistická strana jako reakce na porážku italské levice v loňských parlamentních volbách. Stalo se tak na Prvním národním kongresu Italské socialistické strany, který se konal právě v Montecatini. Vzhledem k politické situaci v Itálii byl tento kongres zaměřen téměř výhradně na problémy domácí politiky. Výjimkou byly jen dva příspěvky, týkající se zahraničí. Jeden, vzhledem k blížící se olympiádě v Pekingu, pojednával o dodržování lidských práv v Tibetu a situaci tibetské menšiny. Druhý se týkal tématu naší konference – byl věnován výročí Pražského jara. Přednesla jej Mgr. Silvie Šlejmarová z Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Její příspěvek se setkal s obrovským ohlasem, v následné diskuzi pak italští socialisté vzpomínali jak na vlastní Pražské jaro, tak i osobnost významného italského poslance této strany v Evropském parlamentu, Jiřího Pelikána, v roce 1968 generálního ředitele Československé televize a jedné z ústředních postav této velkolepé epochy. Z desítek a stovek akcí, kterými si evropská politika připomíná výročí a s ním i význam Pražského jara, vzpomeňme alespoň ještě dvě.

Německo uctilo 40. výročí Pražského jara slavnostním večerem 25. května 2008. Německá kancléřka Angela Merkelová pozvala při této příležitosti i premiéry obou nástupnických států bývalého Československa – Mirka Topolánka a Roberta Fica. Kancléřka Merkelová pak ve svém projevu mimo jiné řekla: „*Lidé v tehdejší Československu mohou být na zkušenosti z Pražského jara patřičně hrdí.*“ (http://www.ceskenoviny.cz/svet/index_view.php?id=320052, stav k 10. 9. 2008).

Nejvýznamnější mezinárodní vzpomínková akce na nejvyšší politické úrovni se ale konala v jihomoravském Mikulově, kde

se v předvečer výročí sovětské okupace, 20. srpna, sešli prezidenti České republiky a Rakouska. Česká strana pojala toto setkání především jako vhodný způsob poděkování Rakousku za jeho pomoc desetitísícům lidí, kteří po 21. srpnu 1968 uprchli ze země. Prezident Klaus doslova řekl: „*Všichni oceňujeme, že vrátka – nebo spíš vrata – do Rakouska zůstala pootevřená. Rakousko představovalo pro Čechoslováky jiskřičku naděje.*“ (<http://www.novinky.cz/clanek/147725-klaus-ocenil-rakousko-za-pomoc-uprchlikum-v-roce1968.html>, stav k 21. 8. 2008). I toto vyjádření dokumentuje, že právě Rakousko hrálo v roce 1968 mimořádnou roli mezi našimi sousedy. Následující studie se pokusí přiblížit alespoň některé aspekty tehdejších československo-rakouských vztahů, které vyvrcholily právě pomocí této alpské republiky téměř 200 000 československých emigrantů po srpnové invazi.

Opírá se především o roční výzkum, realizovaný týmem spolupracovníků Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR (COH ÚSD) a finančně podpořený Ministerstvem zahraničních věcí ČR, nazvaný podle stejnojmenného grantu *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara*. V jeho rámci bylo natočeno metodou orální historie 14 rozhovorů s občany z obou zemí (8 Rakušanů, 6 Čechů), kteří se buď podíleli na rakouské pomoci (Klas Daublebsky, Renata Van Roey-Hauser, Ludwig Kolin atp.), informovali o událostech Pražského jara do západního světa (Gerd Bacher, Helmut Zilk, Barbara Coudenhove-Kalergi) nebo naopak využili rakouské nabídky a emigrovali do Rakouska (např. Jarmila Míšek, Zuzana Brejchová, Michal Lion a další)¹⁾.

Konstatovali jsme, že pozice Rakouska byla v roce 1968 exkluzivní, a to z mnoha důvodů. Zatímco 4 sousední státy patřily tehdy spolu s Československem do východního bloku a s Německem dosud nebyly vzhledem k událostem druhé světové války i jeho členství v NATO plně obnoveny standardní diplomatické vztahy²⁾, Rakousko se těšilo ze svého statusu neutrálního státu – nečlena jakékoliv vojenské organizace

a tedy země, která ač také patřila do „tábora kapitalismu“, přesto byla přijatelnější než jiné západní státy. Důležité ale byly především staleté historické kontakty mezi Čechy, Slováky a Rakušany, kteří až donedávna žili v jednom státě. Specifickou roli pak měla česká komunita ve Vídni, která ještě před druhou světovou válkou činila z Vídně jedno z největších českých měst. Desítky a stovky československo-rakouských kontaktů nedokázala přerušit ani železná opona a bylo jen otázkou času, kdy obě země, kdysi tak těsně provázané, k sobě opět budou hledat cestu. Generální ředitel (intendant) rakouského ORF v roce 1968, Gerd Bacher, vnímal tuto československo, resp. česko-rakouskou vzájemnost takto: *„Tehdejší Československo bylo našim nejbližším sousedem. Do přelomu minulého století se přistěhovalo do Vídně zhruba šest set tisíc Čechů a Slováků. Ve Vídni byla česká kultura, české školy, základní školy, gymnázia, všechno, co potřebovali Češi ke svému životu. Naše dva národy se příliš dobře nesnášejí, protože si jsou tolik podobné. Mají hodně humoru, ale taky hodně cynismu. Nic jim není dost dobré, ke všemu mají připomínky. Něco namítat smí ale pouze Rakušan v Rakousku nebo Čech v Čechách. Ale běda, kritizují-li se navzájem, to jsou pak oba národy zlomyslné. Vždycky je to tak, že mnoho společných vlastností nevede k lepším vztahům, ale naopak jsou příčinou problémů, protože ty reakce jsou si podobné. Pro mne jsou Češi, a to neříkám pouze ze zdvořilosti, tím nejzajímavějším a intelektuálně tím nejvýznamnějším slovanským národem. Hráli v našich dějinách stejně velkou roli jako my v jejich. Praha leží západněji než Vídeň a na to mnozí zapominají. Praha je středem Evropy. Díky té smutné železné oponě věřili lidé v Rakousku, v Německu, ale i v ostatních státech, že tyto státy za železnou oponou leží ve východní Evropě. Československo ale vůbec není východním státem, Československo leží ve střední Evropě stejně jako my. Nikdo jiný není tak střeoevropský jako Rakousko nebo Česko. Jsem o tom naprosto přesvědčen, můžeme se to dočíst v historii, je to fakt. Sousedíme s národem, se*

kterým jsme sdíleli dějiny a kde hrály i naše jazyky velkou roli. Budu jmenovat např. Franze Kafku, Maxe Broda. Každý druhý velký rakouský básník pochází z Moravy nebo z Čech. I každý druhý politik.“ (Rozhovor s Gerdem Bacherem. Vedl Lukáš Valeš, Salzburg 23. 7. 2008. Archiv COH ÚSD)

První příležitost k obnově československo-rakouských kontaktů se naskytla již na počátku šedesátých let, kdy v Československu začalo docházet k postupné politické liberalizaci. Prostředníkem mezi Čechy, Slováky a Rakušany se stala televize. V roce 1964 vznikl celosvětově unikátní koprodukční pořad televizí obou států, který Československá televize vysílala jako Telemosty a rakouský ORF jako Stadtgespräch. Šlo o první přímý přenos mezi Východem a Západem, kde několik desítek občanů obou států diskutovalo nad různými, často velmi ožehavými tématy. Pořad sklízel obrovskou pozornost a vydržel na obrazovkách až do „předjaří“ roku 1967 (JANÝR, P. *Rakousko a Pražské jaro 1968*. In <http://www.blisty.cz/art/40976.html>, stav k 1. 8. 2008).

O významu, který mu obě televize přisuzovaly, svědčí i dvojice moderátorů. Za československou stranu sám generální ředitel Československé televize Jiří Pelikán, za rakouskou Helmut Zilk, programový ředitel ORF a pozdější starosta města Vídně. „*V ČSSR to bylo vůbec první necenzurované televizní live vysílání, skutečné okno do svobodného světa, ve kterém jsou kladeny neslýchaně otevřené otázky a zároveň jeden z důležitých faktorů utvářejících obnovující se československé demokratické povědomí. I pro Rakušany byly Telemosty vzácná příležitost ponadzvednout železnou oponu, konfrontovat předkládané stereotypy s reálnými lidmi, prohovorit řadu otevřených otázek a znovuobjevovat společné kulturní kořeny.*“ (JANÝR, P. C. d.)

Jeho hlavní autor Helmut Zilk vzpomíná na jeho zrod takto: „*Já jsem vymyslel v ORF pořad, ve kterém se volně diskutovalo. Ti lidé nebyli vybíráni, kdo chtěl, ten přišel. Diskutovalo se tam bouřlivě o všem možném. Jednou šlo i o návrat Habsbur-*

ků. Jestli smí Otto zpět do Rakouska nebo ne. Bylo to tenkrát velice bizarní téma. Přišel jsem pak s nápadem, udělat pořad o této době, pořad přesahující hranice, z Vídně do Prahy. Našel jsem partnera, který uvažoval stejně jako já. Byl to Jiří Pelikán. Shodli jsme se na tom, že to celé má smysl pouze tehdy, když to bude živě vysíláno a simultánně překládáno. To byla tenkrát v roce 1964 světová senzace. Byl to první a jediný politický pořad, který se živě vysílal až do zvratu. Diskutovalo se tam tvrdě až na kost. Byla to neuvěřitelná věc.“ (Rozhovor s Helmutem Zilkem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 28. 4. 2008, Archiv COH ÚSD) Jeho tehdejší nadřízený, Gerd Bacher, k tomu dodává: „,Stadtgespräche‘ byly první mezinárodní živě vysílanou akcí. Víím, že čeští kolegové se pořádně báli, jestli známe meze, aby náhodou hned po odvysílání nebyli zatčeni. Na to jsme samozřejmě dávali pozor. Byly to skutečně mezinárodní události, o kterých adekvátně informoval všechen světový tisk a na něž bylo poukazováno jako na senzaci.“ (Rozhovor s Gerdem Bacherem. Vedl Lukáš Valeš, Salzburg 23. 7. 2008. Archiv COH ÚSD)

Rok 1968, rok politických, společenských a ekonomických změn a reforem, které vešly do širšího povědomí jako Pražské jaro, vyvolal na obou stranách hranic oprávněnou naději, že právě on se stane přelomem i pro československo-rakouskou spolupráci, že vztahy obou zemí se vrátí k „normálu“. Přestože k naplnění této naděje nedošlo, stal se rok 1968 skutečně přelomovým mezníkem, který zásadním způsobem ovlivnil i československo-rakouské, respektive česko-rakouské vztahy a stal se jedním z nejvýznamnějších a nejpozitivnějších okamžiků společných dějin.

Pátého ledna 1968 byl novým prvním tajemníkem Komunistické strany Československa zvolen Alexander Dubček, který nahradil dosavadního muže čísla jedna Antonína Novotného. V Československu tak byla oficiálně zahájena éra politické, ekonomické a především společenské liberalizace. Všichni rakouští narátoři, kteří byli v lednu 1968 v Praze, tuto změnu

výrazně zaregistrovali. Vedoucí konzulárního oddělení rakouského velvyslanectví, dr. Klas Daublebsky: „*V lednu 1968 nastal čas Dubčeka. Náhle začalo docházet k ohromujícímu vývoji. Pro mne nezapomenutelná doba. Najednou lidé v tomto státě, přes nějž ležela ta šedá deka, začali vycházet ze sebe a začali volně diskutovat. Najednou bylo možné pozvat všechny ty lidi z Československého rozhlasu, z Československého svazu umělců a prostě všechny možné lidi ze všech možných oborů k nám na velvyslanectví. Mluvili a diskutovali pak velice mnoho a otevřeně... Byla to najednou úplně jiná společnost. Byl to rozkvět naděje a politické vitality. Vedlo to k tomu, že se člověk tak nějak dokázal s těmi Čechy a Slováky ztotožnit.*“ (Rozhovor s Klasem Daublebským. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň, 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD)

Novinářka a sama pražská rodačka, Barbara Coudenhove-Kalergi, která působila v Československu: „*Československo pro nás bylo úplně uzavřené, nebylo možné přicestovat, ale v šedesátých letech se trochu otevřelo, vztahy mezi Československem a Rakouskem byly stále lepší, směli jsme příležitostně přijet a vzpomínám si na krásný pobyt v Praze těsně před Pražským jarem, kdy se dalo přímo cítit, jak se atmosféra najednou změnila, jak lidé byli jiní – přátelštější a veselejší, měli jsme možnost seznamovat se s nimi, vzpomínám si na rozhovor s Otou Šikem, který byl tehdy zodpovědný za hospodářství. Všimli jsme si, jak bylo jiné dostat se k ministroví, předtím to byla šíleně hlídaná a náročná záležitost a najednou se mohlo s některými veřejnými funkcionáři mluvit normálně. Takže bylo viditelné, že se něco mění. Znovu a znovu, což bylo také nové, přicházeli Češi do Vídně, ožil úplně zamrzlý kontakt, česko-rakouské vztahy nebyly nikdy moc dobré, ale tehdy byly opravdu mnohem, mnohem lepší, než byly předtím a i poté.*“ (Rozhovor s Barbarou Coudenhove-Kalergi. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 28. 1. 2008. Archiv COH ÚSD)

Pražské jaro zasáhlo jako politická kometa i pozorovatele ve vlastním Rakousku, nejen politiky, kteří se zájmem sledo-

vali tento pokus spojit myšlenky socialismu (sociální spravedlnosti) a demokracii, ale i představitele rakouských médií. Tehdejší programový ředitel ORF Helmut Zilk k tomu říká: *„V zásadě bylo Pražské jaro něco fascinujícího pro každého politicky smýšlejícího člověka. Bylo vidět, že lid dokáže o svých problémech diskutovat, i když má těžkosti. Ta otevřenost, se kterou se v novinách nebo na ulicích diskutovalo! Viděli jsme tenkrát naši úlohu v upevnování česko-rakouských vztahů. Od té doby jsem říkával v rádiu a v televizi, že musíme dělat všechno pro to, aby ti lidé na té druhé straně železné opony měli ten pocit, že jsou při tom a že k nám patří... Dělal jsem pořady, které byly natáčeny v ulicích Prahy, Brna a Bratislavy, o tom, co se tam děje. Všichni lidé byli velice otevření a velice se o vše zajímali.“* (Rozhovor s Helmutem Zilkem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 28. 4. 2008, Archiv COH ÚSD)

Impulzem k nové kapitole česko-rakouské, respektive československo-rakouské spolupráce, bylo také přelomové setkání ministrů zahraničí Československa a Rakouska Jiřího Hájka a Kurta Waldheima v Bratislavě 21. června 1968. Tehdejší vedoucí konzulárního oddělení rakouské ambasády v Praze dr. Klas Daublebsky na toto znovunavazování československo-rakouských kontaktů vzpomíná takto: *„Ze strany Rakouska zůstávala tenkrát více jak půl roku naděje, že tyto vztahy přesahující hranice, které vlastně přes tři století žádnými hranicemi nebyly, zůstanou. Jsme rozdílné národy, ale v mnoha směrech přece jen stejní. Zde byla ta naděje nejen v ekonomice, ale i v politické oblasti, že dokážeme normalizovat svoje vztahy. Pokud si dobře vzpomínám, byl prvním západním ministrem zahraničí, který se setkal s československým ministrem zahraničí, rakouský ministr zahraničí Waldheim. Člověk si od toho tenkrát hodně sliboval. Sondovaly se možnosti hospodářské spolupráce. Vzpomínám si, že potravinový řetězec Meinel s tradicí ještě z dob monarchie, byl v Československu i nadále známým pojmem. Sondoval situaci v Brně a pokoušel se tam*

otevřít pobočku. Samozřejmě, že k tomu nedošlo. Ale fungovalo to i obráceně. Mnoho Čechů a Slováků mělo nejednou příležitost i přes tuto železnou oponu, která se ale během Pražského jara stala dobře propustnou, přejít do Rakouska. Částečně byli překvapeni, jak dobře se těm Rakušanům daří. Člověk by neměl zapomenout, že v meziválečném období bylo Československo zhruba desetkrát bohatší než Rakousko. Potom, ale díky komunistickému režimu a jeho hospodářskému vedení v Československu ke konci padesátých let to šlo s hospodářskými výkony vyloženě z kopce. V Rakousku naopak. Po roce 1960 Rakousko Československo předběhlo. A když k nám pak roku 1968 přišli první lidé, nestačili se divit. V podstatě se mi zdá, že to tehdy byl pokus o první krok ke znovunalezení. Tento pokus byl ale násilně potlačen obsazením Československa.“ (Rozhovor s Klasem Daublebskym. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň, 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD)

Obnova normálních vztahů se netýkala jen velké mezistátní politiky, ale pozitivně ovlivnila především vztahy podél československo-rakouské hranice, které byly násilně přerušeny v roce 1948. Právě československo-rakouské pohraničí bylo zónou nejintenzivnějších kontaktů mezi Čechy, Slováky a Rakušany. Navíc řada osobností rakouské politiky se narodila právě na české nebo moravské straně hranic. Pravděpodobně nejvýznamnější byl dr. Karl Renner, rodák z obce Dolní Dunajovice nedaleko Mikulova, první kancléř Rakouské republiky a její prezident v letech 1945–1950.

Bývalý starosta příhraniční rakouské obce Drasenhofen pan Hubert Bayer, v roce 1968 pracovník rakouské celní správy, na Pražské jaro vzpomíná takto: „*Vzpomínám si, že za normálních okolností člověk potřeboval pro vstup do tehdejšího Československa vízum. To dostal na velvyslanectví ve Vídni. Většinou to trvalo dva až tři týdny, ale někdy i čtyři týdny. Člověk si o něj zažádal a pak musel jet znovu do Vídně si to vízum vyzvednout. Naopak Pražské jaro přineslo to, že lidé odsud jezdili bez víza třeba až do hospody v Mikulově. To bylo něco,*

když člověk bez pasu mohl ve výčepu v Mikulově popít víno. To bylo ale jednou ranou pryč. S vízem nebo bez víza, bylo to zase strašně přísné.“ (Rozhovor s Hubertem Bayerem. Vedl Lukáš Valeš, Drasenhofen 2. 7. 2008. Archiv COH ÚSD)

Nadějný sen o svobodě a demokracii, kterým československá společnost žila od ledna 1968 a vlastně již od druhé poloviny šedesátých let, byl náhle ukončen invazí pěti států Varšavské smlouvy v čele se Sovětským svazem v noci z 20. na 21. srpna 1968. Velká část Rakušanů přitom byla překvapena sovětským zásahem stejně jako lidé v Československu. „Ze začátku jsme tomu nevěřili. Byli jsme toho názoru, že nedojde na ostří nože. Z kraje jsme postřehli určité napětí ve státech východního bloku. Nevěřili jsme ale, že Sovětský svaz Československo obsadí. Vždyť přece v Čechách ani na Slovensku nikdy sovětsští vojáci umístění nebyli na rozdíl od ostatních států východního bloku... A pak přišla ta pověstná noc invaze. Byl jsem vzbuzen slovy: ‚Už to začalo.‘ Vyděsili jsme se a říkali: ‚To není a nemůže být možné, to není pravda.‘“ (Rozhovor s Helmutem Zilkem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 28. 4. 2008. Archiv COH ÚSD)

Invaze byla šokem i pro pracovníky rakouské ambasády v Praze: „Již před srpnem, v červnu a v červenci, se konaly manévry Varšavského paktu, které se stále protahovaly. Člověk si lámal hlavu, zda Sovětský svaz zaútočí nebo ne. Pak ale došlo ke konferenci v Čierné nad Tisou a k deklaraci v Bratislavě. Měl jsem pocit, že nyní je ta věc vyřešená a že se nic nestane. Také můj šéf, velvyslanec Kirchschräger, poté odjel na dovolenou do Dalmácie v Chorvatsku, kde byl i 21. srpna 1968. Nechal odjet na dovolenou i vedoucího konzulárního oddělení a to jsem byl tenkrát já. Nikdo v srpnu nepočítal se sovětským útokem.“ (Rozhovor s Klasem Daublebským. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD)

Toto datum představuje dodnes jeden z nejtragičtějších milníků českých dějin vůbec. A právě v tomto okamžiku dokázala rakouská společnost nesčetnými způsoby svou bezvýhradnou

solidaritu a velké sympatie ke svému severnímu sousedovi. Rakouská pomoc v roce 1968, která mimo jiné spočívala v přijetí desetitisíců uprchlíků z Československa, zůstane jedním z nejsvětějších momentů česko-rakouských dějin. Rakousko se pro Čechoslováky stalo branou do svobodného světa. Tuto pomoc nastartovala rakouská ambasáda v Praze a její tehdejší šéf, rakouský velvyslanec a pozdější spolkový prezident Dr. Rudolf Kirchschläger. Jeho sekretářka Renate Van Roey-Hauser vzpomíná na osudnou srpnovou noc i následující události takto: *„Pamatuji si, že jsem ten večer přišla relativně pozdě domů, už byla půlnoc... Ještě jsem ani neusnula. Když jsem jela domů, byl na ulicích klid a bylo takové, to cítím ještě dnes, napětí, ale nemohu říci proč. Byl nějak nepřírozený klid... Sotva jsem usnula, my jsme bydleli na velvyslanectví, někdo najednou silně zaklepal na moje dveře. Probudila jsem se, šla jsem ven a zeptala se, co se děje. A vedoucí kanceláře mi řekl: ‚Prosím, zajed’ se svým autem do dvora, maširujou sem Rusové.‘ A my jsme pochopili: ‚Panebože, teď se něco stane!’ Okamžitě jsem se oblékla, postavila auto dovnitř a začala jsem budít ostatní sekretářky, začala jsem vařit kafe, všechny se u mě setkaly a radily jsme se, co budeme dělat. Najednou jsme slyšely takový podivný hluk. A na to nikdy v životě nezapomenu. Podívám se z okna a vidím letadla, dopravní letouny, které letí nad domem a přilétávají další a další a další. Nemohla jsem to pochopit. Jedno letadlo za druhým a létala tam kolem. Měla jsem tísnivý pocit. To nezapomenu... Rychle jsme šli nakupovat, abychom měli nějaké zásoby a potom jsme museli pracovat. Byli jsme rozděleni v oddělení víz, lidé přišli, ale už nesměli na vyslanectví dovnitř, měli jsme totiž zavřené dveře a vydávali jsme víza z okna. A razítkovali jsme víza během dne i noci. Byli jsme rozděleni do turnusů, jedni spali, ženy zaměstnanců vařily a všichni ostatní pracovali. Dávali jsme víza a už jsme se prostě jednoduše neptali nebo jsme se nedívali, jestli tam teď smí nebo tam nesmí. Lidé stáli venku podél zdi v řadách po čtyřech, pěti, dnem i noci. A když pak kolem pro-*

jely tanky, to se mnou také hodně otřásl. V té chvíli se lidé úplně natlačili na stěnu ne proto, aby je nepřejely, to by nešlo, ale ze strachu a to bylo také skličující, to musím uznat.“ (Rozhovor s Renatou Van Roey-Hauser. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň, 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD)

Rakouské velvyslanectví tedy začalo okamžitě po invazi na příkaz svého velvyslance masově vydávat víza všem žadatelům s československým pasem. Denně tak bylo vydáváno i pět tisíc víz. Rakouské velvyslanectví bylo v tomto směru klíčové jak svou ochotou víza vydávat, tak i tím, že SRN měla v Praze jen obchodní misi, byť i s konzulárním oddělením. Ze strany Dr. Kirchschrägers šlo o akt velké osobní statečnosti, který ale u nadřízených orgánů ve Vídni vyvolal rozporné reakce. Jeho spolupracovník dr. Klas Daublebsky k tomu říká: *„Někdy 22., 23. nebo 24. srpna 1968, přesné datum si už nepamatuji, přišel pokyn z Vídně z ministerstva vnitra³⁾. Nesměla se udělovat již žádná víza československým občanům. Tento příkaz přišel do Prahy zašifrován přímo z ministerstva zahraničí. Pan Kirchschräger proti němu okamžitě protestoval telegraficky i telefonicky. A podařilo se mu docílit toho, že tento příkaz byl stažen zpět. Říkal, že jeho splnění se přičí jeho svědomí. Ve své zprávě pak odůvodnil svou reakci tím, že úkolem Rakouska jako neutrálního státu je splnění humanitární mise. Pan Kirchschräger ukázal velikou občanskou statečnost tím, že odmítl splnit tento rozkaz. Měl se svým protestem úspěch a to ví spousta Čechů a Slováků, kteří to tenkrát zažili. Udělal si tím velice dobré jméno. Když ministerstvo zahraničí jako centrální úřad neprotestovalo, udělal to pan Kirchschräger. Lidé na ministerstvu zahraničí si pak uvědomili, že to není ta správná cesta pro Rakousko.“ (Rozhovor s Klasem Daublebským. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD)*

Lví podíl na tomto zákazu měl tehdejší rakouský ministr zahraničních věcí a pozdější prezident Kurt Waldheim. Ten v oficiální depeši velvyslanci Kirchschrägerovi nejen zakázal

udělovat další víza, ale zároveň doporučil, aby československé žadatele o vízum „dobře míněnou přimlívou přiměl opus-
tit budovu“.
(<http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=614323>, stav k 20. 8. 2008). Waldheimův opatrnický postoj do určité míry odpovídal mínění velké části rakouské politiky, včetně tehdejšího lidoveckého kancléře Josefa Klause. Ta si za žádnou cenu nechtěla zneprátnit Sovětský svaz a případně ohrozit neutrální status Rakouska.

Skrytým, ale neméně přítomným motivem, pak byla obava rakouské veřejnosti i politiků, že sovětské tanky se nezastaví na československých hranicích. Tato obava byla ještě zvýrazněna faktem, že z velké části Rakouska se sovětská armáda stáhla teprve nedávno na základě podpisu Státní smlouvy z roku 1955 a vzpomínky na její přítomnost byly mezi rakouským obyvatelstvem stále živé. „Člověk musí mít na paměti, že Rakousko mělo obavy ohledně plánů a úmyslů Sovětského svazu. Víím, že bratr mého švagra byl poslancem v Národní radě. Tento politik přišel domů a řekl své ženě: ‚Zabal kufry, přijdou Rusové.‘ V pozadí jeho starostí stálo to, že naše spolková armáda a naše rozvědka zjistila, že sovětské tankové divize pochodují na Slovensku směrem na západ k Bratislavě. A to znamená směrem k Vídni. Nevědělo se, kde zůstanou stát. Hodně lidí si dělalo starosti.“ (Rozhovor s Klasem Daublebskym. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň, 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD)

O to významnější a statečnější byl Kirchschrägerův čin, díky němuž zůstala československo-rakouská hranice pro Čechoslováky řečeno slovy Václava Klause „*jako vrata otevřena dokořán*“. Sám Rudolf Kirchschräger komentoval svoje tehdejší počínání slovy: „*Přiznávám, že jsem to vůbec nemohl přenést přes srdce, aniž bych se nedostal do těžkých výčitek svědomí.*“ (<http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=614323>, stav k 20. 8. 2008). Tento akt „vzpoury“ zůstal poté natrvalo součástí rakouských politických tradic a rakouská politika si jej připomíná dodnes. Za všechny uvedme alespoň vyjádření dnešní rakouské ministryně zahraničí

Ursuly Plassnik: „*Mimořádně pozitivní roli tehdejšího šéfa rakouského velvyslanectví v Praze, pozdějšího spolkového prezidenta Rudolfa Kirchschrägera si jeho nástupci v rakouských diplomatických službách připomínají dodnes se zvláštním respektem.*“ (www.bmeia.gv.at/aussenministerium/aktuelles/re-den-und-interviews/2007/eroeffnungsrede-von-aussenministerin-ursula-plassnik-beim-symposium-zum-prager-fruehling-in-znaim.html, stav k 15. 8. 2008) Kirchschräger v narážce na obavy z ohrožení rakouské neutrality dokonce řekl: „*V otázce humanity neexistuje žádná neutralita.*“⁴⁾ Dodnes je proto v Rakousku udělována cena s jeho jménem, věnovaná činům občanské statečnosti.

Odhady celkového počtu Čechoslováků, kteří využili možnosti emigrovat do Rakouska, se různí. Podle nejnovější studie odborníků z rakouského Ústavu Ludwiga Boltzmannova pro výzkum následků války od srpna 1968 do konce roku 1969 to bylo 210 000 osob. Nicméně jen zlomek z nich v Rakousku skutečně zůstal. Řada československých občanů pokračovala dále na Západ (USA, Francie, Německo apod.). Většina se ale po stabilizaci situace v Československu vrátila zpět do vlasti – mimo jiné i díky tomu, že až do 9. října 1969 zůstaly československé hranice otevřené.

Noc z 20. na 21. srpna 1968 se ale stala osudovou i pro rakouskou televizní a rozhlasovou stanici ORF. Ta se programově připravovala na to, že to bude právě ona, která bude hlavním zdrojem informací pro svobodný svět o dění za železnou oponou. Události 21. srpna a následující měly být pro ORF jakýmsi křtem ohněm, zda tuto roli zvládne. Západní média, veřejnost i politika tak získaly objektivní a bohatý zdroj informací, který svět nepřestával zásobovat fakty o brutálním činu Sovětského svazu a jeho spojenců. Díky spolupráci ORF a českých pracovníků televize a rozhlasu se na Západ dostávaly detailní filmové záběry a dokumenty, které se pak šířily po celém světě. Nikdo si tak nemohl dělat iluze o tom, k čemu v Československu skutečně dochází. ORF ale nezapomněla ani

na českou a slovenskou veřejnost a od 22. srpna 1968 zahájila pravidelné rozhlasové vysílání zpravodajství v češtině, aby i československá veřejnost měla možnost získávat pravidelné informace o dění ve své vlasti.

Vraťme se ale k pomoci a solidaritě, kterou rakouská společnost, stát, různé spolky i jednotlivci poskytovali zejména československým uprchlíkům, kteří v prvních dnech po invazi masivně opouštěli okupovanou vlast. Rakušané zajišťovali Čechoslovákům provizorní bydlení, stravu, později pomáhali i se sháněním zaměstnání. Rakouská byrokracie, velice podobná té české, jakoby na čas přestala existovat. Rakouské úřady byly velice vstřícné při udělování azylu a vyřizování všech potřebných formalit. Čeští příchozí si toho byli dobře vědomi: „*Když jsme sem přijeli, tak tady se zvedla taková vlna pomoci Čechům, kterou člověk skutečně málokdy zažije. Jednak se konaly sbírky, jednak rakouská vláda zařídila vývařovny pro nás, takže jsme věděli, že v poledne je v šestnáctém okrese nějaký sál, kde se vaří, kde můžeme jako Češi bezplatně jíst. Každý, kdo požádal o azyl, jej dostal. I ostatní země měly o nás Čechy zájem, ale člověk musel čekat na rozhodnutí, jestli může přijet. Kdežto Rakušané to umožnili Čechům okamžitě. Poté následovali Švýcaři, kteří otevřeli hranice a řekli, že každý Čech, který prostě chce, může přijít do Švýcarska, dostane azyl a může zůstat.*“ (Rozhovor s Michalem Lionem. Vedli Lukáš Valeš a Petra Chrenková, Vídeň 8. 5. 2008. Archiv COH ÚSD)

Z desítek a stovek akcí, kterými se rakouská společnost snažila československým emigrantům pomoci a jimiž vyjadřovala své sympatie, si můžeme připomenout alespoň některé, které zmiňoval rakouský rozhlas ve svém českém vysílání 23. srpna 1968: „*Českoslovenští státní příslušníci, kteří nemohou nyní pro změněné poměry cestovat zpět do své vlasti, mohou se v případě nutnosti obrátit na redakci Vídeňské svobodné listy, Vídeň 5, Margaretenplatz 7, telefon 578308, kde mohou získat informace... Ve spolupráci s organizací Pomoc uprchlíkům vydává Wiener öffentliche Küche ve všech svých*

filiálkách Čechoslovákům, kteří zůstali v Rakousku, bezplatné obědy. Mají se přihlásit u organizace Pomoc uprchlíkům, Auer-spergstrasse 4, Vídeň 1, kde obdrží poukázky na jeden oběd denně. O děti je postaráno zvláště. Personál kuchyně dostal příkaz připravit pro děti lehká jídla.“ (<http://www.radio.cz/cz/clanek/107359>. 15. 8., 2008) Nebo 25. srpna 1968 zaznělo: „Na přestupní pohraniční stanici mezi Rakouskem a Československem přijeli dnes zástupci švýcarského a rakouského Červeného kříže a setkali se se zástupci československého Červeného kříže, kterým nabídli spolupráci a pomoc... Ve vídeňské katedrále sv. Štěpána byla dnes večer v osmnáct hodin sloužena svatá mše za Československo. Svaz rakouských vysokoškoláků uspořádal odpoledne před chrámem sv. Štěpána podpisovou akci.“ (http://www.rozhlas.cz/1968/zaznamy/_zprava/484465. 15. 8. 2008) Méně optimistické byly zprávy o situaci doma opět z 25. srpna 1968. „Podle posledních zpráv svobodných rozhlasových stanic v Československu přijíždějí na území Československé republiky stále další jednotky ozbrojených sil pěti zemí Varšavského paktu, které Československo obsadily. Jak oznámil svobodný pražský rozhlas, stává se zásobovací situace v hlavním městě Československa stále těžší. Máslo není vůbec již k dostání. Na mléko a chléb stojí obyvatelé dlouhé hodiny ve frontách. Také zásoby ostatních potravin se zmenšují pro jejich narušený, ztížený a nepravdivý přísun. Československá tisková kancelář oznámila, že podle sdělení pražského rozhlasu obnovila svoji činnost pod jménem Svobodná ČTK. V první vydané zprávě sdělila Svobodná ČTK, že zůstává věrna československé vládě vedené Oldřichem Černíkem.“ (http://www.rozhlas.cz/1968/zaznamy/_zprava/484465. 15. 8. 2008)

Ani definitivní porážka Pražského jara a nástup normalizace symbolizovaný vystřídáním Alexandra Dubčeka Gustavem Husákem na postu prvního tajemníka Komunistické strany Československa v dubnu 1969 neznamenal konec československo-rakouských kontaktů a zájmu Rakušanů o dění

v Československu. Rakouská média nepolevovala ve své snaze mapovat situaci za železnou oponou, včetně začínající činnosti českého disentu, a byla v tomto směru na Západě velmi uznávána. Rakouští politici napříč politickým spektrem využívali všech příležitostí, aby při jednání se svými komunistickými protějšky poukázali na nutnost dodržování lidských práv a intenzivně se zajímali o osudy českých disidentů. Když v Československu vznikla Charta 77 a její signatáři byli vystaveni ostré perzekuci ze strany normalizačního režimu, nabídl tehdejší spolkový kancléř Bruno Kreisky všem pronásledovaným chartistům azyl v Rakousku. Na realizaci této nabídky se aktivně podílel i tehdejší předseda sociálně demokratické frakce v rakouské Národní radě, dnes spolkový prezident Heinz Fischer a jeho tiskový mluvčí Bruno Signet. *„Chartisti byli pak za Husákova režimu velice pronásledováni a šikanováni. A i ti, kteří zůstali doma, jako Václav Havel, nebo zůstat doma museli, neboť neměli příležitost odejít do ciziny, byli stejně jako Václav Havel různě pozatýkáni a pozavírání. Jako svědek této doby mohu potvrdit, že ze strany rakouské politiky, ať už sociální demokracie a kancléřů Bruna Kreiského, Freda Sinowatze či Franze Vranitzkého nebo ze strany ÖVP, především Erharda Buseka, při každém rozhovoru či kontaktu s československými politiky bylo poukazováno na otázku lidských práv a na důležitost znovuspojení rodin, například právě těchto chartistů. A taky na osud Václava Havla... Bruno Kreisky pozval ty, kteří podepsali Chartu, do Rakouska. Mým úkolem bylo se o tyto chartisty postarat. Sháněli jsme pro ně ve Vídni byty a zaměstnání. Bylo to tenkrát přes sto chartistů s rodinnými příslušníky, dohromady zhruba čtyři sta až pět set osob. Vzpomínám si zvláště na to, jak do Rakouska přišel můj přítel Pavel Kohout a Elena Kohoutová, protože byli z Československa vyhoštěni. Čekal jsem na ně zhruba dvě hodiny na rakouské straně hraničního přechodu Hatě. Viděli jsme, jak na hranicích ten jejich renault, se kterým Elena a Pavel přijeli, téměř rozebrali a zase složili dohromady. Tak důkladně je tenkrát prohle-*

dávali. Byl to deštivý den a Pavel Kohout ve svém románu *Kde je zakopán pes* v posledním odstavci tuto scénu popsal přibližně takto: „A na druhé straně stál mladý muž. My jsme v dešti přešli na druhou stranu, kde nás tento mladý muž uvítal slovy: „Jmenuji se Bruno Aigner a je mi potěšením vás jménem kancléře Bruna Kreiského srdečně přivítat v Rakousku.“ A tak jsem se dostal do kontaktu s lidmi, kteří podepsali Chartu 77. Jeden z prominentů, kteří Chartu podepsali, byl také Zdeněk Mlynář, který byl tajemník Ústředního výboru KSČ za Dubčka a byl pak odvezen do Moskvy. Pracoval potom v Národním muzeu, kde umýval okna nebo něco podobného. Z dalších například Ludvík Kavan, který teď řídí malé divadlo ve Vídni či Nika Brettschneider.“ (Rozhovor s Bruno Aignerem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň, 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD)

Solidarita Rakouska s chartisty se ale opět netýkala jen politiky. Za všechny představitele rakouské kultury, kteří pomáhali, zmiňme alespoň ředitele vídeňského Burgtheateru Achima Benninga, který přijal do angažmá dramatika Pavla Kohouta i herce Pavla Landovského, ačkoliv ten v době svého příchodu neuměl ani slovo německy: „Pavel Landovský při svém prvním hereckém vystoupení v Burgtheateru měl logicky němou roli, vždyť neuměl německy. Tenkrát se spustilo veliké pozdvižení ve všech zpravodajských prostředcích. Herec, který neumí německy, stojí na pódiu německy mluvícího divadla. Ale on se velice rychle naučil německy a hrál v Burgtheateru velkolepé role.“ (Rozhovor s Bruno Aignerem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň, 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD) Přemysl Janýr v této souvislosti připomíná další významný projev česko-rakouské sounáležitosti. „Když měl Burgtheater v roce 1980 odjet na pohostinské představení do Moskvy a Pavel Landovský neobdržel vízum, vrátil se celý soubor doslova z letiště zpět a představení odvolal. Návštěvu v Moskvě odřekl i ministr kultury Fred Sinowatz.“ (JANÝR, P. Rakousko a Pražské jaro 1968, In <http://www.blisty.cz/art/40976.html>, 1. 8. 2008)

Další velká vlna československo-rakouské solidarity a zájmu se pak vzedmula v listopadu 1989. To je už ale jiná kapitola československo-rakouských, respektive česko-rakouských vztahů.

Prameny a literatura:

Rozhovory:

Rozhovor s *Bruno Aignerem*. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň, 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD.

Rozhovor s *Gerdem Bacherem*. Vedl Lukáš Valeš, Salzburg 23. 7. 2008. Archiv COH ÚSD.

Rozhovor s *Hubertem Bayerem*. Vedl Lukáš Valeš, Drasenhofen 2. 7. 2008. Archiv COH ÚSD.

Rozhovor s *Barbarou Coudenhove-Kalergi*. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 28. 1. 2008. Archiv COH ÚSD

Rozhovor s *Klasem Daublebským*. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD.

Rozhovor s *Renatou Van Roey-Hauser*. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň, 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD.

Rozhovor s *Michalem Lionem*. Vedli Lukáš Valeš a Petra Chrenková, Vídeň 8. 5. 2008. Archiv COH ÚSD.

Rozhovor s *Helmutem Zilkem*. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 28. 4. 2008, Archiv COH ÚSD.

Literatura:

Kol. aut. *Dějiny Rakouska*. Lidové noviny, Praha: Lidové noviny, 2002.

KARNER, S. (ed.) *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968*. Wien: Verein zur Förderung der Forschung von Folgen nach Konflikten und Kriegen, 2008.

KOSTA, J. *Život mezi úzkostí a nadějí*. Praha-Litomyšl: Paseka, 2002.

STANEK, E. *Verfolgt, verjagt, vertrieben. Flüchtlinge in Österreich*. Wien: Europaverlag, 1985.

VALEŠ, L. (ed.) *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara*. Zavlekov: AgAkcent, 2008.

VALEŠ, V. Češi v Rakousku po srpnu 1968. In VALEŠ, L. (ed.) *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara*. Zavlekov: AgAkcent, 2008.

Elektronické zdroje:

www.aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=614323, stav k 20. 8. 2008

JANÝR, P. *Rakousko a Pražské jaro 1968*, in: <http://www.blisty.cz/art/40976.html>, stav k 1. 8. 2008

www.bmeia.gv.at/aussenministerium/aktuelles/reden-und-interviews/2007/eroeffnungsrede-von-aussenministerin-ursula-plassnik-beim-symposium-zum-prager-fruehling-in-znaim.html, stav k 15. 8. 2008

www.ceskenoviny.cz/svet/index_view.php?id=320052, stav k 10.9. 2008

www.dioezese-linz.or.at/redaktion/index.php?action_new=Lesen&Article_ID=25187, stav k 14. 8. 2008

<http://www.novinky.cz/clanek/147725-klaus-ocenil-rakousko-za-pomoc-uprchlikum-v-roce-1968.html>, stav k 21. 8. 2008

<http://www.radio.cz/cz/clanek/107359>. 15. 8. 2008.

http://www.rozhlas.cz/1968/zaznamy/_zprava/484465. 15. 8. 2008.

Poznámky:

- 1) Všechny rozhovory jsou ve zkrácené podobě otištěny v publikaci *Česko-rakouské souvislosti Pražského jara* (ed. Lukáš VALEŠ, Zavlekov 2008). Ve video i audio podobě jsou pak uloženy v archivu Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny, kde jsou k dispozici i badatelské veřejnosti.

- 2) Měněny vztahy na úrovni velvyslanectví. K jejich plné normalizaci došlo až po podpisu československo-německé smlouvy z roku 1973.
- 3) Narátor měl možná na mysli ministerstvo zahraničí.
- 4) „In der Humanität gibt es keine Neutralität“. In [www.dioezese-linz.or.at/redaktion/index.php?action_new= Lesen&Article_ID=25187](http://www.dioezese-linz.or.at/redaktion/index.php?action_new=Lesen&Article_ID=25187), stav k 14. 8. 2008.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D.

Vysoká škola Newton College v Brně

tř. Generála Píky 7

613 00 Brno

e-mail: valesl@centrum.cz

Republika Federalna Niemiec wobec przemian społeczno-politycznych w Polsce i Czechosłowacji w 1968 roku

Małgorzata ŚWIDER

Wydział Historyczno-Pedagogiczny, Uniwersytet Opolski,
Opole

Abstract: The article deal with Prague Spring 1968 in Czechoslovakia and March events 1968 in Poland in relation to foreign policy of Germany. The attention is also paid to receptions of these events in Germany press as well as internal political situation in this part of postwar Germany.

Key Words: Year 1968, Czechoslovakia, Poland, Germany, Prague Spring, March 1968, Warsaw Pact

Nigdy wcześniej nie było w historii takiego roku, jakim był rok 1968. Jest mało prawdopodobnym, aby taki rok się powtórzył. Był to okres, gdy pomimo ogromnych różnic kulturowych i politycznych doszło do eksplozji zachowań protestacyjnych i rewolty w różnych krajach, na różnych kontynentach: w USA, Meksyku, Japonii, Francji czy Polsce i Czechosłowacji. Były wprawdzie wielkie zrywy polityczne i społeczne, np. rok 1848, ale jego zasięg był ograniczony do kontynentu europejskiego. Były również wydarzenia zbrojne o dużym zasię-

gu: pierwsza i druga wojna światowa ich charakter był jednak zasadniczo inny.

Rok 1968 jest szczególnie również dlatego, że miliony ludzi w tym samym czasie protestowało z zasadniczo różnych przyczyn. Tam gdzie dominował komunizm – protestowano przeciwko komunizmowi, gdzie dominował kapitalizm – buntowano się przeciwko kapitalizmowi. Wszędzie jednak rebelianci negowali instytucje państwowe, przywódców i partie polityczne (Kurlansky, 1968, s. 13).

Ten rok jest symbolem przemian i protestu, którego głównymi aktorami byli ludzie młodzi. W świecie zachodnim, w USA, RFN czy we Francji doszło do największych masowych wystąpień od czasów II wojny światowej. Ten rok nie tylko zmienił systemy polityczne, ale także miał niebagatelny wpływ na życie codzienne, życie seksualne, kulturę, sztukę, wychowanie i stosunki pracy (Birke, Hüttner, 2008, s. 12–14). Wydarzenia tego okresu wpisały się na stałe w historię poszczególnych państw, stając się symbolem przemian i nowych kierunków politycznych: w USA walka czarnych amerykańców o równouprawnienie, morderstwo Martina Luther Kinga, J. Kennedyego, czy też protesty przeciwko wojnie w Wietnamie. Jak się wydaje szczególnie wojna w Wietnamie wpłynęła mobilizująco na niektóre ruchy społeczne, przykładowo ruch feministyczny, czy też aktywność studentów (Frei, 2008, s. 49–50). I to właśnie protest antywojenny był elementem wspólnym łączącym wszystkie ruchy występujące w tym czasie. Ruch studencki, antywojenny i ruch feministyczny aktywował się w wielu państwach: Wielkiej Brytanii, Francji, RFN, Włoszech, Japonii i wszędzie tam doszło do konfrontacji z siłami przymusu państwowego. Do wystąpień doszło również w trzech istniejących w tzw. wolnym świecie dyktatur: w Grecji, Hiszpanii i Portugalii. Również państwa Bloku Wschodniego, Polska i Czechosłowacja, nie były wolne od niepokoju. W Czechosłowacji interwencja Związku Radzieckiego położyła

kres dążeniom reformistycznym. Również w Jugosławii doszło do wystąpień. Ich początkiem był zorganizowany protest przeciwko interwencji USA w Wietnamie, który przerodził się w protest przeciwko biurokracji we własnym kraju (Horn, Gerhke, 2007, s. 9–10).

Rok 1968 jest okresem ważnych przemian społeczno-politycznych w Republice Federalnej Niemiec. O zasięgu i znaczeniu przemian społecznych dyskutują nie tylko socjologowie i dziennikarze, ale również uczestnicy tych wydarzeń. Te kwestie, jak się wydaje, pozostają jeszcze w sferze dyskusji¹⁾. Jeżeli chodzi o wagę przemian politycznych związanych z 1968 rokiem to są one bezdyskusyjne. Wprawdzie ich korzenie sięgają okresu nieco wcześniejszego, a efekty ich można było zaobserwować nieco później, to jednak związane są one nierozdzielnie z wydarzeniami 1968 r.

Jeżeli przyjmujemy, że protesty przeciwko wojnie z Wietnamie były elementem łączącym rewolty studenckie w świecie zachodnim, to elementem wspólnym łączącym percepcje wydarzeń w Europie Wschodniej przez polityków i społeczeństwo RFN była polityka wschodnia tego państwa. RFN w tym czasie przechodziła przemiany w polityce, głównie w polityce wschodniej. SPD partner koalicyjny, a przede wszystkim głównie politycy tej partii Willy Brandt – minister spraw zagranicznych, Herbert Wehner – minister ds. ogólnoniemieckich, a także Helmut Schmidt – przewodniczący Frakcji SPD w Bundestagu, Egon Bahr – , nazaczyli nowy kierunek polityki zagranicznej. Idea polityki zbliżenia z państwami bloku wschodniego, a przede wszystkim nadzieja na poprawienie stosunków niemiecko-niemieckich, była elementem przewodnim w ocenie i percepcji wydarzeń zarówno w Polsce jak i Czechosłowacji.

Polski Marzec 1968 roku

Od początku 1968 r. pisano o stosunkach polsko-niemieckich przede wszystkim pod kątem polskich reakcji na zapoczątkowaną przez SPD „politykę wschodnią“ i ideę zmian przez zbliżenie. To określenie kierunku polityki, które wprowadzić nie wymyślił, ale spopularyzował Egon Bahr (1998, s. 155)²⁾ było przedmiotem analizy strony polskiej, o czym informowały media masowe w Niemczech Zachodnich. Prasa donosiła również o założeniach nowej polityki rządu federalnego. Willy Brandt, minister spraw zagranicznych RFN, mówił o szansach i przeszkodach w procesie normalizacji stosunków polsko-zachodniemieckich³⁾. Do najbardziej dyskusyjnych zaliczył wówczas warunki wstępne postawione przez stronę polską, a mianowicie, uznanie radzieckiej strefy okupacyjnej za niezależne państwo niemieckie, a także uznanie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Pomimo, że Polska postawiła takie właśnie warunki, Brandt był zdania, że porozumienie i poprawa stosunków między Polską a RFN było możliwe⁴⁾. Nie tylko politycy wielkiej koalicji starali się naprawić wzajemne relacje. Również niektóre kręgi kościelne, zbliżone do kościoła katolickiego, tzw. Krąg Bensberski⁵⁾, były gotowe do naprawienia stosunków bilateralnych⁶⁾. Szczególnie po podpisaniu 2 marca 1968 r. przez Bensberger Kreis „*Memoriału katolików niemieckich dotyczący kwestii niemiecko-polskich*“ / „*Ein Memorandum Deutscher Katoliken zu den polnisch-deutschen Fragen*“, kwestie polsko-niemieckie nabrały dodatkowego elementu stabilizującego. Nie oznaczało to bynajmniej, że inicjatywa ta spotkała się z pełną aprobatą kręgów kościelnych, czy też społecznych. Rozpętała się burza prasowa, w której niestety prym wiedli przeciwnicy Moratorium⁷⁾. Szczególnie zażarcie krytykowały memorandum kręgi związane z wypędzonymi. „*Deutscher Ostdienst*“ (DOD), organ prasowy Związku Wypędzonych (Bund der Vertriebenen), włączył się bardzo aktywnie w prowadzoną wówczas polemikę⁸⁾.

Obok tych informacji w mediach pojawiały się również informacje dotyczące sytuacji wewnętrznej w Polsce. Wprawdzie od stycznia 1968 r. donoszono o przemianach w szeregach partii rządzącej to jednak relacje te, nie były zbyt częste i zbyt obszerne⁹⁾. Donoszono, przede wszystkim o walkach z syjonistami, czy też o tarcjach wewnątrz PZPR. W tym kontekście interesującym był fakt, że „Frankfurter Allgemeine Zeitung”¹⁰⁾ donosząc w styczniu 1968 r. o planowanym na tenże rok kongresie PZPR, pisał o przemianach w Czechosłowacji, które zdaniem komentatora, mogły mieć wpływ na wydarzenia w Polsce. Wysuwano przypuszczenie, że to właśnie pod wpływem reform czechosłowackich, pojawiły się w Warszawie pogłoski o możliwych przetasowaniach personalnych. W kręgach partyjnych otwarcie mówiono o konieczności poprawy polityki personalnej, jak również o meldowaniu się do głosu ludzi w wieku średnim.

O protestach społecznych w Polsce zaczęto mówić zasadniczo dopiero w samym marcu 1968 r. głównie pod wpływem wydarzeń na Uniwersytecie Warszawskim. Najpierw ukazały się relacje o zakazie wystawiania „Dziadów” Adama Mickiewicza w reżyserii Dejmka. Była to również okazja, aby w prasie zachodnioniemieckiej pokazać dyskusję na temat polityki kulturalnej w PRL¹¹⁾. Do eksplozji doniesień agencji prasowych na tematy polskie doszło 10 i 11 marca¹²⁾, a komentarzy prasowych dopiero 12 i 13 marca 1968 r. Wtedy to dziennikarze zachodnioniemieccy pisali o demonstracjach studentów na Uniwersytecie Warszawskim, o aresztowaniach i o winnych tychże zamieszkach¹³⁾. Przytaczano opinie prasy polskiej wskazujące jednoznacznie na syjonistów, jako głównych inicjatorów niepokoju studenckich. W tym kontekście interesującym jest, że „Frankfurter Rundschau”¹⁴⁾ szeroko przytaczał teksty publikowane w „Słowie Powszechnym”, gdzie zwrócono uwagę na to, że odpowiedzialność za niepokoje ponosili syjoniści, którzy pracowali aktywnie na rzecz związku RFN z Izraelem¹⁵⁾. Syjoniści, którzy nie mogli wybaczyć Gomułce,

jak to pisało „Słowo Powszechne“, tego, że sprawiedliwie ocenił agresję Izraela w 1967 roku. To oni właśnie pracowali nad podważeniem jego autorytetu i całego kierownictwa polskiego, a także słuszności polskiej polityki zagranicznej¹⁶⁾. Tym sposobem połączono kwestie syjonistyczne z polityką prowadzoną przez Bonn. Te komentarze prasy polskiej odnotowywane i powtarzane przez dziennikarzy niemieckich były komentowane, jako przejaw paranoi polskich elit rządzących i przykład karkołomnych konstrukcji myślowych. Szczególne kuriozalnym wydało się dziennikarzom uznanie demonstracji studenckich za efekt spisku żydowsko-niemieckiego¹⁷⁾.

Przejawy niemieckiej sympatii dla studentów w Polsce, a demonstrowane przez opozycję pozaparlamentarną z Berlina Zachodniego, która skierowała list do premiera Polski, Cyrankiewicza w obronie studentów¹⁸⁾, interpretowane były przez media polskie, jako dowód na współdziałanie rewanżystów, faszystów i neonazistów. Pisał o tym „*Frankfurter Allgemeine Zeitung*“¹⁹⁾. Według oceny jednego z działaczy partyjnych z Poznania, cytowanej właśnie przez tę gazetę, demonstracje przed Polską Misją Wojskową w Berlinie były dowodem na współdziałanie sił, które chciały Polskę „*wyrwać z orbity prawdziwych przyjaciół i sprzymierzeńców*“. Wspomniany działacz, o nazwisku Szydłak, próbował połączyć politykę rządu RFN z wydarzeniami w Polsce, twierdząc, że tak zwaną „*nową politykę wschodnią*“ propagowali z niewyobrażalną wręcz energią syjoniści. To oni właśnie mieli na celu skłonienie Polski do niekorzystnych dla niej rozmów politycznych. Celem tychże działań było osłabienie państwa polskiego, a każda słabość była, jak to określono, „*wodą na młyn śmiertelnych wrogów Polski: zachodnioniemiecki imperializm i jego sprzymierzeńców – syjonistów*“. Interesującym jest, że te polskie krytyczne głosy na temat nowej polityki wschodniej RFN harmonizowały z krytyką kręgów wypędzonych. BdV nie łączył wprawdzie działań rządu z syjonistami, nie mniej jednak,

wypowiadał się podobnie krytycznie na temat inicjatywy SPD w sprawie uznania status quo na wschodzie²⁰).

Doniesienia prasowe poświęcone wydarzeniom w Warszawie mówiły przede wszystkim o przywódcach i uczestnikach zamieszek, wskazując na pochodzenie ich rodziców²¹). Prasa donosiła również o tym, że protestujący studenci nie mieli poparcia społecznego²²). Taka postawa społeczeństwa stała w wyraźnym sprzeczności do postawy, jaką przyjęli Polacy w 1956 r., kiedy to robotnicy i studenci protestowali wspólnie. Wówczas w łonie partii i rządu znalazła się grupa, która była gotowa do dialogu z uczestnikami protestu. W wydarzeniach 1968 r. nie tylko, że brak było grupy gotowej na podjęcie dialogu, to jeszcze wszystkie skłócone frakcje partyjne i rządowe miały jedną wspólną cechę: odrzucały poparcie dla protestujących.

Wraz z upływem czasu, protesty zataczały coraz szersze kręgi i obejmowały coraz to nowe ośrodki akademickie. Nie mniej jednak ton doniesień i komentarzy w RFN nie różnił się zasadniczo od tych z początkowego okresu niepokoju²³). Około kwietnia w prasie niemieckiej zaczęły ukazywać się doniesienia o czystkach wewnątrz partii²⁴) i wśród pracowników naukowych²⁵).

W prasie RFN ukazał się także artykuł w „*Die Welt*“ na temat reakcji partii komunistycznych Europy Zachodniej na wydarzenia w Polsce. Podkreślono w nim, że komuniści zachodni z dużą rezerwą, lub wręcz milcząco, przyjmowali rozwój sytuacji nad Wisłą. Przyczyn tego upatrywano, po pierwsze w całkowitym niezrozumieniu specyfiki wydarzeń w Polsce i po drugie, małym zainteresowaniem tymi wydarzeniami z uwagi na fascynację zdarzeniami w Czechosłowacji²⁶). Nie ukrywano, że małe zrozumienie dla wydarzeń w Polsce wynikało przede wszystkim z małej ilości informacji na ten temat. Poza tym, działacze komunistyczni przyjęli, że „*mała polska stabilizacja Gomułki*“, jest tak trwała, że zaprzestano systematycznego zajmowania się komunizmem w Polsce.

Od maja 1968 r. doniesienia z Polski były coraz rzadsze i dotyczyły najczęściej rozgrywek partyjnych w łonie PZPR²⁷⁾. Po interwencji wojsk polskich w ramach operacji wojsk Układu Warszawskiego pisano o Polsce niewiele²⁸⁾, jeżeli już, to najczęściej w szerszym kontekście polityki bloku wschodniego odnosząc się do interwencji w Czechosłowacji.

Wydarzenia 1968 roku w Czechosłowacji

Wraz z wygaszaniem informacji o Polsce pojawiało się coraz więcej informacji w prasie zachodniemieckiej z Czechosłowacji. Głównymi tematami doniesień z Pragi na wiosnę 1968 r. były, podobnie jak w przypadku Polski, polityka wschodnia RFN, jak również możliwość współpracy niemiecko-czechosłowackiej w obliczu reform politycznych w Pradze²⁹⁾. Podstawowym problemem niemiecko-czechosłowackim na drodze do normalizacji stosunków był układ monachijski z 1938 r. i interpretacja jego ważności, a także możliwość podjęcia stosunków dyplomatycznych pomiędzy tymi dwoma państwami w obliczu obowiązywania doktryny Holsteina.

Wszystkie publikowane komentarze prasy zachodniemieckiej podnosiły znaczenie przeprowadzanych reform w Pradze dla możliwości współpracy międzynarodowej. Podkreślano, że jeszcze do niedawna czechosłowackimi warunkami wstępnymi do podjęcia rozmów było uznanie przez RFN linii Odry i Nysy Łużyckiej, nieważności Układu Monachijskiego, a także uznanie NRD, jako suwerennego państwa. Pod wpływem reform zmieniła się znacząco pozycja wyjściowa w tej kwestii. Przede wszystkim stwierdzono, że Czechosłowacja stała na stanowisku uznania istnienia dwóch państw niemieckich, jak również tego, że NRD była pierwszym państwem socjalistycznym na ziemi niemieckiej. Praga widziała również konieczność wsparcia dla sił realistycznych w Republice Federalnej Niemiec, mając na myśli nową politykę wschodnią SPD. Nie mniej jednak chciano również bacz-

nie przyglądać się i oceniać siły neonazistowskie i rewizjonistyczne występujące w RFN³⁰.

Władze postępowe w Czechosłowacji wydawały się doceniać znaczenie nowej polityki wschodniej³¹). Prasa niemiecka pisała o sygnałach wysyłanych z Pragi pod adresem Bonn, obie strony starały się o zrozumienie partnera i jego trudnych pozycji w dyskusji. Przykładem może wypowiedź J. Hajka - ministra spraw zagranicznych Czechosłowacji – na temat nowej polityki wschodniej RFN. Hajek doceniając rolę RFN, mówił otwarcie o konieczności intensyfikacji stosunków z państwami zachodnimi, ale proponował rozwagę i cierpliwość³²). Podobnie było w najbardziej dyskusyjnej kwestii stosunków RFN-CSR, a mianowicie Układzie Monachijskim³³). Bardzo pozytywnie przyjęto w RFN zapowiedź strony czechosłowackiej zbudowania na terytorium Czechosłowacji cmentarza dla poległych w II wojnie światowej żołnierzy Wehrmachtu³⁴).

Interesującym jest, że niemieckie media masowe z dużą powściągliwością informowały o „Praskiej wiosnie“. Przyczyną może być prośba, jaką wysunęli niektórzy politycy pod adresem dziennikarzy. Przykładowo Willy Brandt zaapelował do dziennikarzy niemieckich o rozwagę i powściągliwość w doniesieniach z Pragi³⁵). Chodziło o to, aby przeciwnicy liberalizacji nie mieli przez przypadkowe wypowiedzi, czy też komentarze pretekstu do zaatakowania zarówno referatu w Czechosłowacji, jak i kierunku nowej polityki odprężeniowej. Każdy gest sympatii, czy też zbyt daleko idące pochwały przemian politycznych, mogły posłużyć za przykład na mieszanie się w wewnętrzne sprawy Czechosłowacji, czy też nawet, jako przykład „sterowanych“ z zewnątrz przemian. Również Kanclerz Kiesinger, w wywiadzie dla niemieckiej telewizji, mówił o strategii polityki niemieckiej i o tym, że starano się nie angażować zbyt w Czechosłowacji, tak, aby Związek Radziecki nie poczuł się zagrożony w swoich interesach w tym rejonie. Przede wszystkim RFN nie chodziło o polityczno-ideologiczny eksport na wschód, lecz o kontakty gospodarcze

i kulturalne. Nie starano się również stwarzać atmosfery, która mogłaby sprzyjać posądzeniu RFN o sterowanie procesem przemian, czy też chęcią oderwania Pragi od Moskwy³⁶). W tym wypadku interesem nadrzędnym był interes Niemiec i problem niemiecki. Ich rozwiązania można było poszukiwać tylko w porozumieniu z Moskwą³⁷). Nie bez znaczenia dla nowych akcentów polityki bońskiej były kontakty prywatne, które nawiązali czołowi politycy SPD z działaczami partyjnymi i państwowymi w Pradze. One właśnie miały pomóc w przekonaniu Czechosłowacji do słuszności nowej polityki wschodniej RFN, reprezentowanej w pierwszym rządzie przez SPD³⁸).

Do tego apelu dostosowały się największe tytuły prasowe Niemiec Zachodnich, co zostało przez świat polityki dostrzeżone i bardzo pozytywnie przyjęte. Przykładowo, dr Erhard Eppler³⁹) z SPD, powiedział dla „*Welt am Sonntag*“, że właściwe rzadko się zdarza, że politycy nie mają zastrzeżeń do sposobu relacjonowania o tak ważnych rzeczach, jakie mają miejsce w Czechosłowacji. Właściwie wszystkie znaczące tytuły prasowe trzymały się zasady poważnego relacjonowania i komentowania doniesień z Pragi, bez zbędnych wspomnień przeszłości, czy też krytycyzmu. Z tej powagi i rzetelności, wyłamywała się jedynie, jak to zauważył dr Eppler, prasa Ziomkostwa Niemców Sudeckich⁴⁰). Natomiast wspomniany już „*Deutscher Ostdienst*“, organ prasowy Związku Wypędzonych, zachował stosunkowo dużą powściągliwość w relacjonowaniu wydarzeń w Czechosłowacji⁴¹).

Jak już sygnalizowano, relacje z Czechosłowacji dotyczące reform korespondowały z relacjami i komentarzami na temat nowej polityki wschodniej rządu RFN. Przede wszystkim, polityka ta, nie była jednoznacznie popierana przez wszystkie siły polityczne w Niemczech Zachodnich⁴²). Wraz z upływem czasu walka polityczna stawała się coraz bardziej bezkompromisowa. Niektórzy przeciwnicy polityczni posługiwali się sterowanymi przeciekami prasowymi. Przykładem może być opublikowanie przez prawicowy dziennik „*Echo der Zeit*“ tzw.

memorandum Knappsteina⁴³). Kappstein był ambasadorem RFN w USA i sporządził tajną notatkę o stosunku rządu prezydenta L. B. Johnsona do nowej polityki wschodniej Willy Brandta. W notatce zwrócono uwagę między innymi na to, że polityka wschodnia była postrzegana krytycznie przez USA, bowiem amerykańskie obawiali się, że może spowodować komplikacje wokół statusu Berlina⁴⁴).

Interesującym aspektem przemian w Czechosłowacji był wpływ reform podjętych w Pradze na dyskusje w łonie partii komunistycznych Europy Zachodniej dotyczące komunizmu i demokratycznego socjalizmu. Sukcesy Wiosny Praskiej pozwalały teoretykom socjaldemokratycznym, ale także młodemu pokoleniu w komunistycznych partiach we Francji i Włoszech, mieć nadzieję na znalezienie rozwiązania problemów dogmatycznych nie tylko pomiędzy przeciwstawnymi blokami, ale także w łonie samych partii. Socjalizm demokratyczny miał być również rozwiązaniem dla młodego aktywu komunistycznego w Europie Zachodniej, który coraz głośniej domagał się więcej swobód i możliwości działania indywidualnego. Przykład czerpano z Pragi, gdzie, jak wydawało się, udało się pogodzić swobody osobiste ze społeczeństwem socjalistycznym⁴⁵).

Do przełomu w sposobie relacjonowania wydarzeń w Pradze doszło 21 sierpnia 1968 r. Nie tylko sam fakt wkroczenia do Czechosłowacji wojsk Układu Warszawskiego był przerażający. Dla zachodnioniemieckiej opinii publicznej i polityków szokiem i skandalem był udział wojsk NRD w operacji czechosłowackiej. Wszystkie ugrupowania polityczne RFN wypowiedziały się zgodnie za potępieniem tego typu działań. Interesującym jest, że oficjalnie politycy RFN, szczególnie zaś SPD⁴⁶), wystąpili z apelem do społeczeństwa czechosłowackiego o nietraktowanie żołnierzy niemieckich z NRD jak agresorów. Odpowiedzialność za ich obecność w Czechosłowacji, zarówno moralną jak i polityczną ponosił Związek Radziecki

i przywódcy z Berlina Wschodniego⁴⁷). Reakcja zachodnioniemiecka była jednoznaczna, potępienie i krytyka działań Związku Radzieckiego i NRD, jak również spekulacje, co do dalszego przebiegu wydarzeń. W pierwszym rządzie stawiano sobie pytanie: czy będzie wojna i jak zareagują państwa zachodnie, szczególnie zaś USA, na wydarzenia w Pradze?

Bardzo ciekawym, nieodosobnionym komentarem, był artykuł Jensa Feddersena z „*Rhein Ruhr Zeitung*”⁴⁸). Feddersen w bardzo dosadny sposób ocenił sytuację i wydarzenia w Czechosłowacji. Przede wszystkim, na pytanie dnia, czy będzie wojna, odpowiedział - nie! Nie ma powodu do wojny. Strefy wpływów zostały podzielone i są nienaruszone. To zimne stwierdzenie, było nie tylko prawdziwym, ale także przerażającym dowodem możliwości politycznych świata zachodniego, szczególnie Europy, wobec działań Układu Warszawskiego. Dla podkreślenia dezaprobaty dla tej inwazji, dokonał interesujących porównań i stwierdzeń, np.: Związek Radziecki wybrał drogę zbrojną – jak Hitler. Sowieci złamali dane słowo – jak Hitler, itd. Również działania i słowa rządu NRD, szczególnie zaś Ulbricha, porównał do słów Hitlera, Himmlera i Ribbentropa. Sama Czechosłowacja zaś, po raz drugi w najnowszej jej historii, stała się ofiarą drapieżnej polityki mocarstw. W 1939 r. stała się protektoratem narodowych socjalistów, a w 1968 sowieckich komunistów. Te bardzo emocjonalne słowa korespondowały z nie mniej emocjonalną analizą polityki międzynarodowej. Przede wszystkim inwazja pięciu państw Układu Warszawskiego w Czechosłowacji nie zmieniła układu sił wielkich mocarstw. Agresja w Czechosłowacji, szczególnie zaś udział w niej wojsk NRD, złamała jednak postanowienia Konferencji Poczdamskiej.

Ten komentarz należał do bardziej radykalnych i dosadnych w sformułowaniach. Nie mniej jednak, odpowiadał on w nastrojach wielu innym ówczesnym komentarzom prasowym.

W pierwszym rządzie zdawano sobie sprawę z tego, że USA traktuje działania w Pradze, jako akcję dyscyplinującą

wewnątrz Układu Warszawskiego. Otwarcie mówił o tym kanclerz Kiesinger w wywiadzie udzielonym 23 sierpnia 1968 telewizji niemieckiej⁴⁹). Hans-Juergen Wischnewski zaś, analizując działania Układu Warszawskiego, stwierdził, że terror faszystowski i terror komunistyczny nie są daleko od siebie oddalone⁵⁰).

Jednym z ważnych pytań, jakie zadawali sobie komentatorzy było, jaki wpływ będzie miała interwencja sowiecka na politykę wschodnią rządu RFN? Tutaj zarówno komentatorzy jak i politycy wyrażali nadzieje, że jak najmniejszą. Ale jaką - na to pytanie nie potrafili odpowiedzieć jednoznacznie⁵¹). Bezpośrednio po inwazji w Czechosłowacji wszystkie liczące się siły polityczne zachowały jedność w ocenie sytuacji. Domagano się wprawdzie sprawdzenia kierunku nowej polityki wschodniej, jej zaprzestania jednak nie chciała żadna z partii⁵²). Wraz z upływem czasu i rozwojem wydarzeń w Czechosłowacji nasiliły się jednak żądania zmiany polityki wschodniej. Wysuwali je również niektórzy politycy SPD⁵³).

Jednoznacznie natomiast wszystkie ugrupowania polityczne oceniły wypadki w Czechosłowacji. Jak zauważył „*Frankfurter Rundschau*“ była to niespotykana wręcz jednomyślność. Ultra reakcyjniści, umiarkowani konserwatyści, liberałowie, katolicy, socjaldemokraci, socjaliści lewicowi, komuniści, Maoiści i antyautorytarne ugrupowania młodzieżowe zajęły wspólne stanowisko, krytykując interwencję radziecką w Czechosłowacji. Oczywiście robili to z różnych powodów i w różny sposób, np. demonstrując przeciwko Związkowi Radzieckiemu pod czerwonymi sztandarami⁵⁴). Czołowi politycy, np. Herbert Wehner, byli zdania, że wydarzenia w Czechosłowacji były najpoważniejszym kryzysem politycznym w Europie od 30 lat⁵⁵).

Innym ważnym pytaniem, z punktu widzenia niemieckiego wręcz żywotnym, było pytanie o zagrożenie bezpieczeństwa RFN, czy też Berlina Zachodniego. W tym też kontekście zastanawiano się nad potrzebą reformy wewnętrznej NATO⁵⁶),

jak również ściślejszej współpracy z partnerami zachodnimi. Obawy RFN o bezpieczeństwo wydawały się wtedy nie całkowicie bezpodstawne. Na łamach prasy niemieckiej przetoczyła się fala komentarzy i opinii, które teoretycznie dopuszczały możliwość interwencji radzieckiej, jeżeli nie na terenie RFN to być może w Berlinie Zachodnim⁵⁷⁾. W tych przypuszczeniach odwoływano się do możliwości wykorzystania przez ZSRR artykułu 53 i 107 Karty ONZ⁵⁸⁾, które obejmowało postanowienia o państwach nieprzyjacielskich. W przypadku RFN chodziło o ewentualne wykorzystanie przez ZSRR tendencji rewizjonistycznych reprezentowanych przez niektóre środowiska prawicowe.

Wśród komentarzy dotyczących potencjalnego zagrożenia bezpieczeństwa RFN ze strony Związku Radzieckiego przeważały opinie mówiące o realnym osamotnieniu Niemiec Zachodnich. W przypadku zagrożenia, prawdopodobnie ani Paryż ani London nie będą się czuły zobligowane do działań politycznych. Również USA z uwagi na wydarzenia w Wietnamie nie będą mogły zająć jednoznacznie negatywnego stanowiska wobec ZSRR⁵⁹⁾.

O podziale świata na wpływy i skutkach interwencji w Czechosłowacji pisała w połowie września 1968 r. w „*Die Zeit*“ hrabina Marion Dönhoff⁶⁰⁾. Analizując zachowanie Armii Radzieckiej i przytaczając opinie badaczy amerykańskich stwierdziła, że interwencja z sierpnia 1968 r. była logiczną konsekwencją sytuacji w Czechosłowacji i na świecie i była do uzasadnienia motywami imperialistycznymi, nie zaś ideologicznymi. Już podczas manewrów wojsk Układu Warszawskiego w 1966 r. armia czechosłowacka nie była w stanie wypełnić jej zadań, tzn. skutecznie przez 72 godz. bronić się bronią konwencjonalną. Prawdopodobnie od 1967 r. dowództwo Armii Radzieckiej było zdania, że dla wzmocnienia status quo koniecznym było stacjonowanie przynajmniej jednej dywizji na zachodzie Czechosłowacji. W momencie decyzji o zniesieniu cenzury, a także reformach politycznych, sytuacja zdawała

się być przesądzoną. O tym, że przyczyną interwencji mogły być motywy imperialistyczne świadczyć może również sposób przeprowadzenia akcji. Pod względem wojskowym, była to dobrze przygotowana akcja. Natomiast, niewiele wiadomo było na temat celów politycznych i ideologicznych interwencji. Jeżeli istotnie motywy imperialistyczne leżały u podstaw interwencji, jakie skutki miała ta akcja dla RFN? Przede wszystkim doszło do zmiany układu sił. W pobliżu granicy RFN stacjonowało w sumie, według Hrabiny Donhoff, około 22 dywizji Układu Warszawskiego, które znajdowały się w stanie gotowości bojowej. Czy jednak powodowało to realne zagrożenie dla Niemiec Zachodnich? Otóż prawdopodobnie nie. Nic nie wydawało się tak stałe i trwałe, jak linia demarkacyjna pomiędzy dwoma supermocarstwami. W tym wypadku chodziło o dwa mocarstwa, nie zaś o wschód i zachód. Tak naprawdę liczył się tylko ZSRR i USA. To w ich sferach wpływu dochodziło to działań dyscyplinujących, respektowanych przez stronę przeciwną. Tak było w przypadku Węgier i Czechosłowacji, ale również podczas majowych rozruchów w Paryżu, kiedy to komuniści francuscy poparli de Gaullea. Gdyby dołączyli się do rozruchów studenckich spowodowałyby to kryzys polityczny i załamanie równowagi sił w Europie. Wprawdzie istnienie linii demarkacyjnej od Lubecki do Triesztu było gwarantowane, nie było jednak gwarancji dla swobody rozwoju mniejszych państw po obu stronach tejże linii, szczególnie na wschodzie. Dla RFN ta sytuacja, podział na strefy wpływu, była mimo wszystko korzystna. Pozwoliła uchronić Europę przed trzecią wojną światową i Niemcy Zachodnie przed atakami Moskwy. Ale czy możliwym byłoby porozumienie obu supermocarstw ponad głowami małych państw, np. RFN? Na to pytanie autorka artykułu nie dała odpowiedzi, sugerując jednocześnie, że gwarancją dla państw małych, mogła być integracja europejska i możliwość wspólnego reagowania politycznego na kryzysy w Europie i na świecie.

Od września 1968 r. dziennikarze RFN coraz więcej miejsca poświęcali rocznicy Układu Monachijskiego i jego wpływu zarówno na sytuację w Czechosłowacji, jak i na stosunki dwustronne, wielokrotnie podkreślając niemiecką gotowość do dialogu i kompromisu⁶¹).

Wraz z zanikaniem relacji na temat samej interwencji pojawiły się publikacje i głosy na temat ewentualnej winy RFN w rozwoju sytuacji w Czechosłowacji. Nie było to o tyle zaskakujące, że politycy niemieccy już wcześniej przewidywali możliwość obarczenia odpowiedzialnością za wydarzenia nad Wełtawą właśnie Niemcy Zachodnie. W oskarżeniach przodowała prasa radziecka, a doniesienia o tych właśnie rewelacjach, publikowane były przez prasę niemiecką⁶²). Do nich to często odnosili się czołowi politycy, np. Willy Brandt⁶³) i dziennikarze niemieccy⁶⁴).

Podsumowanie

Wydarzenia 1968 r. zarówno w Polsce jak i w Czechosłowacji zostały zauważone przez media masowe w RFN. Nieco mniejszym zainteresowaniem cieszyły się wypadki nad Wisłą. Dziennikarze zachodnioniemieccy często posługiwali się w relacjach przedrukami z prasy polskiej, uzupełniając je jedynie komentarzami. Odnosi się wrażenie, że tak naprawdę mieli poważne problemy z oceną sytuacji w Warszawie. Natomiast politycy, szczególnie związani z kręgami SPD, wyróżniali się dużym optymizmem, co do rozwoju sytuacji i możliwości porozumienia polsko-niemieckiego w przyszłości, mimo krytycznych głosów z Polski.

Inny wymiar miały wydarzenia w Czechosłowacji. Przede wszystkim z uwagi na ich dramatyzm i zasięg zajmowały znacznie więcej miejsca na łamach prasy zachodnioniemieckiej. Szczególnie po 21 sierpnia komentarze pełne były troski o rozwój sytuacji, o zagrożenie dla pokoju w Europie, ale także obawy o losy Berlina Zachodniego i RFN. Dla zachodnionie-

mieckiej opinii publicznej prawdziwym wstrząsem był udział wojsk NRD w operacji w Czechosłowacji.

Przy całej tragice wydarzeń 1968 roku społeczeństwo i politycy zachodnioniemieccy zachowali pewien dystans, który umożliwił również odreagowanie sytuacji poprzez powstawanie i powtarzanie dowcipów politycznych. One to, w humorystyczny sposób ilustrowały sytuacje w Bloku Wschodnim. Przykładowo, mówiąc o licznym zaangażowaniu sił Układu Warszawskiego w Czechosłowacji można przytoczyć dowcipy, ze zbiorów Willy Brandta: *„Dlaczego Rosjanie w 1968 r. tak dużo żołnierzy wysłali do Czechosłowacji? Aby znaleźć tego Czecha, który ich wezwał.“* (Brandt, 2001, s. 69) Inny dowcip mówił również o interwencji: *„Jakie państwo ma najgorszą biurokrację? Związek Radziecki! Czechosłowacja poprosiła go w 1939 r. o pomoc w pobiciu faszystów. Do prośby przychylono się dopiero w 1968 r.“* (Brandt, 2001, s. 70)

Relacje o wydarzeniach marca 1968 roku w Polsce i Czechosłowacji znalazły miejsce w zachodnioniemieckich środkach masowego przekazu. Ich intensywność uzależniona była nie tylko bezpośrednio od przebiegu i natężenia wydarzeń nad Wisłą i Wełtawą, ale również od zdarzeń, które miały miejsce w Republice Federalnej Niemiec. Wiosna 1968 r. obfitowała w protesty studenckie i robotnicze w prawie całej Europie Zachodniej. Tak więc, wydarzenia w Polsce i Czechosłowacji, były jedynie jednym z elementów niepokoju społecznych, które relacjonowały środki masowego przekazu Niemiec Zachodnich.

Przypisy:

- 1) T. STEINFELD, *Mythos 1968, Herr Tur Tur und die Revolution*. *Sueddeutsche Zeitung*, www.sueddeutsche.de/kultur/artikel/325/140031/ [stan na 20. 07. 2008]

- 2) Jak podaje sam Bahr autorem tego określenia był Rudolf Kettlein.
- 3) Brandt *sieht Ansätze für Gespräch mit Rapacki*. Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ), 13. 1. 1968.
- 4) *Willy Brandt, Bundesminister des Auswärtigen, zum deutsch-polnischen Verhältnis*, DFS Kontraste, 18. 1. 1968, przedruk wywiadu w: Deutsche Presse Agentur (DPA), Abt. Nachrichten, Referat II/4, Deutsche Gruppe; *Bonn will mit Warschau reden*, Die Welt, 20. 1. 1968.
- 5) Krag Bensbersi został założony w 1966 r. przez publicystę katolickiego Waltera Dirksa i Eugena Kogona wraz z ich przyjaciółmi z ruchu katolickiego laikatu „Pax-Christi“. Inicjatywa ta nosiła początkowo nazwę „Przyjaciele z Pax-Christi“ / „Freunde von Pax-Christi“ i miała swoją siedzibę w Akademii Teologicznej w Bensbergu, w pobliżu Kolonii. Krag określał się sam, jako zjednoczenie „*niemieckich Katolików o krytycznym i reformistycznym zaangażowaniu w Kościele i społeczeństwie*“. W opracowanym w 1968 r. programie określono jeden z najpilniejszych zadań kręgu, doprowadzenie do pojednania pomiędzy Polakami i Niemcami. Postulowano również rezygnację z powrotu na byłe ziemie wschodnie, które od 1945 r. były zamieszkiwane przez ludność polską, rewizję podręczników niemieckich, a także odszkodowania dla ofiar narodowego socjalizmu. Ta inicjatywa była nieodłączną częścią tzw. nowej polityki wschodniej. Więcej na ten temat: *Przebaczamy i prosimy o przebaczenie*, 1. 10. 2005, Rzeczpospolita, wersja elektroniczna:
www.rzeczpospolita.pl/dodatki/plus_minus_051001/plus_minus_a_14.html [stan na 9. 06. 2008]
- 6) *Diskussionen um Bensberger Erklärung*, Die Welt, 4. 3. 1968.
- 7) P. W. WEGER, *Das Bensberger Memorandum*, Rheinischer Merkur 8. 3. 1968.

- 8) *Aus Bensberg nichts neues*, Deutscher Ostdienst (DOD), nr 8, 1968, s. 6; *Überwiegend abgelehnt, Das Bensberger Polen-Memorandum im Spiegel der Meinungen*, DOD, nr 9/10, 1968, s. 2–3; *Erklärung der deutschen Bischofskonferenz zur Denkschrift des Bensberger Kreises, verabschiedet am 5. März 1968 in Stuttgart*. DOD, nr 9/10, 1968, s. 9; *Die Irrtümer im Bensberger „Memorandum“*, DOD, nr 9/10, 1968 s. 12.
- 9) Również Deutscher Ostdienst pisał na początku marca 1968 r. o sytuacji w Polsce, zwracając uwagę na procesy przeciwko cudzoziemcom i obywatelom polskim oskarżonym o utrzymywanie kontaktów z organizacjami rewizjonistycznymi w RFN i USA. *Gomulka unsicher? Polnische Prozeßwelle ein Zeichen von Schwäche*, DOD, nr 8/1968, s. 3.
- 10) *Rivalitäten wachsen in Polens Kommunistischer Partei. Parteikongress angekündigt, Umbesetzungen im Funktionsapparat, Beifall für einen Gefolgsmann Moczars*, Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ), 30. 1. 1968.
- 11) *Warschauer Schriftsteller gegen „Auswüchse“ der Zensur. Diskussionen über das Verbot der „Totenfeier“ von Mickiewicz*. FAZ, 2. 3. 1968.
- 12) *In Warschau Tränengas gegen demonstrierende Studenten*, Tagesspiegel, 10. 3. 1968.
- 13) *Die Rebellion der Funktionärs-Söhne*, Die Welt, 12. 3. 1968; *Blutige Bilanz der Warschauer Studentenunruhen*, Neue Züricher Zeitung (NZZ), 12. 3. 1968; *Gomulkas Taktik gegen die Studenten. Scharfes Vorgehen von Polizei und Hilfsmilitz*. NZZ, 13. 3. 1968.
- 14) *Massenverhaftungen von Jugendlichen bei den Demonstrationen in Warschau*. Frankfurter Rundschau (Fr. Rdsch), 13. 3. 1968.
- 15) *„Slowo Powszechna“ vermutet hinter den Unruhen „Zionisten“, die für ein Bündnis zwischen Israel und der Bundesrepublik“ arbeiten“*.

- 16) assenverhaftungen von Jugendlichen...
- 17) Die polnischen Studenten-Demonstration breiten sich aus, FAZ, 14. 3. 1968.
- 18) *Deutsche Linke zeigt Solidarität*, Fr. Rdsch. 13. 3. 1968.
- 19) *Polnische Studenten lassen nicht locker*, FAZ, 18. 3. 1968.
- 20) Problem uznania linii Odry i Nysy Łużyckiej był jednym z centralnych tematów poruszanych w tej prasie. Poniżej kilka przykładowych publikacji: C. J. Neumann, *Der Peitschenknall von Nürnberg*, DOD, nr 11/12, 1968, s. 1–2; *Vertriebenenstimmen zum SPD-Parteitag*, tamże, s. 4–6; *Oder-Neisse-Standpunkt klargestellt*, DOD, nr 13, 1968, s. 6–8; *Dringendes Gebot „Zusammenschluss“!*, DOD nr 15, 1968, s. 5.
- 21) *Die Rebellion der Funktionärs-Söhne*, Die Welt, 12. 3. 1968; *Blutige Bilanz der Warschauer Studentenunruhen*, NZZ, 12. 3. 1968; *Massive Drohungen gegen Warschauer Demonstranten*, FAZ, 13. 3. 1968.
- 22) *Gomulkas Taktik gegen die Studenten...*
- 23) *Neue Protestversammlung in Warschau*, Süddeutsche Zeitung (SZ), 18. 3. 1968.
- 24) *Auch Polens Regierung im Strudel der Umbesetzungen*, FAZ, 10. 4. 1968; *Polens Präsident muß gehen*, SZ, 10. 4. 1968; *Politische Säuberungen in Warschau erwartet*, Die Welt, 11. 4. 1968; *Spychalski einstimmig gewählt*, Fr. Rdsch., 13. 4. 1968; *Immer mehr Parteiausschlüsse in Polen*, FAZ 25. 4. 1968.
- 25) *Polnische Regierung greift hart durch*, Fr Rdsch. 5. 4. 1968; *Die antizionische Kampagne in Polen*, SZ, 17. 4. 1968.
- 26) *Polnische Regierung greift hart durch*, Fr Rdsch. 5. 4. 1968; *Die antizionische Kampagne in Polen*, SZ, 17. 4. 1968.
- 27) R. MARSCH, *Antizionische Kampagne in Polen ebbt ab*, DPA, 3. 5. 1968; *Polens Kommunisten öffnen die Pandora-Buchse ihrer Parteigeschichte*, FAZ, 3. 7. 1968; *Szenenwechsel in Polen. Nach Ochabs Rücktritt – „Partisanen“ im Vormarsch*, SPD-Pressedienst, P/XXIII/139, 26. 7. 1968,

- A. Nacken, *Der demoralisierende Einfluß der „Privatinitiative“*, FAZ, 10. 10. 1968; *„Säuberung“ und die rechte Ideologie*, SZ, 12. 10. 1968; *Ein wichtiger Parteitag für Polens Kommunisten*, FAZ, 11. 11. 1968.
- 28) W. BRONSKA-PAMPUCH, *Polnische Ratlosigkeit*, SZ, 27. 8. 1968; *Polen wird uninteressant*, DOD, nr 21, 1968, s. 2.
- 29) E. MÖRBITZ, *Bonn bemüht sich weiter um Prag*, Fr. Rdsch. 8. 4. 1968; E. H. WOLF, *Eppler wirbt um Zusammenarbeit*, FAZ, 29. 3. 1968.
- 30) *Bonn und Prag kommen sich nahe*, Fr. Rdsch, 11. 4. 1968.
- 31) *„Bald Beziehungen aufnehmen“*, Fr. Rdsch. 11. 4. 1968; *In der deutschen Frage denkt Prag elastischer*, Die Welt 16. 8. 1968.
- 32) *Prag schlägt Bonn „kleine Schritte“ vor. Außenminister Hajek spricht von „realistischer Haltung“ westdeutscher Politiker*, SZ, 24. 6. 1968.
- 33) *Bonn weich dem Gespräch mit Prag nicht aus. Münchner Abkommen überwindbar. Ein Irrtum auf tschechischer Seite*, Kölnische Rundschau, 24. 4. 1968; *In der deutschen Frage denkt Prag elastischer*, Die Welt, 16. 8. 1968; *Erkläret Bonn Münchner Abkommen als von Anfang an ungültig?*, die Welt, 19. 7. 1968.
- 34) *Zivilgräberpflege in der CSR?* DOD, nr 15, 1968, s. 7.
- 35) *Agencja Dpa: Brandt fordert Zurückhaltung gegenüber Prag*. 15. 7. 1968; *Brandt für „größere Zurückhaltung“, Aufforderung zu behutsamen Verhalten gegenüber der Tschechoslowakei*, Fr. Rdsch, 16. 8. 1968.
- 36) *Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Bundeskanzler Kiesinger in der Sendung „Report“ am 23. August 1968.*
- 37) *„Wir haben nicht versucht und werden nicht versuchen, etwa den Warschauer Pakt lockern zu helfen. Das ist völlig töricht. Denn natürlich wissen wir, daß am Ende zur Lösung der Deutschlandfrage ein Arrangement mit Moskau stehen*

- muß. Deswegen werden wir uns wohl hüten, diesen Weg zu versperren.“ Tamże; zobacz też: „*Behutsam und verantwortungsvoll*“ *Kiesinger würdigt die Haltung der Vertriebenen*, DOD, nr 26, 1968, s. 2.
- 38) Na temat kontaktów prywatnych z Pragą w okresie przed Praską Wiosną pisze we wspomnieniach Helmut Schmidt, *Die Deutschen und Ihre Nachbarn*, Berlin 1990, ss. 519–532.
- 39) Dr Erhard Eppler ur. 9. 12. 1926 r. w Ulm, od 1956 r. członek SPD, w latach 1968–1974 minister ds. współpracy gospodarczej w rządzie Kurta G. Kiesingera, a następnie Willy Brandt i Helmuta Schmidta, w latach 1970–1991 członek zarządu SPD, członek prezydium partii.
- 40) *Der Prager „Frühling“*, Welt am Sonntag, 14. 4. 1968.
- 41) *Prager Frühling 68*, DOD, nr 15, 1968, s. 10; *Versöhnung Möglich*, DOD, nr 16/17, 1968, s. 6; B. KUSL, *Wie weit kann Prag gehen?* DOD, nr 18, 1968, s. 2–3; E. Luckenwaldt, *Findet Warschau einen Dubcek?*, DOD nr 19, 1968, s. 2; *Gleiche Rechte für alle, Minderheiten in der Tschechoslowakei melden Ansprüche an*, DOD, nr 20, 1968, s. 2.
- 42) *SPD und CDU streiten über Kontaktaufnahme mit CSSR. Prominenter Prager Abgeordneter nach Bonn eingeladen?*, Fr. Rdsch. 26. 4. 1968.
- 43) *Spannungen um die Bonner Ostpolitik*, Die Zeit, 26. 4. 1968.
- 44) Na temat stosunku USA do nowej polityki wschodniej pisze między innymi FUCHS, S. „*Dreieckverhältnisse sind immer kompliziert*“. *Kissinger, Bahr und die Ostpolitik*. Hamburg : Europäische Verlagsanstalt, 1999. O problemie Berlina i polityce amerykańskiej pisze również: WIEGREFE, K. *Das Zerwürfnis. Helmut Schmidt, Jimmy Carter und die Krise der deutsch-amerikanischen Beziehungen*, Ullstein : Propyläen Verlag, 2005, tutaj s. 125 i nast.
- 45) *Chance des demokratischen Sozialismus*, Wetzlarer Neue Zeitung, 6. 8. 1968; B. KUSSL, *Nüchterne Bestandsaufnahme*, DOD, nr 38, 1968, s. 1; *Auseinandersetzung in der*

CFK, *Unruhe in prokommunistischen Organisationen wegen CSSR-Intervention*, tamže, s. 2.

- 46) *Kommuniqué über die gemeinsame Sitzung von Vorstand und Fraktionsvorstand der SPD am 27. August 1968 in Bonn.* „In der Tschechoslowakei und in der Welt möge man es dem deutschen Volke nicht nachtragen, daß ein Teil seiner in Unfreiheit lebenden Söhne gezwungen wurde, wieder als Okkupationstruppe auf fremden Boden stehen zu müssen.“ *Pressemitteilungen und Informationen SPD*, 27. 8. 1968.
- 47) *Brandt: Schwerer Rückschlag. Bonner Politiker verurteilen den Einmarsch*, Rhein Ruhr Zeitung, 22. 8. 1968; *Alle Parteien verurteilen den Einmarsch*, Fr. Rdsch., 22. 8. 1968; „*Die Völker dürfen keine Ruhe geben.*“ *General-Anzeiger*, 28. 8. 1968.
- 48) Feddersen, dziennikarz, szybko awansował na jednego z najbardziej wpływowych dziennikarzy zachodniemieckich. Niezależny w komentarzach i analizach politycznych. Angażował się na rzecz przewyciężenia podziału Niemiec, jak również dla partnerstwa atlantyckiego i współpracy niemiecko-amerykańskiej.
- 49) „Es besteht ja eine Art. Stillschweigender Übereinstimmung zwischen den beiden großen Weltmächten, daß sie nicht in ihre Interessensphären eingreifen, auch nicht intervenieren wenn dort etwas, wie jetzt geschieht; denken Sie an Ungarn oder an andere Ereignisse.“ *Wywiad Kanclerza Kissingera dla programu „Raport“ emitowanego 23 sierpnia 1968 r. o godz. 20.00* Archiv: Vorstand der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, Bonn, 26. 8. 1968.
- 50) Hans-Jürgen Wischnewski auf der Kundgebung „*Solidarität mit der CSSR – Freiheit für alle Völker*“, 29. 8. 1968 r. *Pressemitteilungen und Informationen, SPD*.
- 51) J. SOBOTTA, *Illusionen sind zerstoßen, Was bedeutet Prag für die deutsche Politik?*, Rheinische Post, 23. 8. 1968; *Brandt warnt vor übereilten Schlüssen*, SZ, 28. 8. 1968;

- H. STRAETEN, *Bonner Kurs*, Neue Ruhr Zeitung, Rhein Ruhr Zeitung, 28. 8. 1968; *Ahlers: Sowjet-Politik entlarvt*, Westfälische Rundschau, 28. 8. 1968.
- 52) Willy Brandt in Gespräch mit Ernst Dieter Lueg in der Spätausgabe der Tagesschau des deutschen Fernsehens. Pressemitteilungen und Informationen SPD; *Parteien stimmen noch weitgehend überein. Brandt bestreitet Scheitern der Ostpolitik – Heute tagt der Kreßbronner Kreis*, Stuttgarter Zeitung, 23. 8. 1968; *H. Schmidt, Prag und wir*, Abend-Zeitung, 23. 8. 1968.
- 53) *Brandt soll den politischen Kurs überdenken*, Kölner Stadt-Anzeiger, 10. 9. 1968.
- 54) *Alle Parteien verurteilen den Einmarsch*, Fr. Rdsch. 22. 8. 1968; *Gemischter Chor*, Fr. Rdsch., 27. 8. 1968.
- 55) *Wehner: Kritische Lage seit 30 Jahren*, Bonner Rundschau, 26. 8. 1968; *Wehner: Weiter um ein Modus vivendi in Europa bemühen*. Stuttgarter Zeitung, 27. 8. 1968; *SPD: Einer der schwersten Anschläge gegen Frieden. Skepsis gegenüber Sperrvertrag – „Keine Ruhe geben“*, Bonner Rundschau, 28. 8. 1968.
- 56) *Mommer: In nächster Zukunft keine Treffen und Gespräche mit Ostberlin*, „Besetzung der CSSR hat Folgen für ganze Weltpolitik“, General-Anzeiger, 28. 8. 1968; *Der Feind steht nicht im Westen*, Christ und Welt, 30. 8. 1968.
- 57) *Europas Scherbenhaufen, Die Folgen der sowjetischen Intervention in der CSSR sind unabsehbar*, Vorwärts, 5. 9. 1968; *Das Schlagwort vom kalten Krieg*, FAZ, 23. 9. 1968; *Differenzen zwischen dem Bundeskanzler und Brandt?* Die Welt, 24. 10. 1968.
- 58) Artykuł 53 Karty ONZ: Rada Bezpieczeństwa posługiwać się będzie układami lub organizacjami regionalnymi w odpowiednich przypadkach w celu stosowania środków przymusu pod jej kierownictwem. Jednakże żadne środki przymusu nie będą stosowane na podstawie układów regionalnych lub przez organizacje regionalne bez upoważ-

nienia Rady Bezpieczeństwa, z wyjątkiem środków, stosowanych przeciw jakiemukolwiek państwu nieprzyjacielskiemu w rozumieniu punktu 2 niniejszego artykułu i przewidzianych w wykonaniu artykułu 107 lub w układach regionalnych, a skierowanych przeciwko powrotowi takiego państwa do polityki agresji, dopóki Organizacja nie będzie mogła na żądanie zainteresowanych rządów przyjąć odpowiedzialności za niedopuszczenie do dalszej agresji ze strony takiego państwa.

- 59) *Konsequenzen für Bonn*, SZ, 29. 8. 1968.
- 60) M. GRÖFIN-DÖNHOF, *Sind wir bedroht? Die Folgen der sowjetischen Invasion*, Die Zeit, 6. 9. 1968.
- 61) Bundesregierung: *Münchener Abkommen nicht mehr gültig*, FAZ, 1. 10. 1968; „*Bahn frei für sauberes Verhältnis*“. Wehner: *Das Münchener Abkommen kann ausgelöscht werden*. Fr. Rdsch. 4. 10. 1968; „*Münchener Abkommen ist kein Hindernis für die Aussöhnung*“, Die Welt, 4. 10. 1968.
- 62) Przykładowe teksty publikowane w Moskwie i tłumaczone przez BPA/Ostinformationen na użytek mediów i polityków RFN: Izwestija, „*Jeder Tag bringt neue, unwiderlegbare Beweise für die Einmischung Bonns in die inneren Angelegenheiten der CSSR und die direkte Unterstützung der konterrevolutionären Kräfte*“, 31. 8. 1968; Prawda: „*Bonner Regierungskreise und westdeutsche Konzerne spielten aktivste Rolle bei der Unterstützung der tschechoslowakischen Konterrevolution*“, 2. 10. 1968; Iswestija, „*München wird sich nicht wiederholen*“, 28. 9. 1968; Prawda, *Bonner Revanchisten haben auf die alten aggressiven Pläne der Annexion der Tschechoslowakei, Expansion nach Osten und Westen nicht verzichtet!*“, 29. 9. 1968; Radio Moskau: Aus dem Gespräch am Runden Tisch, „*Es ist ein Rekord des politischen Zynismus und Gewissenlosigkeit, wenn die geistigen Nachfolger Hitlerdeutschlands heute noch in der Pose der Verteidiger der Interessen des tschechoslowakischen Volkes auftreten.*“, 29. 9. 1968.

- 63) Wywiad W. Brandta dla Hannoversche Presse, 13. 10. 1968.
- 64) J. SCHMOLMER, *Die Prager Reformer und das kommunistische Lager*, Vorwärts, 19. 10. 1968; *Artikel I macht Bonn verantwortlich*, Handelsblatt, 21. 10. 1968; W. HÖFFER, *War Bonn mitschuldig?* Die Zeit, 3. 12. 1968.

Bibliografia:

- BAHR, E. *Zu meiner Zeit*. München: Karl Blessing Verlag, 1998.
- BIRKE, P., HÜTTNER, B. 1968: Deutungen und Folgen. *Journal der Rosa-Luxemburg-Stiftung*, 1/2008, S. 12–14.
- BRANDT, W. *Lachen hilft. Politische Witze*. München: Piper Verlag, 2001.
- FREI, N. 1968. *Jugendrevolte und globaler Protest*. München: Volk Verlag, 2008.
- HORN, G. R., GEHRKE, B. Leerstellen und Herausforderungen – zur Problematik dieser Anthologie. In HORN, G. R., GEHRKE, B. (Hrsg.) *1968 und die Arbeiter. Studien zum „proletarischen Mai“ in Europa*. Hamburg: VSA-Verlag, 2007, S. 7–26.
- KURLANSKY, M. 1968. *Das Jahr, das die Welt veränderte*. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2005.

Kontakt na autorku příspěvku:

Dr. Małgorzata Świder
Uniwersytet Opolski
Wydział Historyczno-Pedagogiczny
ul. Oleska 48
45-052 Opole
Polska
e-mail: malgorzata_swider@onet.pl

II.

Obecně
a kulturně-historický oddíl

Vysoké školy a Pražské jaro

Pavel URBÁŠEK

Archiv Univerzity Palackého, Olomouc

Abstract: The article deal with Czech universities in Czechoslovakia at the time of communist totality and possible transformations of these institutions during the Prague Spring 1968.

Key Words: Universities, Students, Prague Spring, Czechoslovakia, Action Program, Communist Totality

V průběhu poslední třetiny 19. století se na území rakouského Předlitavska ustavila moderní vysokoškolská integrita neboli moderní universitas. Tento vysokoškolský integrální celek sestává ze svobody slova uplatňující se při vysokoškolské výuce, dále ze svobody a nezávislosti vědeckého bádání a konečně z autonomie v oblasti organizace a správy vysoké školy, která má za cíl především odpoutat vysokoškolské organizmy od mocensko-politických struktur. Tyto jednotlivé části vysokoškolské integrity nemohou existovat samostatně, nezávisle jedna na druhé. Plnohodnotná vysokoškolská výuka nemůže nebýt fundována vlastním badatelským procesem; nezbytný předpoklad svobody slova a svobodného bádání představuje vysokoškolská autonomie a samospráva. A současně tyto jednotlivé entity vysokoškolské integrity vytváří předpoklad pro nezávislou a nezanedbatelnou úlohu akademických obcí při spoluvytváření společensko-politického diskurzu či prvků občanské společnosti.

Právě prizmatem této vysokoškolské integrity se chci pokusit o makropohled na genezi a průběh Pražského jara na českých vysokých školách a konfrontovat toto období s obdobím následujícím, tedy s léty tzv. normalizace¹⁾.

Pro proces geneze Pražského jara – a nejen na vysokých školách – byl v jistém směru zásadní XX. sjezd KSSS spojený s šokujícími odhalenými Stalinova kultu. Tento sjezd přivedl ke kritické sebereflexi generaci, která na vysokých školách po únoru 1948 držela egidu ideologické čistoty společenských poměrů nastolených únorovým převratem. Olomoucký historik Josef Bieberle ve svých pamětech nazval tuto generaci generací „modrých košil“, dnes už zesnulý historik Karel Bartošek hovořil o „komunistických práčatech“ a spisovatel Pavel Kohout nazval příslušníky této generace „komunisty prvního dne“. Šlo o generaci mladých lidí, kteří po květnu 1945 – a ještě více po únoru 1948 – nekriticky až fanaticky přijali marxisticko-leninské učení, aby se v zakladatelském období komunistického režimu pustili v okruhu své působnosti do „kácení lesa“ a přehlíželi přitom „létající třísky“. Od roku 1956 se však tato „komunistická práčata“ pozvolně, ale jistě začínají přeměňovat v budoucí komunistické reformátory, kteří se ve druhé polovině šedesátých let zásadním a určujícím způsobem podíleli na konstituování cesty k Pražskému jaru.

Skepsi vysokoškolských učitelů, která se objevila po roce 1956, ještě zvýraznila vlna třídně-politických prověrek z konce padesátých let, která směřovala především vůči inteligenci. Vysokoškolští učitelé tak seznali, že exkluze intelektuálů, která doprovázela československou komunistickou stranu od data jejího vzniku, pokračuje i po vítězství „pracujícího lidu“ a je směřována vůči lidem, kteří pouze vyjádřili názory odlišné od momentálního oficiálního kurzu komunistické strany. Vysokoškolští učitelé také negativně vnímali nesčetné reformy v organizaci vysokého školství, které se stabilizovalo až na konci první poloviny šedesátých let.

Zhruba od poloviny šedesátých let můžeme sledovat na vysokých školách povolný emancipační proces, který vyvrcholil po lednu 1968. Tento proces vycházel hned z několika zdrojů. V polovině šedesátých let (stejně jako po roce 1956) se probouzejí vysokoškolští studenti. Již v roce 1964 publikoval Jiří Müller, pozdější signatář Charty 77 a nekompromisní brněnský disident, stať „Strana a my“, ve které formuloval sice jednoduchý, ale zjevný opoziční postoj vůči komunistické straně. Především na pražských vysokých školách emancipační proces studentského hnutí pokračoval i v následujících letech. Veřejnost vnímala tento proces především prostřednictvím majálesů, které měly zejména v letech 1966 a 1967 výrazně politický charakter. Nakonec pád Antonína Novotného iniciovaly tzv. strahovské události, tedy silový zásah vůči studentům protestujícím proti omezování dodávek tepla a elektrického proudu na strahovských kolejích v říjnu 1967. Emancipace studentského hnutí vyvrcholila rozpadem ČSM na českých vysokých školách v jarních měsících roku 1968 a vznikem nové vysokoškolské studentské organizace Svazu vysokoškolských studentů Čech a Moravy v květnu 1968 v Olomouci.

Vnější zdroj postupné emancipace vysokoškolských učitelů souvisel především s dobovou reflexí uplatňování tzv. nové soustavy řízení, která usilovala o narušení dosavadního dominantního centrálně direktivního řízení a plánování. Výrazem těchto snah v oblasti vysokého školství se stal především vysokoškolský zákon z roku 1966. Ten přenesl část pravomocí z rezortního centra na akademické orgány vysokých škol a zdůraznil samostatnost a odpovědnost vysokoškolských institucí za obsah a úroveň jejich pedagogické i vědecké činnosti. Zákon zavedl také věc do té doby nevídanou, a to tajnou volbou akademických funkcionářů vědeckou radou školy či fakulty. Připomeňme ovšem, že tyto volby se v roce 1966 uskutečnily za plného respektování stranicko-nomenklaturního systému. Ruku v ruce s novou vysokoškolskou legislativou se postupně uskutečnila řada opatření usilujících o nápravu deformací vy-

sokého školství z předcházejícího období, včetně zvýšení objemu finančních prostředků určených vysokým školám. To vše posilovalo sebevědomí a váhu vysokoškolských učitelů nejen ve společnosti, ale také uvnitř samotného mocenského centra. Četní straničtí intelektuálové z vysokých škol přijímali účast v odborných komisích organizovaných nejvyšším stranickým orgánem a přímo se tak podíleli na formulaci reformních konceptů. „Bájná šedesátá“ mimo jiné charakterizuje i jistá intelektualizace společnosti především v kulturní oblasti, což pochopitelně umožňovalo vysokoškolským učitelům se s tímto proudem výrazně identifikovat.

Nelze nesouhlasit s obecně formulovanou tezí, že zásadním omezením Pražského jara bylo uchování politického mocenského monopolu komunistické strany. Na konkrétním příkladu českého terciárního školství však vidíme, že komunistická strana výrazně modifikovala svůj přístup k tzv. převodovým pákám, i když mnohdy pod tlakem zdola. Již jsem se zmínil o emancipaci studentského hnutí, totéž platí od ledna 1968 o odborovém hnutím, i když tento proces je v prostředí vysokého školství méně viditelný než v jiných rezortech. Akční program KSČ z dubna 1968 explicitně odmítl jeden z postulátů budování socialismu v Československu, a to tzv. vzdělanostní demokratizaci uskutečňovanou kádrově-politickou pozitivní diskriminací dětí z dělnických a družstevně rolnických rodin doprovázenou negativní diskriminací potomků z ostatních sociálních skupin. Některé tradiční mocenské mechanismy, přítomné na vysokých školách od počátku padesátých let, přestaly existovat. Platí to nejen o uplatňování stranické nomenklatury při obsazování funkčních míst, ale také o obávané ingerenci politické policie. Její spolupracovnické síť se v krátkém období Pražského jara zcela rozpadly. Ještě před srpnem 1968 se začaly měnit katedry sloužící k výuce marxismu-leninismu v katedry společenských věd, a to na základě liberalizovaných zásad pro pěstování společenských věd na vysokých školách.

To vedlo k nebývalé renesanci některých společenskovedních oborů jako byly zejména sociologie, soudobá historie, politologie a filozofie. Především po vydání Akčního programu ÚV KSČ se měnila úloha stranických organizací. Komunistická strana na vysokých školách – soudě podle některých vlastních akčních programů vysokých škol – opouštěla svoji dozorovou a kádrově-politickou roli a přesouvala svůj zájem k profesně perspektivnímu směřování jednotlivých vysokoškolských institucí.

Ostrá fáze tzv. konsolidace je spojena s osobností olomouckého profesora neurologie Jaromíra Hrbka, který zaujal post českého ministra školství v letech 1969–1971. Zdůrazněme, že normalizační mocenské centrum dosadilo do čela školského rezortu jednoho z nejvlivnějších představitelů skupiny ultraradikálních levičáků, kteří se po srpnu 1968 zformovali na platformě nekompromisního perzekučního revanše vůči reformním stoupencům. Zdůrazněme také, že z dílny Hrbkova ministerstva školství vzešla novela zákoníku práce z konce roku 1969, která retroaktivně umožnila rozvazovat pracovní poměry na základě hodnocení politických postojů zaměstnanců v letech 1968–1969.

Výsledky stranických čistek z počátku sedmdesátých let vedly ke kategorizaci vysokoškolských učitelů v období tzv. normalizace na „více a méně“ rovné. Do „méně rovného“ postavení se bez výjimky zařadili učitelé, kteří opustili řady komunistické strany s nižším stranickým trestem (tzv. vyškrtnutí). Těmto učitelům takřka bez výjimky bránilo mocenské centrum v kvalifikačním růstu, a to až do roku 1989. V zásadě ve stejném postavení se ocitli celoživotní bezpartijní učitelé. Mladí učitelé, kteří zahájili akademickou kariéru po roce 1969, nutně spojili tuto kariéru se členstvím v komunistické straně.

Stranické čistky vůči intelektuální elitě měly pro komunistickou stranu fatální důsledek. Tyto čistky totiž s konečnou platností završily exkluzi intelektuálů z československé komunistické strany. Stranický intelektuál, který v dobré víře

formuloval ve druhé polovině šedesátých let reformní koncepty, byl v průběhu sedmdesátých let nahrazen „držitelem rudé pracovní knížky“. Ten pragmaticky vyměnil členství v KSČ doprovázené povinnou ritualizací své loajality za jisté postavení v zaměstnanecké struktuře, které mu umožňovalo – cestou držby politického a sociálního kapitálu – optimalizovat své postavení v trvale deficitní společnosti.

Tato pragmatická akceptace normalizačních poměrů ze strany mladších učitelů-členů komunistické strany, společně s profesní bezperspektivností jejich traumatizovaných starších kolegů, kteří obdrželi na počátku sedmdesátých let negativní kádrově-politické stigma, spolehlivě zmrazovaly vůli a odhodlání vysokoškolských učitelů k jakémukoliv kritickému protirežimnímu vystoupení. A to dokonce ještě v roce 1989, kdy se aktivizovaly některé skupiny tvůrčí inteligence z prostoru tzv. šedé zóny.

Za obecnou příčinu pádu komunistických režimů ve východní a střední Evropě na sklonku 80. let minulého století pokládají historikové prohru se západním světem zejména v oblasti hospodářské. Československo však evidentně prohrálo soutěž i v oblasti vzdělanosti, přičemž rozhodující debakl utrpělo právě v posledním dvacetiletí existence reálného socialismu. Ještě v polovině 60. let mohla ČSSR v řadě kvantitativních ukazatelů hodnotících úroveň terciárních vzdělanostních systémů směle soupeřit s vyspělými západními státy. Např. s 3,5 % podílem na hrubém domácím produktu jsme předstihli Spolkovou republiku Německo, Rakousko i Francii; srovnatelný byl i podíl vysokoškolských studentů z populačního ročníku (cca 12 %).

Jenže západní země se v průběhu 70. let a 80 let v důsledku opakovaných ropných šoků vydaly na cestu inovace a intenzifikace s důrazem na vzdělání, vědu a výzkum. Československá vzdělanostní reforma z roku 1976 učinila určující vzdělanostní metou středoškolské a učňovské vzdělání včetně nepochopitelné tzv. polytechnizace gymnázií, aby tak i touto

cestou strana a vláda petrifikovaly neproduktivní a vyčerpávanou „těžkou“ strukturu národního hospodářství. Nedostatek pracovních sil v extenzivním národním hospodářství se dokonce „řešil“ snižováním směrných čísel nově přijímaných vysokoškolských studentů.

Na sklonku 80. let nastupovalo na československé vysoké školy kolem 15 % uchazečů (na západ od našich hranic 30 %) a před branami těchto institucí zůstávala takřka polovina neúspěšných uchazečů o vysokoškolské vzdělání. Navíc socialističtí plánovači s hrůzou sledovali houfy tzv. Husákových dětí počatých v době babyboomu 70. let a hrozících v průběhu 90. let zahltit vysokoškolské přijímací komise. Práce československých sociologů dokonce dokazují, že se v období tzv. normalizace samovolně zhroutil tolik proklamovaný cíl demokratizace vzdělání. Vzdělanostní autoreprodukce tzv. nových tříd (nemálo podporovaná neviditelným, zato všudypřítomným předivem klientelismu) reálně zmenšovala vzdělanostní šance potomků z autenticky dělnických a družstevně rolnických rodin, a to bez ohledu na propagandisticko ideologická usnesení stranických zasedání a sjezdů. Jisté úvahy o hlubší reformě terciárního vzdělanostního systému začaly kompetentní činitelé diskutovat od roku 1987. Připravovaly se novela vysokoškolského zákona i podstatné posílení rozpočtů vysokých škol. Ke konkrétním krokům však již nedošlo.

Poznámky:

- 1) Při formulaci svého příspěvku autor vychází z dlouhodobých výzkumů, které interpretoval (společně s dalšími autory) v následujících pracích: URBÁŠEK, P., PULEC, J. a kol. *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1990*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003; URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olo-

mouci, 2008; URBÁŠEK, P. *Vysokoškolští učitelé a vysokoškolské prostředí v letech tzv. normalizace*. Rukopis, 52 ns., v tisku.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Pavel Urbášek
Archiv Univerzity Palackého
Univerzita Palackého
Křížkovského 8
771 47 Olomouc
e-mail: pavel.urbasek@upol.cz

Přípravná fáze československého pokusu o reformu 1968

Emil GÍMEŠ

Abstract: Czechoslovak attempt at reform of Soviet form of socialism was one to many similar attempts, which came through in Communist's world under the control of USSR. This attempt was prepared long time and was allowed by gradual growth of criticism in sphere of social sciences, economics, sociology, history, philosophy etc. and also propagation of critical voices in practical policy. Theoretic sources, which associated and inspired supporters of reforms are in article at least partially mentioned.

Key Words: Prague Spring, Reformative Communists, Stalinism, Civil Society, Secession's Processes, Anticommunist Revolts, Bolshevism, Communist's Power Monopoly

Úvod

Začnu dnes neobvyklým citátem. Byl vysloven před mnoha léty K. Marxem a zní: „*Tradice všech mrtvých pokolení leží jako můra na mozku živých. A když se zdají být zaměstnání právě tím, aby převrátili sebe i poměry, aby vytvořili něco nebývalého, právě v takových epochách revoluční krize úzkostlivě vyvolávají ke svým službám duchy minulosti.*“

Podíváme-li se zpětně na dějiny 20. století, tak se s jevy, které Marxův výrok potvrzují, setkáváme víc než často. Ruská

revoluce v listopadu 1918 a posléze socialistické převraty a vznik sovětského vnějšího impéria, to vše bylo navenek spojeno s radikalismem v teorii i praxi, a přesto se zde zformovaly nejkonzervativnější státní a politické systémy. Bolševici neváhali ke „svým službám“ použít ty nejhorší způsoby vlády z dob carského samoděržaví, nucené práce, vyhnanství, špiclování, mimoekonomické násilí, ruský velmocenský šovinismus, vojenské způsoby prosazování vůle vládnoucí třídy apod. Bohužel se to vše opakuje i po demokratických změnách. V jistém smyslu je to i osud roku osmašedesátého, nad nímž polistopadová reprezentace dávno zlomila hůl, jako nad něčím, co nám nemůže nic říci a mnozí pravíkoví politici by na tuto „nehodu“ naší historie nejraději zapomněli. A z celého osmašedesátého roku se nanejvýš připomene srpnová okupace a posrpnový vývoj až k normalizačnímu průlomů na jaře 1969.

Osmašedesátý rok, zázračné probuzení občanské společnosti v socialistickém Československu, vzpoura proti titánské, spasilské utopii, proti neměnnosti světové bipolarity, boj za obnovení přirozeného, lidského světa, bylo jistě víc, než jen reforma, která se nepovedla a jistě mnohem víc, než kolize dvou vnitřních proudů ve vládnoucí politické straně. Ostatně kvůli takovým nicotnostem by SSSR a jeho „spojenci“ neuskutečnili největší vojenskou akci po druhé světové válce.

Domnívali jsme se, že vývoj po listopadu skoučuje s vírou v utopický automatismus, kde stačí pouhá subjektivní identifikace, že to bude společnost bez ideologických předpojatostí, ale naše současnost je poněkud jiná. Utopie komunistická je namnoze nahrazena utopií „neviditelné ruky trhu“, samospasitelností privatizace, uhlířskou vírou bohatnutí nejbohatších jako základu celospolečenského bohatství. To jsou ony duchy minulosti, které patrně budou ještě dlouho parazitovat na politických mozcích našich mocenských elit. Zdá se, že teoretický odkaz osmašedesátého roku by mohl v mnohém napomáhat

k odstranění těchto iluzí, aniž bychom ho chtěli přijímat bez jakékoli kritiky.

Pokusy o reformy v komunistickém světě

Sovětský komunistický experiment, jenž byl vzorem i pro experiment československý, představoval určitý typ ekonomického a politického uspořádání, který vzešel z Leninovy aplikace evropského socialismu v euroasijských poměrech. V této podobě se vracel do Evropy, do zemí ovládaných Sovětským svazem, kde se jeho civilizační povaha ukázala jako značně cizorodá. Naopak v asijských poměrech, v Africe i v Latinské Americe našel záhy řadu oddaných stoupců, kteří okamžitě rozeznali blízkost oněch asijských prvků. Evropští socialisté i někteří komunisté (Luxemburová) od počátku poukazovali na nebezpečí degenerace socialistických idejí v rukou bolševiků, na nepřipustnost jejich metod vládnutí, odmítali jejich izolacionismus a superiorismus, který se pak naplno rozvinul ve stalinské éře, tj. od počátku třicátých let 20. století až do Staliny smrti v roce 1953.

Reformní proudy, opoziční platformy a dokonce povstání byly ve dvacátých letech v Sovětském Rusku doslova permanentní. Když se dnes podíváme na programy těchto vzpour a opozic, tak v nich už tehdy nalézáme shodu s pozdějšími secesními procesy, ať již šlo o povstání v Kronštadu v roce 1921, berlínskou vzpuru z roku 1953, polskou vzpuru z října 1956 i maďarské povstání na podzim téhož roku. A je symptomatologické, že i reforma v ČSSR v roce 1968 nastolila tytéž otázky. Klíčovým problémem změny, nebo reformy, bylo postavení vládnoucí komunistické strany. S tím souvisely i nutné změny ve vládnoucích institucích, společenských organizacích a občanských iniciativách, respektování lidských práv podle charty OSN, zvláště pak náboženských svobod, zrušení cenzury, zrušení nepřipustných privilegií vládnoucí elity, zrušení kádrové nomenklatury a tehdy trochu nesmělé

hlasy o nepřipustnosti pozic tajné bezpečnosti a Lidových milicí.

Podívejme se blíže na problém vedoucí pozice KSČ v Československu, což je podobné jako v jiných zemích sovětské dominance. Přesněji bychom měli mluvit o mocenském monopolu komunistů. Jestliže onen reformní proces či Pražské jaro započali komunisté, pak je potřeba říct, že to nikdo jiný nemohl učinit. Jeden z reformních teoretiků, František Šamalik, napsal ještě před listopadem 1989 v Pelikánových Listech, že „*polednový obrodný proces začali a vedli komunisté*“, a pokračuje: „*Je to mnohoznačné tvrzení. Plyne z něho nejen to, že určitá část komunistů prokázala schopnost sebekritiky, ale i to, že zbývající a větší část společnosti mohla nabýt politického významu pouze prostřednictvím těch, kdo ji politického významu zbavili.*“⁽¹⁾ Reformní komunisté vyvolali to, co bylo jejich povinností, to, co učinit museli, chtěli-li dostat tomu, co ve své kritice stávajících poměrů hlásali.

Politický monopol komunistů také znamenal, že rozvinutá, sociálně a zájmově komplikovaná společnost, která se ocitla na prahu postindustriálního vývoje, si vynutila uvnitř komunistické strany jistou pluralitu zájmů a idejí a také ono štěpení na reformní a konzervativní skupiny. Ostatní vrstvy společnosti se v této situaci rozhodly podporovat ono reformní křídlo bez ohledu na to, že reformy byly vyjadřovány socialistickým jazykem, s nímž mnozí neměli nic společného. K této podpoře je vedl zájem o změny související s likvidací neefektivního vládnutí, nesmyslné hospodářské politiky, cizorodé kulturní tendence a mnoho jiných neevropských prvků sovětzovaného Československa. Podpora reformního proudu byla dána také možnou demokratickou perspektivou, kterou reformní komunisté připouštěli.

Dalším problémem v postavení komunisté strany byla možnost přeměny této strany z militantní vojensko-byrokratické organizace v normální občanskou politickou stranu. Velký kritik té doby, Ivan Sviták (mimořadně tento citát se objevil i ve

známé Bílé knize, vydané brežněvovskými propagandisty po vstupu vojsk jako souhrn jejich důkazů o kontrarevoluci), napsal v *Literárních listech* v červenci 1968, že právě toto je otázka, která „svým významem přesahuje hranice státu, je to kardinální otázka světového dělnického a socialistického hnutí, je to problém, na němž závisí možnost míru a překonání rozporů v Evropě i ve světě“⁽²⁾. Podle některých dokumentů se prý sovětské politbyro rozhodlo zahájit vojenskou akci proti Československu 17. srpna 1968. Myslím, že máme oprávnění se domnívat, že se tak stalo poté, co vedení KSČ uveřejnilo návrh nových stanov, které ve značné míře plní právě tento úkol a projektují úplně jinou stranu než byla ta, jejíž struktura a organizace vycházely ze známých leninských principů tzv. demokratického centralismu. Je jisté, že uskutečnění zásadní přestavby komunistické strany tak, jak to předpokládaly nové stanovy, by znamenalo, že boj o novou pozici strany by definitivně vyhráli reformisté, a konzervativní dogmatické síly a jejich představitelé by svoje pozice definitivně ztratili.

Reformní síly

Reformní seskupení uvnitř KSČ nepředstavovalo nějakou monolitní vrstvu. Její počáteční diferencovanost se postupem času ještě více prohlubuje. Je to dáno hloubkou závislosti na komunistické straně samotné a současně na tom, v jaké míře dozrává jejich poznání, že síly, které stojí na pozici evropského demokratismu a plurality, jsou objektivně nejdynamičtější silou možných demokratických reforem. V některých okamžicích vývoje Pražského jara došlo ke značnému sblížení těchto sil (vztah k jednání spojenců ve Varšavě a k dopisu tzv. pětky), žel jsou i okamžiky, kdy reformní představitelé, zvláště ti nejvyšší, projevíli značné kolísání v prostoru napětí mezi dogmatismem a demokratismem. Takovou zkouškou jejich skutečného reformismu byl postoj k manifestu „*Dva tisíce slov*“, kdy většina členů produbčekovského vedení dlouho nechápa-

la, že zmíněný manifest je objektivně vyjádřením jejich podpory. V jisté chvíli, po několik hodin či dní, dokázali málem uznat, že je to, jak tvrdili konzervativci a kremelští šéfové, platforma kontrarevoluce.

Komunistická ideologie se vyznačovala vnitřní rozporností mezi totalitními tendencemi a mezi demokratickými, osvobozeneckými tradicemi evropského socialismu. I největší stalinisté museli používat řadu tezí, které pak různě převyprávěli do podoby sterilních rádob marxistických floskulí. Teoretický odkaz Marxe a řady jiných evropských socialistů byl napořád ohrožením sovětského vulgarizovaného marxismu. Navíc toto dědictví poskytovalo neustále dostatek zdrojů radikální kritiky komunismu a reálně socialistické skutečnosti. Vnitřní zápas reformních sil v Československu za odpoutání se od totalitních prvků se nejvíce projevil při podpisu Moskevského protokolu po srpnové invazi. Stranické vedení v této zkoušce neobstálo. Jedinou výjimkou byl František Kriegel, který nepřipojil k dokumentu svůj podpis. Je docela možné, že i zde se projevil onen zrádný a obskurní duch české a slovenské minulosti, který bychom mohli nazvat mnichovanským komplexem.

Československý reformní proces se připravoval řadu let. První pokusy o změny se projeví již okamžitě po XX. sjezdu sovětských komunistů v roce 1956. Chruščovova kritika Stalina kultura a zločinných jevů, vyvolaných tímto systémem moci, vedla ke kritice poměrů v mocenské soustavě ČSR. Tato kritika se otevřeně projevila i na půdě komunistické strany s požadavky zásadních změn ve vedení strany a země a velmi rozsáhlým hlasováním o potřebě uskutečnit mimořádný sjezd KSČ. Skupině kolem prvního tajemníka A. Novotného se podařilo tyto hlasy potlačit a umlčet. Paradoxně tomu „pomohly“ i události v Maďarsku a Polsku na podzim 1956. V roce 1957 rozprášilo vedení strany skupinu nazvanou „dvacátníci“, k níž patřili lidé jako Jiří Pelikán, Lubomír Sochor (šéfredaktor teoretického měsíčníku *Nová mysl*, vydávaného ÚV KSČ),

Zdislav Buřival, Klement Lukeš aj. Nebyl s nimi už veden proces, byli pouze stranicky potrestáni.

Zhroucení všech dosavadních pětiletok, tj. zákonem stanovených pětiletých plánů ekonomického rozvoje, vyvolávalo častou kritiku centrálně byrokratické soustavy řízení ekonomiky. Tato kritika a odmítání nesmyslného detailního plánování všeho se už od padesátých let objevovala i uvnitř komunistické strany. Postupně se stala permanentní i v teoretických časopisech a ve vědeckých ústavech. Ekonomové i ekonomický management dospíval k jednoznačnému poznání, že sovětský model ekonomického řízení je potřeba nahradit něčím, co povede ekonomiku k větší efektivnosti a k modernizaci. Extenzivní vývoj ekonomiky bylo nutno vystřídat intenzifikací. Rozhodující roli zde sehrál Ekonomický ústav ČSAV, skupina ekonomů pod vedením prof. Oty Šika. Jeho práce „*Politika, ekonomiky, zájmy*“ poprvé nastínila nutnost uplatnění tržních mechanismů, podnikatelské subjektivity podniků a orientaci na výrobu zboží s vysokou přidanou hodnotou. Důsledky práce ekonomů kolem Šika byly velmi významné pro obrat v celém ekonomickém myšlení. Sféra ekonomického řízení byla tak v roce 1968 nejlépe připravena na změny a reformy stagnující a zaostávající československé ekonomiky.

Pro vývoj reformního myšlení měly rovněž význam mnohé práce a úvahy předních historiků, filozofů, sociologů, spisovatelů a publicistů. Za mnohé chci připomenout historiky Karla Kaplana, Jana Křena, Miloše Hájka a Michala Reimanna, kteří, kromě jiných, odvážně odhalovali nezákonnosti období padesátých let a také v dřívější činnosti KSČ a Kominterny. Důležité byly i práce historiků, které odmítaly negativistickou prezentaci dějin ČSR před druhou světovou válkou a zejména roli prezidenta T. G. Masaryka.

Filozofové byli nejradikálnějšími kritiky stávajících poměrů. Od konce padesátých let se zájem československých filozofů stále více odvrací od akademické interpretace Marxe a marxismu-leninismu v sovětském pojetí k problémům člo-

věka, morálce mezilidských vztahů, smyslu života, prostě k tematice, kterou od konce války nastolovali západní filozofové, zejména existencialisté, skupina tzv. Frankfurtské školy (Adorno, Habermas, Fromm) aj. Klíčovým filozofickým dílem, které nejvíce ovlivnilo reformní proces byl spis Karla Kosíka „*Dialektika konkrétního*“, jehož obsah by měl být i dnes předmětem filozofického studia budoucích českých filozofů.

Nelze nezapomenout také práci mezioborového týmu, vedeného Radovanem Richtou, který v polovině šedesátých let vydal spis nazvaný „*Civilizace na rozcestí*“. Bylo to ekonomicko-sociologické shrnutí dosavadních významných světových poznatků, interpretujících sociálně ekonomické přeměny od průmyslové civilizace k civilizaci vědecko-technické. Na bázi tohoto procesu byla v díle obsažena zdrcující kritika neschopnosti sovětizované socialistické soustavy implikovat do svého vývoje procesy, které ve vyspělém světě probíhají nezadržitelným tempem. Předpovídají rovněž, že zaostávání sovětského impéria bude stále katastrofálnější.

Sociologický tým Pavla Machonina rozpracoval otázky sociální struktury a prokázal, že stratifikaci československé společnosti nelze redukovat na stalinské klišé o státě dělníků, rolníků a inteligence. Bylo to průlomové odhalení komplikovaných vztahů a konfliktů uvnitř společnosti, kterou rozdělují zájmy ekonomické a mocensko politické, navíc ještě se zvláštním postavením politických struktur v nedemokratickém prostředí.

Významnou roli v teoretické přípravě reformního procesu sehrál i tým právníků vedených pozdějším představitelem Dubčekova vedení KSČ Zdeňkem Mlynářem. Jejich velkou zásluhou bylo, že vnesli do diskuzí problém občanské společnosti, lidských práv a svobod. Už od konce padesátých let prosazují do teorie i praxe prvky odmítání násilných politických manipulací a kasárenských prvků, kterých se politický establishment jen s obtížemi zbavoval.

Šedesátá léta v Československu byla poznamenána velkou plodností uměleckou. Byl to nejen film a jména jako Kadár a Klos, Helge, Forman, Krejčík, Vlácil, Schorm, Kachyňa, Menzel, Chytilová aj. Svou úlohu měli do jisté míry usnadněnou vynikajícími literárními předlohami svých děl. Literární díla řady autorů se stala součástí reformní kritiky tehdejších poměrů. Za všechny možno uvést Ladislava Mňáčka a jeho „*Oneskorené reportáže*“, Milana Kundery „*Žert*“, Václava Kaplického „*Kladivo na čarodějnice*“, Karla Kříže, „*Pravdivá zpráva o zkáze Sodomy*“ a Ludvíka Vaculíka „*Sekyra*“. Literatura sehrála svou roli i v tom, že se řada autorů obrátila k obecně lidským problémům a opustila socialisticko-realistický tlak na psaní děl, která měla být pouhou ilustrací soudobé politiky. Literární dění doprovázela i tehdejší publicistika, zvláště pak *Literární noviny* a *Literární Listy*, které udávaly tón veškerému tehdejšímu novinářskému psaní.

Podněty reformního vývoje se nepochybně zúročily nejen v převratových dnech v listopadu 1989, ale již ve formování opozičních a disidentských hnutí ještě hluboko v lůně normalizační skutečnosti. Rok 1968, nejrůznější projevy demokratického myšlení a diskuzí, projevování vůle občanů, formování občanské společnosti, spojování nejrůznějších zájmů obecných i partikulárních, organizace odporu proti okupaci, to vše zanechalo hlubokou stopu emocionálních i racionálních zážitků, hlubokou pocitovou stopu svobody a demokracie. Lidé zapomněli na obsah teoretických sporů a diskuzí, na „*Akční program*“, na „*Dva tisíce slov*“, ale na uvolněné svobodné klima, na projevy jiných, do té doby nepoznaných lidských vztahů solidarity a pochopení, na to zapomenout nemohli. To vše bylo přítomno i ve dnech, kdy komunismus definitivně skončil.

Poznámky:

- 1) ŠAMALÍK, F. Tíha dědictví. *Listy*, 10. 4. 1989.
- 2) SVITÁK, I. Důsledky slov, LL, č. 21, 18. 7. 1968.

Literatura:

- Listy*, roč. 23, č. 3, diskuze „Rok 1968 a dnes“.
- Listy*, roč. 25, č. 1, diskuze na téma „Komunismus jako fašismus“
- Osem mesiacov pražskej jari*. Martin: Osveta, 1990.
- Soudobé dějiny*, roč. 94, č. 1–3, diskuze k roku 1968.
- BÁRTA, M. *Československo roku 1968. Díl 2. Počátky normalizace*. Praha: Parta, 1993.
- EIDLIN, F. Legitimita v komunistických režimech. *Sborník politologický*, Praha: VŠE, 1994.
- HAVEL, V. *Dálkový výslech*. Praha: Melantrich, 1990.
- KURAL, V. *Československo roku 1968. Díl 1, Obrodný proces*. Praha: Parta, 1993.
- MENCL, V. a kol. *Křížovatky 20. století*. Praha: Naše vojsko, 1990.
- MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremlu*. Mladá fronta: Praha 1990.
- PITHART, P. *Osmadesátý*. Praha: Rozmluvy, 1990.
- ŠAMALÍK, F. *Občanská společnost v moderním státě*. Brno: Doplněk, 1995.
- VANČURA, J. *Naděje a zklamání: Pražské jaro 1968*. Praha: Mladá fronta, 1990.

Kontakt na autora příspěvku:

doc. Emil Gímeš, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
e-mail: EGimes@seznam.cz

Pokusy o změnu politického systému v satelitních státech východního bloku a jejich vojenské potlačení Sovětským svazem

Pavel KOPEČEK

Abstract: In satellite states of Soviet bloc get to several attempts to reconstitute of democracy. If to their suppression not failed inside resources, hit Soviet Union militarily and renovated totalitarian system. These attempts in a row regards agreed, but between them also existed significant differences.

Key Words: Soviet Bloc, Insurrection in Eastern Germany, Hungarian Revolution, Czechoslovakia in the year 1968

Obecné zákonitosti vývoje sovětského bloku

Konstituování bloku středoevropských a východoevropských států podléhajících SSSR vytvořilo po 2. světové válce v celé Evropě kvalitativně novou politickou a mocenskou situaci. Vedle nesporných vojenských, hospodářských i jiných výhod ovšem existence tohoto bloku přinášela moskevským vládcům čas od času problémy s respektováním jejich politické linie jednotlivými satelitními státy.

Od Stalinovy smrti byla Moskva ochotna tolerovat dílčí odlišnosti jak ve vnitřní politice svých satelitů (např. existence nekolektivizovaného zemědělství v Polsku nebo zachování části soukromého sektoru v hospodářství NDR), tak i v jejich vystupování vůči zahraničí (viz relativně samostatná zahraniční politika Ceausescova Rumunska). Až do Gorbačovových reforem v 2. polovině 80. let ovšem Sovětský svaz nebyl ochoten akceptovat snahy o principiální změnu politického systému v satelitních státech, protože ta by s sebou nutně přinesla i přehodnocení jejich účasti v sovětském mocenském bloku a podřízenosti politice Kremle. Z tohoto důvodu sovětskému vedení nevadily reformní pokusy místních komunistických vládců (např. v hospodářství), pokud se uskutečňovaly v rámci existujícího systému. Proto byl i N. S. Chruščov nakonec ochoten akceptovat v roce 1956 volbu národního komunisty a bývalého politického vězně W. Gomulky do čela Polské sjednocené dělnické strany, protože to za daných okolností umožnilo PSDS udržet kontrolu nad společností při současném respektování zájmů Moskvy. Pragmatický mocenský přístup zde nakonec zvítězil nad ideologickými šablonami. Obdobný manévr byl pak už za jiných okolností a ze sovětské iniciativy zopakován i s dalšími národními komunisty a bývalými politickými vězni – J. Kádarem v Maďarsku a G. Husákem v Československu.

V případě vývoje v Československu v roce 1968 by pro sovětské politbyro snad byl ještě akceptovatelný Akční program KSČ z dubna 1968, který nastoloval program **reformy**, sice poměrně radikální, ale stále se ještě pohybující v hranicích systému. Naprosto nepřijatelná však pro sovětské vedení už musela být výzva *Dva tisíce slov* z června téhož roku, protože ta už **mohla** být programem posunů, který **nemusely být** pod kontrolou vedení KSČ. Ohrožení totalitního režimu v Československu bylo signalizováno už jen tím, že tato výzva byla volně publikována v oficiálních sdělovacích prostředcích bez

následného represivního zásahu. Lze předpokládat, že zde končila i tolerance, kterou vůči Pražskému jaru snad mohli mít někteří z vedoucích představitelů komunistických států s určitými reformátorskými ambicemi (např. J. Kádár).

Pokud reformy v některém ze satelitních států hranice systému překročily nebo tuto možnost naznačily, Moskva mocensky zasáhla. Při těchto zásazích se mohla opírat o souhlas nebo i aktivní podporu vedení ostatních satelitních států, protože nekontrolované změny v jednom ze států bloku ohrožovaly mocenskou stabilitu totalitních režimů i v ostatních. Tak se nakonec kádarovské Maďarsko podílelo na vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 nebo husákovské Československo důrazně vystupovalo proti působení nezávislého odborového svazu Solidarita v Polsku na začátku 80. let 20. století.

Významným faktorem, který všechny pokusy o změnu politického systému v zemích sovětského bloku limitoval, byla faktická izolovanost tohoto prostoru od vnějších politických a mocenských vlivů. Západ respektoval poválečné rozdělení Evropy a nechtěl kvůli událostem za „železnou oponou“ riskovat případné vypuknutí válečného konfliktu s nedozírnými následky. V případě Pražského jara hrála roli i snaha západních politiků udržet atmosféru „détente“ se SSSR. Působil zde i určitý nezájem západního veřejného mínění i politických špiček o dění v satelitních státech sovětského bloku a jejich soustředění na vlastní vnitropolitické problémy, resp. rozhodující události světové politiky. Povstání v NDR v roce 1953 vypuklo v čase, kdy končila traumatizující korejská válka, která v některých momentech hrozila přerůst v konflikt mnohem širšího rozsahu, maďarské události roku 1956 probíhaly ve stínu suezské krize a invaze Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 se časově překrývala se studentskými revoltami v řadě západních států a vrcholící válkou ve Vietnamu (Tůma, 2003, s. 29). Přes veškeré vyhlášené koncepce – jako byla

např. v 50. letech americká doktrína zatlačování komunismu – vedl Západ vůči sovětskému bloku v podstatě defenzivní politiku a podstatnou změnu znamenal v tomto směru až nástup R. Reagana do funkce amerického prezidenta. Je samozřejmě diskutabilní, do jaké míry Reaganova aktivní politika odradila Moskvu od přímého vojenského zásahu v Polsku na začátku 80. let a do jaké míry zde už zapůsobil faktor celkové vnitřní vyčerpanosti Sovětského svazu, který za daných okolností už nebyl schopen hrát roli blokového čteníka. V této souvislosti je ovšem zajímavé, že v Polsku komunistický systém procházel během své existence krizemi opakovaně (1956, 1968, 1970, 1976, 1980–81), ale nikdy nakonec k přímému sovětskému vojenskému zásahu nedošlo.

I když se jednotlivé pokusy o změnu totalitního režimu v satelitních státech, při kterých SSSR vojensky intervenoval, odehrály v rozdílném politickém, hospodářském a kulturním kontextu, lze v jejich průběhu najít řadu paralel a shodných rysů. Patří mezi ně vědomí systémové krize, které bylo v dané společnosti široce rozšířeno, a pokusy komunistického vedení o její řešení. Dalším faktorem byly většinou spory uvnitř vládnoucí politické špičky o další postup, což v dané situaci do značné míry podvazovalo její akceschopnost a zužovalo manévrovací prostor. Sovětské vedení nejprve působilo na neposlušný satelit mocensko-politickým nátlakem a manipulací se svými lokálními místodržícími s cílem dosáhnout řešení podle svých představ vnitřními prostředky. Teprve když tento postup nebyl úspěšný, nastoupila vojenská síla. Po vojenském zásahu pak byla nově nastolenou nebo upevněnou staronovou politickou garniturou cíleně aplikována politika „biče a cukru“, kterou na jedné straně charakterizovala represe proti aktivním účastníkům právě potlačené revolty, na straně druhé pak snaha získat obyvatelstvo uspokojením jeho materiálních potřeb a obrátit jeho pozornost a iniciativu do soukromé sféry.

Povstání v NDR v roce 1953

V NDR vyvolávala na začátku 50. let snaha vedení SED o zavádění stalinského modelu do hospodářské i politické praxe napětí ve společnosti. Po Stalinově smrti nastala paradoxní situace, kdy sovětské vedení na začátku června 1953 samo vyzvalo své východoněmecké soudruhy ke změně původně jím vnucené politiky, ukončení násilné kolektivizace, zmírnění tempa industrializace prováděné vojenskými metodami a ke kompromisu ve vztahu k církvím. V pozadí tohoto sovětského postoje byla i obava z rostoucí emigrace z NDR na Západ. Jen v roce 1951 opustilo zemi přes Západní Berlín 165 tisíc obyvatel a v roce následujícím přes 182 tisíc. Tento proud uprchlíků vážně ohrožoval politickou i hospodářskou stabilitu NDR, čímž byly vážně poškozovány i sovětské zájmy. Východoněmecké vedení sovětský apel akceptovalo a vyhlásilo tzv. nový kurz, který ovšem svojí polovičatostí vyvolal ve společnosti všeobecné zklamání a podráždění. Paradoxně se ohlašované změny vůbec netýkaly vrstvy, kterou komunisté vždy prohlašovali za svoji hlavní oporu, tj. dělníků. Ti byli rozhořčeni podstatným zvýšením pracovních norem, které bylo vyhlášeno v květnu 1953, a od nového kurzu očekávali odvolání tohoto opatření.

Vedení SED situaci podcenilo a ponechalo zvýšené pracovní normy v platnosti, čímž odstartovalo následující bouřlivé události. Už 16. června 1953 se protestující dělníci začali shromažďovat před budovami státní správy a SED a následujícího dne vypukly rozsáhlé demonstrace, které se z Berlína rozšířily i do dalších průmyslových center NDR. Odhaduje se, že jen v tento den se jich účastnilo přes půl milionu lidí. Vedle hospodářských a sociálních požadavků na demonstracích zaznívala i hesla žádající svobodu a politickou pluralitu. Místní stranické i státní orgány byly bezmocné a vedení SED se obávalo proti demonstrantům nasadit vlastní policejní jednotky, protože mělo pochybnosti o jejich loajalitě (Vykoukal, 2000, s. 414).

Situaci „vyřešil“ až zásah sovětských vojsk rozmístěných na území NDR. Proti demonstrantům byly nasazeny tanky, během likvidace povstání bylo usmrceno 50 účastníků protestů a asi 6 tisíc zatčeno. Na paměť povstání se v SRN slavil 17. červen až do roku 1990 jako státní svátek – Den německé jednoty. Obnovený východoněmecký komunistický režim reagoval jednak represí proti zatčeným účastníkům demonstrací, jednak řadou hospodářských a sociálních opatření, která měla zlepšit životní úroveň obyvatelstva. Mj. byly sníženy ceny veškerého zboží a SSSR se ze strany NDR vzdal válečných reparací. Přesto se rok 1953 stal rekordní, co se týče počtu uprchlíků z východního Německa, protože v tomto roce jich odešlo na Západ přes 331 tisíc. Zajímavým rysem červnového povstání je, že vedoucí představitel SED W. Ulbricht, který nesl přímou odpovědnost za vznik krizové situace, zůstal v čele strany i po potlačení revolty, postupně upevnil své postavení a odstranil z vedení strany všechny své kritiky. M. Rakosi v Maďarsku ani A. Novotný v Československu později jeho příklad napodobit nedokázali.

Maďarská revoluce 1956

Předehra revolučních událostí v Maďarsku v roce 1956 byla úzce svázána s vývojem v SSSR po Stalinově smrti. Boj o moc, který vypukl mezi jeho nástupci, měl silnou odezvu i v satelitních státech. V Maďarsku měl vnější podobu tříletého konfliktu mezi reformně naladěným I. Nagyem a stalinistou M. Rakosim. Podstatné bylo, že maďarská společnost, zdanlivě zpacifikovaná stalinistickým terorem, se začala probouzet a vstupovat do původně vnitrostranického sporu. Jakýmsi mozkovým trustem vznikající opozice se v březnu 1956 stal Petöfiho klub. Na pořad dne se dostala rehabilitace maďarských obětí komunistického režimu, náprava škod způsobených přetoknou industrializací a kolektivizací, ukončení policejní zvůle, otázky politického uspořádání společnosti, občanských práv,

zahraniční politiky atd. Rozbuškou lidové revoluce se stala 23. října 1956 velká demonstrace v Budapešti, původně svolaná studenty na podporu probíhajícího reformního hnutí v Polsku, která přerostla ve střety se státní mocí. Začalo ozbrojené povstání. Rozklad komunistického systému a jeho struktur nezastavilo ani jmenování předtím odstaveného I. Nagye premiérem, který se tak – částečně zřejmě i proti své vůli – dostal do role maďarského národního vůdce a v řadě ohledů začal překračovat svůj původně reformně komunistický program (Nálevka, 2000, II. díl, s. 30). Za často dramatických okolností se obnovovaly nebo nově konstituovaly různorodé politické proudy.

Rozhodujícím podnětem pro sovětskou intervenci se stalo maďarskou vládou ohlášené vystoupení z Varšavské smlouvy a vyhlášení neutrality na začátku listopadu 1956. V noci z 3. na 4. listopadu došlo k masivnímu útoku sovětských vojsk na Budapešť, který po několika dnech zlomil zoufalý odpor povstalců. V bojích zahynuly 3–4 tisíce Maďarů, dalších asi 200 tisíc volilo odchod do emigrace. Moskvou prosazená Kádárová vláda začala svoji vládu krutými represemi – zatčení postihlo desetitisíce lidí, z nichž asi 350–400 bylo popraveno (Výkoukal, 2000, s. 374). Epilogem poražené revoluce byla justiční vražda I. Nagye a dalších členů jeho vlády.

Obnovený komunistický systém v Maďarsku po porážce revoluce začínal prakticky z nulového bodu. Avšak vrátit čas už nebylo možno, a tak moc a autorita sice náležely MSDS, ale každodenní život se odpolitizoval a pod názvem „Nový ekonomický mechanismus“ byly uskutečněny polovičaté hospodářské reformy, které sice mj. uvolnily soukromé podnikání v zemědělství, maloobchodě a službách, ale systémové řešení nepřinesly. Kádarismus pak fungoval jako specifická forma společenské smlouvy mezi režimem a společností až do 2. poloviny 80. let. Je symbolické, že předzvěstí konce totalitního režimu v Maďarsku se stala rehabilitace I. Nagye a jeho pohřeb na počátku roku 1989.

Pražské jaro 1968

Roli „slabého článku“ v sovětském bloku převzalo na konci šedesátých let Československo. Uvolnění, které v něm v předcházejícím období zasáhlo ve značné míře kulturní a vědeckou sféru, nekorespondovalo s takřka nehybným politickým systémem. Není náhodou, že předzvěstí Pražského jara 1968 se stal IV. sjezd čs. spisovatelů, protože absence politické a tvůrčí svobody byla výrazně pociťována právě touto silně specifickou skupinou obyvatel. Všeobecná nespokojenost se soustředila do odporu proti osobě prvního tajemníka KSČ A. Novotného, kterému za těchto okolností odmítla další podporu i Moskva. Ovšem to, co zpočátku mohlo být vnímáno jen jako spor reformního a konzervativního proudu uvnitř vedení KSČ, se po Novotného pádu a volbě A. Dubčeka do funkce prvního tajemníka KSČ v lednu 1968 změnilo v celospolečenský pohyb, který vážně znepokojil SSSR i ostatní státy sovětského bloku. Při srovnání československého vývoje v roce 1968 s maďarskými událostmi v roce 1956 je zřejmé, že politická evoluce v případě Pražského jara byla přerušena v nižším vývojovém stupni, nežli tomu bylo o dvanáct let dříve v Maďarsku. Zatímco při maďarské revoluci se fakticky zhroutil strana, armáda i bezpečnostní složky, v Československu tyto instituce fungovaly a proces přeměn probíhal do značné míry uvnitř nich (Wandycz, 1998, s. 242). Pluralitní politický systém, který se v Maďarsku v říjnu 1956 fakticky obnovil, byl v Československu na jaře 1968 spíše v zárodečném stádiu. Rovněž zde nedošlo k zpochybnění příslušnosti země k sovětskému bloku.

Zdá se, že sovětské vedení se poučilo z maďarské zkušenosti a rozhodlo se zasáhnout dříve, než vývoj v Československu získá pro ně ještě nebezpečnější dimenze. Dalším faktorem, který výrazně přispěl k vojenskému zásahu, byla skutečnost, že v Československu na rozdíl od ostatních států

bloku nebyla do té doby rozmístěna sovětská vojska, což vyvolávalo u sovětských vojenských i politických kruhů vážné znepokojení vzhledem jeho strategicky důležité poloze na hranicích se Západem.

Recept úspěšně použitý při intervenci v Maďarsku v listopadu 1956 ovšem v srpnu 1968 v Československu zpočátku selhal – tzv. dělnicko-rolnickou vládu se po vstupu vojsk Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 vytvořit nepodařilo a sovětské vedení muselo k prosazení svých záměrů přistoupit k jednání s dosavadními státními a stranickými představiteli Československa. Reformní křídlo uvnitř KSČ vedlo ovšem od podepsání moskevského protokolu už jen ústupový boj za udržení aspoň části prosazených změn. Nastupující „normalizace“, spjatá zejména se jménem G. Husáka, pak obnovila na dalších dvacet let mechanismy totalitního režimu.

Přes svoji porážku zůstávají všechny uvedené pokusy o změnu totalitního režimu ve státech východního bloku významným zdrojem poznatků a poučení. Mj. ukazují, že touha po svobodě se může projevit i za nejnepříznivějších okolností.

Literatura:

- BENČÍK, A. *Rekviem za Pražské jaro*. Třebíč: Tempo, 1998.
- MENCL, V. a kol. *Křižovatky 20. století*. Praha: Naše vojsko, 1990.
- NÁLEVKA, V. *Kapitoly z dějin studené války. I*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997.
- NÁLEVKA, V. *Světová politika ve 20. století. I, II*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan, 2000.
- TŮMA, O. Československo a studená válka. In KOHNOVÁ, J. (ed.) *Padesátá a šedesátá léta v československých dějinách*. Sborník přednášek z XV. Letní školy historie. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003.

VYKOUKAL, J. a kol. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000.
WANDYCZ, P. S. *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Cena svobody*. Praha: Academia, 1998.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Pavel Kopeček

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: kopecek@pdfnw.upol.cz

Akční program KSČ 1968 a jeho souvislosti

David HAMPL

Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Abstract: The article deal with problematics of Action Program Communist Party of Czechoslovakia in year 1968. It taking into account contemporary connections of rise this document. Also important is the information about international situation amongst states of Warsaw Pact. Mentioned are situation of the Communist Party of Czechoslovakia after the suppression of reform processes.

Key Words: Action Program Communist Party of Czechoslovakia, Communist Party of Czechoslovakia, Reform Process, Czechoslovakia 1968

Je určitým paradoxem, že diskuze o významu pokusu o reformu socialismu v Československu v roce 1968 byla rozvíjena ve větším rozsahu až v souvislosti s výročím těchto událostí v roce 2008. Události roku 1968 byly v československé společnosti po roce 1989 odsunuty do pozadí, neboť se nehodily do koncepcí budování společnosti s pluralitní demokracií a tržní ekonomikou. Kontinuita se měla opírat o tradice prvorepublikové demokracie, nikoliv o návaznost na reformy „Pražského jara roku 1968“. Tradice prvorepubliková vytvořila základy občanské společnosti, na jejichž odkazu bylo možno

stavět i v roce 1968 (srov. Krákora, 2008). Tehdejší pojmání občanství se opíralo o komplexní systém vzdělání v oblasti společenskovední (srov. Medved'ová, 2008). Přitom však není možno opomenout ani neblahý odkaz období nacistické okupace a jeho negativní dopad na národní charakter (srov. Kopeček, 2008). Je pravdou, že mnozí představitelé reformních komunistů z roku 1968 (např. A. Dubček či Z. Mlynář) usilovali v polistopadové politice o znovunavázání na odkaz pokusu o změnu podoby socialismu v Československu, ale překotný společenský vývoj po roce 1989 znamenal, že i tito politici zůstali uvězněni v minulosti a návrat do politiky měli tendenci vnímat jako určitou formu satisfakce, což platilo zejména pro A. Dubčeka. Při posuzování událostí roku 1968 vzniká navíc určité riziko přenášení současných kritérií do minulosti, aniž by byl zohledněn dobový kontext a mezinárodní souvislosti. Zde máme na mysli především úvahy o pluralitní demokracii v Československu a možnostech nastínění alternativy role KSČ v tehdejší společnosti. Úvahy tohoto typu se sice stále objevují, ale tento přístup se jeví jako zavádějící. Tvůrčí potenciál byl v tomto období soustředěn na bázi členů KSČ, byť docházelo rovněž k nárůstu angažovanosti nestraníků. Události v KSČ se jeví pro porozumění vývoji ve společnosti jako naprosto zásadní. Je pravdou, že z dnešního pohledu se jeví požadavky tehdejších reformátorů nutně jako málo radikální, ale pokud zohledníme situaci v zemích sovětského bloku z roku 1968, budou se i opatrné pokusy o reformu jevit jako daleko odvážnější. Za zkreslující je možno označit pokusy oddělit dění v KSČ od dění celospolečenského. KSČ byla součástí československé společnosti, kterou fakticky prostupovala. Za určitý vrchol tohoto sepětí je možno považovat tzv. „vysočanský sjezd“, v době normalizační sice anulovaný, nicméně v dějinách KSČ a možná také mezinárodního dělnického hnutí se jednalo o fenomén naprosto unikátní. Stejně tak je ovšem nutno odmítnout pohled, který je zaměřen pouze na dění v rámci KSČ. Procesy, které byly nastartovány reformními komunisty,

měly poměrně širokou celospolečenskou dimenzi. Objevilo se poměrně široké spektrum otázek, které překračovaly nejen ideologický rámec, ale také možnosti, které nabízela komunistická strana. Z těchto důvodů je na jedné straně reakce reformních komunistů na probíhající dění poměrně rozsáhlá. Proto nebyl Akční program nijak stručným dokumentem, ale naopak nabyl značného rozsahu. Dění ve společnosti ve své dynamice Akční program v mnoha ohledech překonalo. Přestože se v tomto příspěvku zaměříme na souvislosti Akčního programu KSČ, nemůžeme tento jev redukovat na jeho studium.

Zatímco v počátku roku 1968 bylo možno vnímat odstranění A. Novotného z nejvyšší stranické funkce jako pouhou výměnu na tomto postu, postupně bylo zřejmé, že se jedná o začátek daleko závažnějšího dění. Jistěže odstranění cenzury umožnilo zahájení skutečné debaty o stavu tehdejšího Československa. Reformní proces probíhající v Československu od začátku roku 1968 byl v ostatních socialistických zemích sledován s nedůvěrou. Z Berlína, Moskvy, Varšavy, Sofie a později také z Budapešti se začala objevovat kritika, v níž nechyběly obviňování z narůstání tzv. pravicově-oportunistických sil, které byly prezentovány jako antisocialistické, a od počátku zaznívaly varování před kontrarevolucí. Je celkem logické, že v tomto případě měl rozhodující význam názor Moskvy, tedy sovětského politbyra (Benčík, 1998, s. 24).

Ke koordinovanému nátlaku na představitele Československa ze strany vedoucích představitelů SSSR, NDR, PLR, MLR a BLR došlo na schůzce v Drážďanech 23. března 1968. Československé vedení na drážďanském setkání zastupovali A. Dubček, O. Černík, J. Lenárt, D. Kolder a V. Biřák. Ti se původně domnívali, že na pořadu jednání budou ekonomické otázky. O to větší bylo jejich překvapení z přítomnosti řady představitelů německé a sovětské generality. Navíc se adresu československého vedení velmi kriticky vyjádřili Ulbricht, Gomułka, Brežněv, Kosygin a také Kádár, pro které již situace v Československu znamenala postupný nástup pravicových sil,

kteře byly vnímány jako antisocialistické a antisovětské. Podle těchto představitelů vývoj v Československu směřoval ke kontrarevoluci a ke ztrátě vedoucí role KSČ v řízení společnosti. Nutno dodat, že reformní proces v Československu byl spojen se svobodou projevu, přičemž docházelo nejen k odsouzení událostí let padesátých, ale také ke kritice nedostatků režimu A. Novotného. Kritika se nevyhýbala ani mocenskému pojetí vedoucí úlohy KSČ, zvláště se objevovaly požadavky výměny neschopných funkcionářů a v podstatě šlo o demokratizaci života československé společnosti. Ve vystoupeních byly znát obavy z možného vývoje, vedle varování a nabídek pomoci se objevovaly i hrozby, např. ze strany W. Ulbrichta (Benčík, 1998, s. 32). Československé vedení bylo průběhem jednání zaskočeno, ale zvláště A. Dubček ve svém vystoupení obhajoval reformní proces a oponoval jeho kritikům. Obsah jednání v Drážďanech byl před československou veřejností utajen, a to z důvodu obav před nárůstem antisovětských nálad. S obsahem schůzky nebyli seznámeni ani členové předsednictva ÚV KSČ (Benčík, 1998, s. 33).

Po návratu československé delegace z Drážďan zasedalo ve dnech 25., 26., 28., 30. března a 1. dubna dopoledne předsednictvo ÚV KSČ, tedy fakticky denně. Na plénu ÚV KSČ 28. března až 1. dubna 1968 svou pozici posilovali stoupcí reformu. V těchto dnech byl za člena předsednictva zvolen J. Smrkovský a za tajemníka ÚV KSČ Čestmír Císař. Na zasedání byl v úvodní fázi navržen kandidátem na úřad prezidenta L. Svoboda, který byl do této funkce zvolen parlamentem 30. března 1968. Hlavní referát z tohoto pléna přednesl A. Dubček, který již hovořil v duchu připravovaného Akčního programu. Jeho vystoupení bylo obhajobou polednové politiky a přihlášením se k socialistickému charakteru obrodného procesu. Podle Dubčeka mělo být příští období, které charakterizoval jako stabilizaci a také konsolidaci společenské obrody, spojeno s cílem vytvořit demokratický socialismus odpovídající československým podmínkám. V rámci tohoto modelu se

počítalo s vedoucí úlohou KSČ, která však již nadále neměla být pojímána pouze mocensky. Dubček se v podstatě snažil o formulaci marxisticko-leninských principů humanistického socialismu, tedy vlastně socialismu nazývaného jako „socialismus s lidskou tváří“ (Kural, 1993, s. 66). Podoba socialismu tohoto typu byla představena podrobněji v Akčním programu KSČ. O jeho autorech hovoří blíže jeden z nich, Z. Mlynář. Jednalo se o tyto autory pěti hlavních částí:

Část I: Cesta Československa k socialismu – J. Fojtík, K. Kaplan, R. Richta

Část II: Za rozvoj socialistické demokracie, za nový systém politického řízení společnosti – Z. Mlynář

Část III: Národní hospodářství a životní úroveň – B. Šimon, A. Červinka – za spolupráce několika dalších ekonomů, zejména O. Šika, K. Kouby aj.

Část IV: Rozvoj vědy, vzdělanosti a kultury – R. Richta, S. Provazník – za spolupráce s různými autory dílčích podkladů ze školství, akademie věd a svazu spisovatelů

Část V: Mezinárodní postavení a zahraniční politika ČSSR – P. Auersperg

Všichni tito autoři tvořili hlavní pracovní skupinu pod organizačním vedením P. Auersperga. Tato skupina působila v pražské redakci časopisu *Otázky míru a socialismu*, a to v přímo Auerspergově kanceláři. Její práce vycházela z desítek dílčích studií pracovníků z vědeckých institucí. Text dokumentu byl konzultován v řadě dílčích pracovních skupin a podle připomínek desítek jejich členů také měněn (Mlynář, 1990, s. 100). Jednalo se tedy o dílo komplexní nejen co se týče jeho rozsahu, ale také autorského kolektivu. Jak uvádí Z. Mlynář, bylo potřeba formulovat programovou koncepci reformy. Proto bylo třeba podle něj vyhlásit Akční program KSČ co nejdříve. Podle Z. Mlynáře byl text Akčního programu hotov už koncem února 1968, a to zhruba v podobě, v jaké byl publikován (Mly-

nář, 1990, s. 112). Akční program KSČ byl přijat 5. dubna 1968, jeho přijetí znamenalo dočasné ideové a politické vítězství reformních komunistů. Socialismus s lidskou tváří spočíval podle tohoto programu v rozvoji socialistické demokracie, v nově uvažované vedoucí úloze KSČ, v ekonomické reformě a v duchovní svobodě ve vědě, školství a kultuře. Přitom mělo být zachováno spojenectví se Sovětským svazem a s ostatními socialistickými zeměmi. Nově formulovaný program také uváděl, že vláda má samostatně vládnout a parlament se má stát nejvyšším zákonodárným a kontrolním orgánem apod. Zásadního významu je však skutečnost, že se jednalo o vůbec první pokus o komplexní projekt reformy socialismu sovětského typu, tedy celého tehdejšího politického, ale také ekonomického a kulturního systému. Tato specificky československá reforma dosavadního pojetí socialismu měla představovat východisko ze společenské krize a v důsledku směřovat k přeměně totalitního politického systému v demokratický. KSČ by přestala být jedinou vládnoucí silou, využívající ostatní nekomunistické strany a společenské i zájmové organizace jako své „převodní páky“. Sama KSČ by měla projít vnitřní demokratizací. Akční program však ještě nepočítal s přijetím takového volebního zákona, který by umožňoval svobodné volby. Československo se podle Akčního programu mělo stát federací. Úloha státu při řízení ekonomiky měla být postupně omezena. Občané postižení v politických procesech, nejen komunisté, měli být rehabilitováni. V souladu s politikou SSSR a NDR nebyla ani v programu obsažená podpora realistických sil v SRN (Kural, 1993, s. 68). Přesto se oproti původnímu záměru se snahou o stručnost jednalo o dokument obsáhlý (srov. Akční program KSČ, 1969, s. 103–146). Podle autorů spjatých s tímto obdobím reform v Československu roku 1968 představoval Akční program KSČ „jednu z nejpozoruhodnějších, perspektivních, společensky reformních koncepcí nejen československého, ale i mezinárodního socialismu, první komplexní projekt ekonomiky, politiky i společenských vztahů

rozvinutého socialismu, období třetí průmyslové revoluce“ (Mencl, 1990, s. 294). Byli si vědomi, že tehdejší českoslovenští reformátoři byli limitováni nejen svými znalostmi a zkušenostmi, ale museli brát ohled na sovětské vedení. Úvahy např. o pluralitním politickém systému či radikálněji formulovanými požadavky na tržní hospodářství byly vzhledem k tehdejší mezinárodní situaci a roli Československa v bipolárním světě bezpředmětné (Mencl, 1990, s. 298).

Objevují se však také střízlivější hodnocení Akčního programu. Podle nich se jednalo především o snahu udržet politický a společenský pohyb pod kontrolou reformované strany. Dokument je označován také jako kompromis, což však odpovídá realitám tehdejší doby. Přesto i v těchto střízlivějších hodnoceních je uváděno, že šlo na svou dobu o dokument převratný. „*Program měl význam především v tom, že uvolnil sevřené poměry a stát proti nim nezasáhl, na druhou stranu otevřel dveře trendům, které jej zakrátko mohly přesáhnout.*“ (Vykoukal, 2000, s. 384)

Manifest *2000 slov* L. Vaculíka, publikovaný 27. června 1968 v *Literárních listech*, již byl výzvou k občanům k zahájení politiky zdola. L. Vaculík nabídl občanům text psaný čtivým jazykem, text srozumitelný, ale také stručný a výstižný. Ani Vaculík však nezpochybnil význam dění v komunistické straně samotné pro dění ve společnosti. Zde nešlo již jen o variantu Akčního programu KSČ, nový zde byl důraz na občanský prvek a komunistické vedení v Československu k němu zaujalo kritický postoj (Vykoukal, 2000, s. 385). Jistě zde roli sehrála také časová prodleva mezi přijetím Akčního programu a vydáním Vaculíkovy výzvy. Zatímco Akční program byl projevem vývoje v KSČ a ve společnosti a zachovával mocenský monopol KSČ, který byl stále součástí platné ústavy, v manifestu *2000 slov* již byl stranický monopol ohrožen. Za této situace nemělo vedení v čele s A. Dubčekem jinou možnost, než se k němu postavit odmítavě. Směrem do zahraničí však již

byl vyslán signál, že stranické vedení nemá situaci zcela pod kontrolou.

Pro sovětské vedení a jeho spojence však představovala již sama alternativa socialismu navržená v Akčním programu KSČ „smrtebné nebezpečí“, neboť se jednalo o popření jediné správného sovětského modelu a možný potenciální příklad k následování. Také obava z možného odchodu Československa z Varšavské smlouvy se v budoucnu při tomto vývoji jevila jako možný důsledek reformních tendencí (Benčík, 1998, s. 34). Poměrně záhy po přijetí přeložil Akční program tým překladatelů pro potřeby Brežněvova vedení, které ve dnech 9.–10. 4. 1968 řešilo situaci v Československu na zasedání ÚV KSSS. Politbyro učinilo posléze řadu opatření, aby zabránilo „ohrožení socialistických vymožeností v Československu a jeho odtržení od socialistického společenství.“ (Benčík, 1998, s. 35)

Příprava na operaci „Dunaj“ začala po přijetí direktivy ministra obrany SSSR maršála Grečka z 8. 4. 1968, která nařizovala vytvoření skupiny „Jih“ a stanovila její úkoly (Benčík, 1998, s. 36). Zde je nutno doplnit politické důvody k úvahám o vojenském řešení situace v Československu o důvody strategické. Československo bylo významným členem Varšavské smlouvy a navíc hraničilo s Německou spolkovou republikou, tedy s členským státem NATO. Tato unikátní československá situace byla důsledkem poválečného vývoje, kdy se do konce roku 1945 stáhly v rámci reakce na odsunutí amerických jednotek rovněž jednotky sovětské. Sovětské vedení si bylo vědomo existující mezery a úvahy o intervenci by řešily také tento problém.

Realizace operace „Dunaj“ proběhla v plném rozsahu vstupem armád pěti států Varšavské smlouvy v čele se SSSR do Československa v noci ze 20. na 21. srpen 1968. Další osud reforem byl tímto definitivně vyřešen, jejich likvidátory se stali sami normalizační českoslovenští politici. Je smutnou skutečností, že jedním z nich byl také A. Dubček sám, tedy nikoli

pouze G. Husák a pozdější normalizátoři. Z celého velkolepě koncipovaného Akčního programu se podařilo realizovat vlastně pouze záměr na federalizaci Československa, a to přijetím ústavního zákona č. 143/1968 Sb. O československé federaci. Navíc tato federace byla federací pouze na papíře, soudržnost Československa fungovala pouze díky stranickému monopolu.

Vývoj v roce 1968 ukázal, že velkorysý záměr o vypracování projektu reformem nemá naději na úspěch, pokud tento krok nemá podporu moskevského vedení. Násilné ukončení reformního vývoje však umožnilo vznik mýtu o *Pražském jaru 1968*. V čem spočívá jeho podstata? Můžeme se domnívat, že vedení československých reformních komunistů se dostalo do neřešitelné situace a zmíněný vstup armád pěti států Varšavské smlouvy znamenal řešení tohoto dilematu. Odmítnutí výzvy *2000 slov* Dubčekovým vedením ukazovalo vymezení hranic reformního procesu.

V čem je možno spatřovat význam Akčního programu KSČ z roku 1968 pro současnou společnost? Nezájem o vlastní historii znamená v prvé řadě nedocenění nejvýznamnějších etap vývoje Československa, což platí také pro události roku 1968 a jejich interpretaci. Události jsou redukovány na vzpomínky pamětníků a výsledky bádání historiků. Přesto je možné zařadit události roku 1968 k nejvýznamnějším momentům Československé historie. Ve společenské praxi sice nedošlo k obnovení pluralitní demokracie a v kontextu tehdejší doby by to ani nebylo možné, přesto došlo k značnému posunu ve vývoji společnosti, který překonal mnohá očekávání. Hodnotíme-li důsledky sovětské intervence v Československu v roce 1968, zjistíme, že zde měl vývoj dalekosáhlé důsledky pro společnost, ale i pro vládnoucí komunistickou stranu samotnou. KSČ o svou autoritu získanou zvláště za srpnové intervence přišla, situace v normalizované KSČ již byla odlišná. Nástrojem Husákova vedení k ovládnutí KSČ se staly stranické čistky. K jejich schválení plénem ÚV KSČ došlo ve dnech 28.–30.

ledna 1970. Prověrky spojené s požadavkem výměny stranických legitimací vnímalo vedení KSČ jako příliš benevolentní. Proto dne 14. dubna 1970 schválilo předsednictvo ÚV KSČ další rezoluci, podle níž byl v této straně zaveden v podstatě výjimečný stav. Podle takto schválené rezoluce bylo umožněno pozastavit členství v KSČ nejen na individuální, ale také na organizační bázi. Občané s pozastaveným členstvím museli o prověrky požádat sami, jinak jim hrozilo automatické vyloučení. K říjnu 1970 postihly stranické prověrky okolo jeden milión pětset tisíc členů KSČ. 17 % z nich bylo členství zrušeno, další 4,5 % členů bylo ze strany vyloučeno. V důsledku nařízených prověrek opustilo KSČ na půl milionu členů, přičemž někteří z nich odešli dobrovolně. Postiženi byli nejvíce umělci, kulturní pracovníci, vědci a pracovníci ve školství (Vykoukal, 2000, s. 575). Důsledky se netýkaly jen situace v KSČ. Značná část tvůrčího potenciálu společnosti se přesunula do exilu, přičemž se jen do konce roku 1969 jednalo o počet okolo 140 000 lidí. Mnozí další se stáhli z veřejného a tvůrčího života do soukromé sféry. Podle celkových odhadů postihly politické čistky okolo 750 000 lidí. Započítáme-li k nim rovněž rodinné příslušníky, jednalo se o vysoké číslo zahrnující na 2 miliony lidí (Vykoukal, 2000, s. 576). Nepřímé represe spočívaly v zastaveném kariérním postupu s platovými důsledky, dětem bylo znemožňováno vysokoškolské či středoškolské studium. Došlo k obnovení třídního kritéria výběru studentů, které bylo předtím zrušeno již v roce 1963. Oficiálním výkladem roku 1968 se stal ostudný dokument „*Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*“ (Vykoukal, 2000, s. 577). Pro komunistickou stranu znamenal tento vývoj naprostou ztrátu většiny progresivních sil.

Největším problémem z hlediska vymezení demokracie se jeví neexistence politické opozice. Skutečnou základnu pro působení nekomunistické opozice bychom v Československu mezi lety 1968 a 1989 hledali marně. Ani seskupení KAN nebo

K231 nebyly skutečnými opozičními subjekty. Občanská iniciativa nazvaná *Charta 77* neměla ambice stát se rozhodující opoziční silou. Za opoziční sílu v kontextu československého vývoje můžeme považovat až Občanské fórum, vzešlé z listopadových událostí „*sametové revoluce*“ roku 1989, které se později stalo bází pro vznik dalších politických subjektů.

Rok 1968 však byl v první řadě pokusem o obnovu občanské společnosti. Fenomén národní jednoty v prvním týdnu po srpnové invazi je také jedním z vrcholů novodobé československé historie. Forma nenásilného odporu často zastihuje samotný reformní proces, ale také má i v dnešní době hodnotu poselství. Filmové záběry z 21. srpna 1968 osloví jistě více než pokusy o vědecké analýzy událostí roku 1968, ale obojí má v českých dějinách své místo. Nelze sice tvrdit, že režim v Československu v roce 1968 byl pluralitní demokracií, ale stejně nesprávné by bylo tvrzení, že v roce 1968 zde byly v plném rozsahu přítomny znaky charakterizující totalitní politické systémy. Rozvolnění ideologického rámce se stalo jedním z podstatných znaků reformujícího se socialismu. Československý lid prokázal za situace, kdy byl zbaven svých nejvyšších představitelů, schopnost reagovat s maximální možnou uvážlivostí a rozvahou. Jako pozitivní je možno vnímat také roli tehdejšího prezidenta ČSSR L. Svobody, který reagoval věcně se zohledněním velmocenské pozice Sovětského svazu, ale nepřipustil vznik avanturistické dělnicko-rolnické vlády. Při hodnocení událostí roku 1968 převládají spíše pocity národní frustrace a nenaplněné naděje, aniž by často byly zaslouženě zhodnoceny pozitivní momenty onoho pokusu o socialismus s lidskou tváří. Je to úkol, který na českou společnost stále ještě čeká. Tento stav je však také způsoben poměrně nerozvinutou občanskou společností a souvisí úzce s nízkou úrovní politické kultury v české společnosti (srov. Zima, 2008). Rovněž výuka historie na školách dosud dostatečně nezhodnotila události roku 1968 z hlediska vyučovacího procesu.

Literatura:

- BENČÍK, A. *Rekviem za pražské jaro*. Třebíč: Tempo, 1998.
- KOPEČEK, P. Snaha o „odpolitizování“ českého obyvatelstva v období nacistické okupace (1939–1945). In MEZIHORÁK, F., STANĚK, A. (eds.) *Výchova k občanství pro 21. století*. Praha: SPHV, 2008, s. 45–54.
- KRÁKORA, P. Politické stranictví a občanská společnost v Československu v letech 1918–1929. In MEZIHORÁK, F., STANĚK, A. (eds.) *Výchova k občanství pro 21. století*. Praha: SPHV, 2008, s. 65–71.
- KURAL, V. a kol. *Československo roku 1968. Díl 1. Obrodný proces*. Praha: Parta, 1993. 207 s.
- MENCL, V. a kol. *Křížovatky 20. stol.* Praha: Naše vojsko, 1990.
- MEDVEĎOVÁ, G. Občanská nauka y výchova v atmosféře 1. Československé republiky. In MEZIHORÁK, F., STANĚK, A. (eds.) *Výchova k občanství pro 21. století*. Praha: SPHV, 2008, s. 36–44.
- MLYNÁŘ, Z. *Mráz přichází z Kremlu*. Praha: Mladá fronta, 1990.
- Rok šedesátý osmý v usneseníh a dokumentech ÚV KSČ*. Praha: Svoboda 1969.
- VYKOUKAL, J. a kol. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri, 2000.
- ZIMA, P. Poznámky k tématu svobody a tolerance. In MEZIHORÁK, F., STANĚK, A. (eds.) *Výchova k občanství pro 21. století*. Praha: SPHV, 2008, s. 151–157.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. David Hampl, Ph.D.

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: david.hampl@upol.cz

Nekomunistické strany Národní fronty a Pražské jaro 1968

Pavel KRÁKORA

Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Non-communist Parties of National Front and Prague Spring

Abstract: The article is concentrated on functioning of National Front institute in time of Prague Spring and on attempts of non-communist subjects to enforce their own policy independent of the Communist Party of Czechoslovakia. The attention is also paid to endeavour to restore Social Democracy Party, which discontinued the activities after the communist's coup in 1948.

Key Words: National Front, Non-communist Parties, Prague Spring, Civil Society, Democracy, Communist Party of Czechoslovakia

Institut Národní fronty (oficiální název Národní fronta Čechů a Slováků) vzešel z jednání představitelů londýnského a moskevského exilu spolu se zástupci Slovenské národní rady v březnu 1945 v Moskvě, a jeho existence byla formálně stvrzena na úvodním zasedání první vlády Národní fronty (dále NF) v Košicích dne 5. dubna 1945. Podstatnou roli při jejím konstituování sehrál požadavek na zjednodušení stranického systému období I. ČSR, který se jevil jako těžkopádný a nej-

významnější republikánské straně byla kladena část odpovědnosti za pomnichovský vývoj, a proto již (spolu s mnoha dalšími menšími politickými subjekty) nebyla obnovena. Dominantní postavení v rámci NF od počátku její existence získala Komunistická strana Československa (dále KSČ), která společně s dalšími dvěma stranami – Československou sociální demokracií a Československou stranou národně socialistickou – utvořila tzv. socialistický blok (v praxi však příliš nefungoval). Mimo těchto tří politických subjektů se součástí NF stala také Československá strana lidová, na Slovensku pak Demokratická strana, posléze Strana slobody a Strana práce – těmto je v následujícím textu věnována pouze okrajová pozornost. Až do parlamentních voleb v květnu 1946 stál v čele vlád NF zástupce sociální demokracie Zdeněk Fierlinger, který byl v červenci vystřídán Klementem Gottwaldem, představitelem vítězné KSČ (40,17 % hlasů). Od této doby až do zániku NF v únoru 1990 již obsazovala post předsedy vlády výhradně KSČ¹⁾.

Od počátku fungování NF byl jasně zřetelný rozdíl v jejím vnímání. Zatímco KSČ ji čím dál více chápala jako svůj mocensko-politický nástroj, který jí poslouží k převzetí moci a posléze zajistí absolutní kontrolu nad veškerým politickým a společenským děním ve státě, zbylé politické strany ji naopak považovaly za koalici rovnoprávných politických subjektů, v níž tak jako v každé jiné koalici musejí bez jakýchkoli pochyb fungovat zásady plurality názorů, tzn. že je a bude brán ohled na mínění všech jejich členů a složek. Proto i přes všechna úskalí a rozpory na půdě NF, které se postupem doby stupňovaly, představitelé nekomunistických stran stále věřili a byli přesvědčeni, že řešení všech problémů je možné čistě na bázi demokratických principů a že tuto skutečnost bude muset KSČ nakonec plně respektovat a akceptovat²⁾.

Zásadní zlom ve vývoji NF znamenal únorový převrat v roce 1948. V této době se Národní fronta Čechů a Slováků stala – prostřednictvím tzv. akčních výborů NF – tím, k čemu po celé

tři roky své dosavadní existence směřovala – tj. mocenským nástrojem pod přímou kontrolou KSČ, která ji mohla plně přizpůsobit svým představám coby jedné ze složek výkonu své nově získané absolutní totalitní moci ve státě. NF definitivně „přestala určovat politickou linii státu“ (Malíř a kol., 2005, s. 1226), a mimo původní rámec byla rozšířena o významné masové „apolitické“ organizace (především odbory, svaz mládeže ad.), což v době před Únorem 1948 nekomunistické strany odmítaly. Existence politických stran byla od této doby striktně vázána jejich členstvím v NF a zároveň uznáním vedoucího postavení KSČ ve státě. Nadto byl všem nekomunistickým stranám NF direktivně nařízen maximální počet jejich členů – řádově se pohyboval mezi 10 000–20 000 členy u slovenských nekomunistických stran nedosahovala členská základna dokonce ani tisíce členů. Do vedení nekomunistických stran byli dosazeni lidé plně loajální k nově nastolenému režimu, Česká strana národně socialistická byla přejmenována na Českou stranu socialistickou, Demokratická strana na Slovensku se transformovala na Stranu slovenskej obrody a sociální demokracie se záhy po únoru sloučila s KSČ a ukončila fakticky – mimo konstituující se exilovou složku – svou existenci. Tato podoba NF zůstala fakticky beze změny zachována až do jejího konce na počátku roku 1990.

V souvislosti s počínajícím se reformním procesem druhé poloviny 60. let 20. století, který vyvolal celospolečenský pohyb, se rovněž v rámci NF začínají objevovat tendence směřující ke změně doposud zaběhlého systému odsuzující jednotlivé složky NF do role pouhých vykonavatelů vůle stranického aparátu KSČ. Tento trend byl zřetelný především po změnách a vítězství „reformního“ křídla v ÚV KSČ (symbolizována rezignací A. Novotného na funkci prvního tajemníka a jeho nahrazení A. Dubčekem), jež proběhly v prosinci roku 1967. V atmosféře uvolnění, která nastala v prvních měsících roku 1968, se postupně začíná probouzet dlouhodobě potlačovaná občanská společnost (vznik seskupení K 231 či Klub angažo-

vaných nestraníků, schválení rehabilitačního a tiskového zákona, ad.), která se mj. hlásila k demokratickým tradicím a odkazu ČSR let 1918–1938³⁾. Cíle rozbíhajícího se reformního procesu byly obsaženy v tzv. Akčním programu KSČ z 10. dubna 1968 – demokratizace, reformy ve sféře politické, ekonomické a kulturní, avšak s tím, že KSČ si i nadále zachová svou vedoucí úlohu ve společnosti. Podobně tomu bylo ve vztahu k NF, kterou chtěla mít KSČ rovněž nadále pod kontrolou. Avšak jednotlivé součásti NF, především nekomunistické strany a odbory – se začaly vůči dominantnímu a rozhodujícímu postavení KSČ vymezovat. Je logické, že se záhy objevil požadavek, aby se NF vrátila ke svému původnímu poslání a účelu – tj. koalici politických stran. V dubnu byl předsedou NF zvolen reformní komunista František Kriegel, který zaujal k demokratizačním požadavkům vstřícný postoj a hodlal poskytnout nekomunistickým politickým subjektům prostor pro vyjádření jejich programových a ideových cílů (srov. Pecka a kol., 1995, s. 10). O skutečnosti, že na politické scéně docházelo k uvolňování, mj. svědčil průběh jednání v parlamentu, při nichž se na místo dosavadní jednomyslnosti stále častěji objevovaly projevy nesouhlasu, interpelací a zákonodárných iniciativ – tzn., že parlament přestával být nástrojem politiky KSČ a znovu začínal, byť v okleštěné formě, plnit svou skutečnou funkci.

Nekomunistické strany NF reagovaly na postupující reformní proces Pražského jara s neskrývanými nadějemi a jejich vedení začala doufat, že by v dlouhodobější perspektivě mohl znamenat skutečný návrat k demokratickému modelu aplikovanému v letech 1945–1948. V Československé straně socialistické došlo k obměně ve vedení, z něhož odstoupili zkompromitovaní lidé úzce spjatí s komunistickým režimem 50. a 60. let v čele s předsedou Aloisem Neumanem (předsedou od roku 1960), jehož počátkem dubna 1968 nahradil Bohuslav Kučera. Podobným procesem „očisty“ prošla i Lidová

strana, kde byl 31. března 1968 do předsednické funkce zvolen Antonín Pospíšil a nahradil tak dlouholetého předsedu Josefa Plojgara, který okleštěnou stranu vedl od roku 1951 a 20 let také působil za stranu lidovou jako ministr. K demokrati-začnícímu procesu se přihlásily rovněž nekomunistické strany na Slovensku (Strana slobody a Strana slovenskej obdrody), kde, tak jako v českých zemích, proběhla na jaře 1968 obměna jejich vedení resp. se vytvořil silný proreformní proud.

Vedle změn ve vedení jednotlivých nekomunistických stran NF se celospolečenské uvolnění odrazilo v revizi resp. formulaci nových programových východisek.

Československá strana socialistická znovu akcentovala vlastní cestu k socialismu (s různými formami tzv. socialistického vlastnictví), důraz na postavení a roli jednotlivce ve společnosti a úzké sepejetí s masarykovskými ideály humanity a mravnosti: *„Základem a východiskem československého socialismu je humanismus, demokracie a svoboda člověka.“* (Pecka a kol., 1995, s. 121) Nástin ideových zásad Československé strany socialistické (dále ČSS) ji charakterizoval jako nemarxistickou socialistickou stranu, která *„v socialismu vidí zabezpečení základních podmínek pro uplatnění zájmů obou našich národů, jejich svobodného rozvoje a bezpečnosti, vytvoření podmínek pro uplatnění humanistického a demokratického pojetí společnosti. Vychází z toho, že socialismus navazuje na nejlepší pokrokové tradice lidu, dále je rozvíjí a dovršuje.“* (Pecka a kol., 1995, s. 120) Ve vztahu ke KSČ a jejímu mocenskému monopolu se v ideovém programu objevuje tvrzení, že *„jakýkoli politický systém, který je založen na existenci jediné politické strany, nutně – dříve či později – vede k degeneraci nejen sebe sama jako systému, ale i oné jediné politické strany“* (Pecka a kol., 1995, s. 122). Důležitou roli v šíření myšlenek a nových programových postulátů ČSS sehrával tiskový orgán strany Svobodné slovo, které 14. dubna 1968 v celém znění uveřejnilo zmiňovaný Ideový nástin zásad ČSS, který se setkal se značnou odezvou nejen mezi členskou základnou stra-

ny, ale vyvolával celospolečenské diskuze. Objevily se požadavky na zrušení lidových milicí, rehabilitaci všech nespravedlivě odsouzených členů strany v čele s Miladou Horákovou a sílil tlak na to, aby se ČSS stala vedle KSČ další masovou stranou hlásící se k odkazu předúnorové Československé strany národněsocialistické. Významné postavení uvnitř Československé strany socialistické zaujímala v roce 1968 její brněnská organizace, kterou vedl bývalý politický vězeň (člen K 231) a dlouholetý předúnorový člen strany Josef Podsedník, a která navýšila oproti roku 1967 pětinasobně svou členskou základnu (ze 180 na 1000 členů) (srov. Malíř a kol., 2005, s. 1277).

V případě Československé strany lidové byl hlavní důraz kladen na tradici křesťansko-sociálního hnutí a na skutečnost, že v jejích řadách jsou sdružení občané hlásící se ke křesťanskému světovému názoru. Tyto ideové zásady se představitelé lidové strany v čele s Aloisem Petrem a Josefem Plojharem ostatně snažili prosazovat v politické praxi již po únoru 1948 v naději, že budou KSČ za jejich loajální postoj akceptovány, avšak záhy se přesvědčili, že existence strany je pouze trpěna a nanejvýš slouží jako fasáda demokratičnosti režimu ve vztahu k zahraničí s tím, „že únorový převrat nebyl puč, ale že s ním souhlasí i nekomunistické vrstvy obyvatelstva“ (Malíř a kol., 2005, s. 1291). Důležitý byl pro lidovou stranu vztah ke katolické církvi. Pokoušela se hrát jakousi zprostředkovatelskou roli mezi státem a církví, avšak KSČ ji v mnohém nutila akceptovat de facto anticírkevní postoje, což samozřejmě bylo v rozporu s faktickou politikou lidové strany a opakovaně tak vyvolávalo napětí jak ve vztahu ke komunistům, tak ve vztahu ke katolické církvi (arcibiskup J. Beran). Reformní proces roku 1968 znamenal pro představitele a členy lidové strany reálnou možnost postupného návratu k předúnorové koaliční politice (na bázi NF), což je patrné z pracovního návrhu stranického programu předloženého k veřejné diskuzi koncem května 1968 (srov. Pecka a kol., 1995, s. 126–133). Podobně jako v případě

Československé strany socialistické sehrával při prezentaci postojů a programových východisek lidové strany ve vztahu k široké veřejnosti zásadní roli stranický tiskový orgán Lidová demokracie. V nově formulovaném programu Československé strany lidové se mimo stěžejní křesťansko-sociální ideje objevil důraz na zásadu ústavnosti – tj., že *„ústava musí být skutečně demokratická a že zákony státu musí plně ohrážet stav života a vývoj společnosti. Skutečným a nejvyšším reprezentantem vůle obyvatel musí být Národní shromáždění...“* (Pecka a kol., 1995, s. 127) Podstatnou byla skutečnost, že v novém programu vnímala ČSL NF jako *„politický výraz dobrovolného sdružení především nezávislých, vzájemně si na roveň postavených politických stran, jako základnu pro dialog a konfrontaci vlastních hledisek na řešení základních otázek politického vývoje společnosti“* (Pecka a kol., 1995, s. 128). Ve vztahu k církvi a věřícím chtěli lidovci rozhodně hájit jejich právo *„svobodně projevovat své náboženství nebo víru soukromě i veřejně ... právo na svobodnou náboženskou výchovu dětí a na svobodnou výchovu duchovních jednotlivých církví“* (Pecka a kol., 1995, s. 128). Základ společnosti spatřovali v rodině, která je *„nenahraditelným prostředím pro šťastný a zdravý vývoj lidské osobnosti“* (Pecka a kol., 1995, s. 129) a je postavena na zásadách křesťanské morálky a etiky. V hospodářské sféře se lidová strana stavěla *„pro volné obchodní vztahy s domácími i zahraničními partnery. Aby vzrůstala efektivnost průmyslu, je třeba vytvořit podmínky pro zdravou soutěž i mezi podniky; proto je nutné omezit na nejmenší míru monopolní výrobu...“* (Pecka a kol., 1995, s. 130)

Zcela specifické postavení mezi nekomunistickými stranami v Československu získala v roce 1968 sociální demokracie. Jak bylo uvedeno, sociálně-demokratická strana byla nedlouho po únorovém převratu v roce 1948 především z důvodů programové a ideové blízkosti inkorporována do KSČ (27. června 1948). Přestala tudíž fungovat i jako jedna ze slo-

žek NF. Je proto logické, že v atmosféře postupujícího reformního procesu se objevila snaha o obnovu strany, která v květnu 1968 vyústila v založení Přípravného ústředního výboru Československé sociální demokracie (srov. Luža, 2001, s. 114). V čele přípravného výboru stanul hlavní iniciátor obnovy Zdeněk Bechyně, syn významného sociálně demokratického činitele v období první ČSR, ministra a předsedy londýnské Státní rady Rudolfa Bechyně. Ve veřejnosti se tyto snahy setkaly s pozitivní odezvou, v časopise Literární listy se dokonce objevilo souhlasné stanovisko významných osobností tehdejšího kulturního života – mj. Jaroslava Seiferta, Josefa Švoreckého, Alfréda Radoka a dalších. Možnost obnovy sociální demokracie (sloučení z června roku 1948 bylo označeno za neplatné a nezákonné, odporující tehdejším stranickým stanovám) však na druhé straně vyvolala nesouhlasné reakce ze strany KSČ – a to jak jejího konzervativního, tak i reformního křídla. V zновуustavení samostatné sociálně-demokratické strany totiž vyvstala reálná a akutní hrozba narušení dosavadního mocenského monopolu KSČ. Zároveň se o slovo přihlásila Moskva, která snahy směřující k obnově sociální demokracie považovala za bezprecedentní krok, který by mohl vést k likvidaci „socialistického zřízení“ v Československu a do budoucna mohl vážně ohrozit i vývoj v dalších zemích Východního bloku. Pod tíhou těchto okolností se přípravný výbor sociální demokracie rozhodl koncem července (před bilaterálním jednáním sovětské a československé delegace v Čierne nad Tisou) pozastavit svou činnost, což fakticky znamenalo konec pokusu obnovit samostatnou Československou sociálně-demokratickou stranu s vlastním programem a stranickou strukturou nezávislou na KSČ. Dle konstatování historika Jaromíra Navrátila možnost obnovy sociální demokracie „*představovala pro KSČ i v době jejích sebeobrozovacích snah neuralgické místo, přes něž nedokázala projít*“ (Luža, 2001, s. 114).

Všechny pokusy reformovat nekomunistické strany NF, které se odehrávaly vedle resp. na pozadí hlavního reformního procesu směřujícího k obrodě samotné KSČ a jí řízeného mocensko-politického systému, odsoudil k nezdaru vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968. Již rok poté se v „konsolidované“ NF obnovil stav strnulosti, který zde setrval před započítím reformem. Všichni, kteří se v jednotlivých stranách NF – KSČ nevyjímaje – podíleli na přípravě reformních programů, byli ze stranických struktur vyloučeni, zbytek byl donucen rezignovat. Zůstává otázkou, kterým směrem by se obroda nekomunistických subjektů NF ubírala (zda by došlo k jejich úplnému zrovnoprávnění s KSČ a fungovaly nadále na bázi NF či dokonce mimo ni) v případě, že by reformní proces započatý na jaře 1968 nebyl násilně utlumen tzv. internacionální pomocí, která však byla vzhledem k tehdejší mezinárodně-politické situaci ze strany Sovětského svazu a jím sledovaných mocenských a geopolitických zájmů nevyhnutelná.

Poznámky:

- 1) K politické situaci v Československu a dění uvnitř Národní fronty v prvních letech její existence viz blíže: KOCIAN, J. Národní fronta 1945–1948 jako možná nová státotvorná idea? In *Na pozvání Masarykova ústavu (1)*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004, s. 145–150.
- 2) K otázkám nástupu totalitní moci v Československu po roce 1945: HAMPL, D. Die Tschechoslowakei auf dem Weg zur Diktatur 1945–1948. In *Mitteleuropa – Geistige Grundlagen, Geschichte und Gegenwart, Pädagogische Perspektiven*. Frankfurt am Main: Stiftung Haus der Action 365, 2005, s. 143–150.
- 3) K tématu občanské společnosti v Československu po roce 1918 viz např.: MEDVEĎOVÁ, G. Občanská nauka a vý-

chova v atmosféře I. Československé republiky. In *Výchova k občanství pro 21. století*. Praha: SPHV, 2008, s. 36–44., STANĚK, A. *Výchova k občanství a evropanství*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2007., KOPEČEK, P. Snaha o „odpolitizování“ českého obyvatelstva v období nacistické okupace (1939–1945). In *Výchova k občanství pro 21. století*. Praha: SPHV, 2008, s. 45–54.

Literatura:

LUŽA, R. *Československá sociální demokracie. Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Brno: Doplněk, 2001.

MALÍŘ, J. a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. Díl II., 1938–2004*. Brno: Doplněk, 2005.

PECKA, J. a kol. *Občanská společnost. Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970*. Brno: Doplněk, 1995.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: pavel.krakora@upol.cz

Revoluční odborové hnutí (ROH) jako platforma socialistické reformy v letech 1968–1969¹⁾

Dalibor STÁTNÍK

Státní okresní archiv Mělník, Univerzita Hradec Králové,
Česká republika

Trade unions as platform of socialist reform during Prague spring 1968–1969

Abstract: Before 1968 trade unions in Czechoslovakia were similar to those in the other state socialist countries. Similar to other societal organizations, the unions were completely under the control of the communist party. They were in fact equipped with a range of formal rights, but under the system of democratic centralism they could not effectively put them into practice. During the 1968–1969 Prague Spring, in the spirit of the reformist renaissance of society, the unions emerged very self-confidently and forcefully onto the political scene. Thanks to their spirit, they not only achieved actual protective rights for workers. They also played a significant political role, especially after the Soviet invasion in August. The unions were one of the few organizations, which completely renewed their elected organs through free elections of the basic organizations all the way to the all-union congress of March 1969. After the elevation of Gustav Husak to the position of First Secreta-

ry of the Communist Party of Czechoslovakia, even the unions could not fight off the growing Normalization and from the fall of 1969 their everyday politics became more and more in tune with the spirit of the new leadership. Still, it remains open to question whether the trade unions would have not been deprived of the major part their rights anyway even if the political and economic reforms had not been violently interrupted. They would have after all come into conflict with the newly rising power mechanisms (sovereign leadership of firms, oriented towards profit, other political subjects, etc.).

Key Words: Prague Spring, Trade Unions

Reforma v ROH

Odbory v době československého jara a zvláště po srpnu 1968 vzaly vážně myšlenku samosprávy práce a své vlastní sebeorganizace. Nejedná se o věci samozřejmé. Odbory byly po roce 1948 po dvacetiletí naprosto svázány se stávajícím režimem. Pozoruhodná byla tedy rychlost změn, ke kterým došlo od března 1968, kdy se odbory jako celek resp. jejich vrcholný orgán, kterým bylo plenární zasedání Ústřední rady odborů (ÚRO), přihlásily k dění ve společnosti, označované již tehdy jako polednová, reformní politika. To bylo neklamné svědectví, že dosavadní politika byla již neudržitelná a dokonce i většina funkcionářů až na výjimky, kterou v odborech představovali lidé, dosazení do nejvyšších funkcí A. Novotným, jako např. Miroslav Pastyřík, Bedřich Kozelka, Anna Karlovská a někteří další, očekávala a přijímala změnu. Odbory jako společenská organizace se zcela vymanily z dosavadního područí KSČ a ze stavu, kdy ROH plnilo funkci tzv. převodové páky²). K tomu byla nezbytná kádrová obměna všech volebných orgánů a celková změna dosavadní struktury, která nevyplývala z odborových potřeb, ale přizpůsobovala se požadavkům hospodářského a státního aparátu. Vnitřní organizační

změny, tedy vznik nových svazů, zahrnující užší, specializovanější a příbuzné výrobní odvětví než dosud, byl možná někdy také veden osobními zájmy některých funkcionářů, každopádně svým způsobem přispěl k odborové pluralitě, byť v rámci ROH, už třeba tím, že místo dosavadních 12 svazů jich vzniklo v českých zemích 30. A těm byla nová organizační struktura přizpůsobena. To vše samo o sobě významné, mělo být jen vhodně uzpůsobeným prostředím, v němž by bylo možno adekvátně reagovat na změněné podmínky nastíněné akčním programem KSČ a ekonomickou reformou. Odbory se poprvé od konce 30. let snažily postavit jako skutečný partner hospodářskému vedení závodů, vládě a straně. Formálně to vlastně nebylo nic nového. Odbory byly zvláště po 4. všeodborovém sjezdu roku 1959 vybaveny přemírou práv, které byly následně zakotveny v zákonu o závodních výborech ROH. Spolupráce s vedením závodů byla definována jednak jako součinnost, jednak jako vyšší stupeň – spolurozhodování. První okruh zahrnoval účast závodního výboru na přípravě a sestavování plánů, kontroly jejich plnění, uzavírání kolektivních smluv, projednávání záležitostí provozních a hospodářských, technického rozvoje, organizace bytové výstavby, zřizování závodních zdravotních a sociálních zařízení. Právo vyjádření k opatřením vedení závodu, které se týkalo všech nebo většího počtu zaměstnanců nebo důležitých zájmů jednotlivců (skončení pracovního poměru ze strany zaměstnance).

Do okruhu spolurozhodování, kdy vedení závodu mohlo provést opatření s právní účinností jen po souhlasu závodního výboru, patřilo např. vydání nebo změny pracovního řádu, provádění úpravy pracovní doby, nařizování přesčasů, stanovení, zavádění nebo změny výkonových norem, zavádění mzdových soustav, prémieových řádů, přijetí a propuštění zaměstnance, zařazení zaměstnance na pracovní místo, přiznání kvalifikační třídy, přidělení zaměstnance na přechodnou dobu na jiné pracoviště a některé další. Problém spočíval v skutečném naplnění těchto práv nejen na této úrovni, ale i na úrovni vyšších

odborových orgánů, kdy zabezpečení, dalo by se říci proti „zneužití“ těchto práv, bylo zabezpečeno kontrolou odborů stranickými orgány a také prostřednictvím komunistů v nich pracujících, kteří podle stanov KSČ byli nuceni uplatňovat stranickou linii. Celý systém pak fungoval celkem bez závad, ale také bez efektivity a nadšení na základě demokratického centralismu.

Odbory měly svou úlohu v této době ulehčenou tím, že minimálně na dobu více než roku, tedy od jara 1968 do pozdního léta roku 1969, strana rezignovala na uplatňování své vedoucí úlohy ve společnosti. To byl ostatně také důvod sovětské intervence. Komunisté – odboráři a v rozhodujících vyšších orgánech členové KSČ převažovali i po svobodných volbách, které v ROH probíhaly od základních organizací, přes svazové sjezdy až po sjezd českého a slovenského ROH s vyvrcholením, které představoval 7. všeodborový sjezd v březnu 1969, v této době byli skutečně více odboráři než disciplinovanými straníky³⁾. Ovšem takové vzepětí bylo jen dočasné, řekněme zhruba do srpna 1969 a po té, v konfrontaci s nastolenou linií stranického vedení se většina se všemi důsledky disciplinovaně podřídila. Mnohé ani sebekritika nezachránila a byli ze svých funkcí a členství v odborových grémiích postupně odvoláni nebo vynuceně rezignovali. Právě tím byla konsolidace odborů a o statně celé společnosti umožněna.

Odbory tak měly ideální prostor v neideální době – totiž po srpnu 1968, stát se nejen skutečně nezávislou organizací, ale také významnou společenskou a politickou proreformní silou, proto heslo „odborgy bez komunistů“, objevující se na jaře a v létě roku 1968 se ve změněných „okupačních“ poměrech stalo okrajovým. Tato dobová podmíněnost je činí něčím více než odbory většinou bývají nebo v socialistické společnosti byly, kromě klíčových období, jako třeba v době ruských revolucí nebo v Československu v období 1945–1948. Cenné je, že kromě politických ambicí, které zůstaly v podstatě nevyužity, odbory proklamovaly i nároky sociální, podle návrhu programu ROH

z června 1968 přesahující do celospolečenské roviny. Nenaplněna totiž zůstala spojení odborových svazů se Svazem vysokoškolských studentů uzavíraná na svazových sjezdech podobně jako s tvůrčími svazy na obranu polednového vývoje obecně a konkrétně třeba na podporu J. Smrkovského v době sporu o obsazení funkce předsedy nově vznikajícího federálního shromáždění ČSSR na přelomu roku 1968 a 1969, v němž šlo o jeho osobu jako o symbol pokračování polednové politiky. Odbory se neodhodlaly vstoupit do stávk, byť je právo na stávk v jejich stanovách nyní opět postupně zakotveno. S odstupem doby je těžko říci, zda opravdu hlavním důvodem byla Smrkovského rezignující výzva ke klidu, kdy vystoupila jasně na povrch přece jen setrvačnost uplynulých let, kdy v odborech i nejradikálnější představitelé byli bez zkušeností z třídních stávkových mzdových bojů první republiky. Možná to byla obava ze sovětské vojenské hrozby, tedy pochopitelná opatrnost či skutečné starosti o výrobu, s níž byli odbory a odboráři po dvacet let úzce spojeni tak, že opravdu uvěřili stále se opakující frázi, že „*rozdělit můžeme jen tolik, kolik vyrobíme*“ a chceme-li zvyšovat životní úroveň, což byl v této době vedle politických ambicí druhý základní požadavek odborů, musíme lépe, efektivněji pracovat a hlavně řídit naši ekonomiku, tedy ji reformovat a tomu rozhodně neprospějí stávky. Odbory ve své Chartě přijaté na 7. všeodborovém sjezdu ostatně na rozdíl od některých svazových stanov jasně vymezily své limity, když uznaly vedoucí úlohu strany.

Nicméně odbory jako celek v této době obstály. Základní organizace v této době zaslaly na různá místa tisíce rezolucí na podporu polednového vývoje, skvěle se zachovaly v tragickém a přitom slavném srpnovém týdnu, nesčetněkrát vyslovily svou podporu na různých fórech a různými cestami podporu sdělovacím prostředkům v obavě před návratem tzv. kabinetní politiky novotnovské éry. Pakliže přijaly normalizaci, rozuměly jí tak, že jejím předpokladem je odchod sovět-

ských vojsk a pokračování v reformní politice a nikoliv naopak.

Stejně důležitá byla ovšem otázka ekonomická, sociální, mzdová, zkrátka ta oblast, která tvořila životní úroveň. Socialistické hospodářství vykazovalo jisté – možná ale někdy jen statisticky než reálně – úspěchy a respekt vzbuzující čísla o průmyslové výrobě, zvláště primární sféry, těžkého průmyslu. Ponechme stranou jeho efektivnost, tedy podíl nákladů, vstupů, energií a výsledků a bez zřetele na kvalitu. Přesto nebo právě proto se socialistické země potýkaly se zásobovacními obtížemi, nedostatkovým zbožím, omezeným sortimentem potravin, zemědělských produktů, ale také výrobků lehkého průmyslu. Svým způsobem to plynulo z jedné ze základních pouček politické ekonomie socialismu o nutnosti přednostního růstu těžkého průmyslu před lehkým. Vyvolalo to však kromě nespokojenosti mezi spotřebiteli, kterými byli vlastně všichni občané, též nižší mzdové ohodnocení pracovníků lehkého průmyslu, nemluvě o terciární sféře. A právě požadavky odborářů těchto odvětví se na jaře 1968 zcela jasně ozývají, jsou artikulovány a prostřednictvím jejich nově vznikajících odborových svazů mohou být vážně postulovány.

Odbory zcela akceptovaly ekonomickou reformu, i když spíše jen tušily její obrysy, protože reálně nebyla ve svém celku nikdy spuštěna a věděly, že bude nyní nutno vést s vládou zcela otevřená jednání o minimalizaci očekávaných a ostatně i vyžadovaných dopadů. S ohledem na tyto skutečnosti uzavřelo ÚRO v listopadu 1969 s vládou dohodu o minimálním růstu mezd na příští rok. Implicitně nová odborová politika, jak se v jasné opozici vůči Zápotockého poválečné komunistické koncepci vymezila se stejným názvem, ale zcela odlišným obsahem podporovala ekonomickou reformu, explicitně tedy trvala na přijetí zákona o socialistickém podniku. Odborům šlo především o rady pracujících, jako formy demokratické správy a účasti na řízení. Z ohledu na tuto novou, lákavou možnost

bylo zcela opomenuto socialistické soutěžení, jako nedosta-
tečná a plochá náhražka. V návaznosti na ekonomickou reformu
byla nutná novelizace zákoníku práce, liberalizace pracovně
právních vztahů a zvýšení ochrany odborových funkcionářů
i po vypršení mandátu. Mnohé z těchto požadavků nebyly zcela
nové a obsahovaly je i podobné dokumenty předchozích vše-
odborových sjezdů, některé byly dokonce obsaženy v ústavách
z let 1948 a 1960, ale nové bylo to, že tentokrát byly vážné
v tom smyslu, že měly být skutečně naplňovány. Neměly se
vyčerpat na přizvání odborů, resp. aparátu ÚRO k připomín-
kování různých hospodářských a sociálních opatření, na což
byla dosud tato spoluúčast ROH redukována, ale mělo jít
o skutečnou diskuzi v odpovědných odborových orgánech
a vážně míněných i opozičních stanoviscích. Mnohé z těchto
požadavků obsahoval i program československého ROH při-
jatý na 7. všeodborovém sjezdu.

Důležitá byla úprava postavení všesvazových orgánů⁴⁾.
Okresní odborové rady měly být a až do nástupu konsolidace
také byly, orgány s delegovanou pravomocí. Neměly řídit prá-
ci základních organizací odborových svazů, pouze měly jejich
činnost koordinovat a zastupovat ROH na okresní úrovni vůči
ostatním složkám Národní fronty a národním výborům⁵⁾.

Ekonomická reforma byla jedním z prostředků reformy po-
litické a naopak, jak si uvědomili nejen její přívrženci, ale také
odpůrci a se svým důrazem na efektivnost a samostatnost pod-
niků a uplatnění tržních vztahů při rezignaci KSČ na dohled
nad společností, teprve nedávno zcela ovládnutou, ale jen na
povrchu a zdánlivě by zcela jistě vedly k vývoji, který bez
sovětské politické a vojenské přítomnosti by znamenal roz-
chod nejen se socialismem, tak jak se u nás vytvořil po roce
1968, ale jistě návrat před únor 1948, ovšem se zcela jinak
nastavenými výchozími podmínkami. To vše je patrné na vý-
voji odborů během tohoto krátkého období, kdy by se ROH
stalo obětí této reformy a svých ambicí, až by se postupně trans-
formovaly do jedné z mnoha nepřilíš významných organizací,

navíc rozštěpených na řadu jednotlivých svazů a menších ústředí vedoucích mezi sebou konkurenční boj, které by jako celek byly zřejmě vyraženy jak z politického tak i reálného ekonomického spolurozhodování a součinnosti. Leninská zásada jeden závod – jedna odborová organizace byla sice ještě udržena, ale již dělení svazů podle velmi specifických profesí vedlo k požadavkům např. pracovníků v energetice na ekonomické narovnání ceny elektřiny, tedy o její zdražení, od čehož si slibovali větší prosperitu a zisky svých podniků a tedy i vyšší mzdy. A to jen jeden příklad za mnohé. To by vážně ohrozilo odborovou solidaritu, pravda více méně zpočátku nadekretovanou a pak vynucenou a jistě vedlo k přirozenému rozpadu na jednotlivé nezávislé svazy a menší ústředí. Velkou zatěžkávací zkouškou odborové jednoty ostatně byl vztah ROH k odborové organizaci, která sice nebyla nikdy ministerstvem vnitřně registrována, ale která reálně vyvíjela činnost a sice Federaci lokomotivních čet.

Federace lokomotivních čet (FLČ)

Vznik Federace lokomotivních čet, jejíž faktická existence tento princip narušovala, nebyl ani reformisty v ROH zcela kladně akceptován. Byl to ojedinělý, ale významný pokus o narušení odborového monopolu ROH. Ostatně tento přinejmenším rezervovaný postoj také vyplýval z nadřazení zákona o jednotné odborové organizaci č. 144/1946 Sb. nad úmluvou Mezinárodní organizace práce č. 87 z roku 1948 o svobodě odborového sdružování. Nicméně byl dostatečný prostor pro řadu radikálních změn struktury ROH a hlavně vnitřního mechanismu moci.

Otázka FLČ byla velmi citlivou již proto, že měla určitou, více méně vynucenou podporu ministerstva dopravy. FLČ postupoval v zájmu svého uznání osvědčenými metodami dřívější Federace strojvůdců, tedy odmítáním přesčasové práce nad zákonnou normu. Tato tzv. pasivní rezistence mohla zcela

ochromit provoz na železnici. Členové FLČ přestávali odvádět příspěvky ROH. I když kvůli tomuto jasnému porušení stanov ROH, která znamenala fakticky secesi, nechyběly ostré výpady z řad ROH, obě strany si z taktických důvodů nechávaly určitý čas „otevřené“ dveře pro další jednání a spolupráci. ROH se nevzdalo snahy o její převedení pod svou „firmu“. FLČ aspoň zpočátku tuto možnost zcela nevyklučovala, ovšem zásadně mimo rámec odborového svazu pracovníků na železnici, což bylo pro vedení odborů nakonec nepřijatelné. Na červnové plenární schůzi ÚRO ve dnech 4.–5. 6. 1968 byla v některých vystoupeních vystižena podstata všech dalších výtek proti FLČ a vlastně i proti samé podstatě polednového vývoje a obavy z pokračování demokratizačního procesu. Podle těchto názorů se nejednalo než o skupinky lidí, *„kteří si nakonec chtějí sami vytvořit svoje společnosti, svoje stavovské organizace, tím nám narušovat jednotu našeho odborového hnutí.“* Tito lidé přitom 20 let *„někde seděli a neměli k celé té práci ROH co říci a nakonec teď, když se jim dala možnost svobody slova, vystupují s takovými názory a ustavují zde stavovské organizace takového rázu, aby byla jako za první republiky...“* Navíc bylo nutno udržet jednotu oborů na železnici i z důvodu obranyschopnosti: *„Víme, jak vypadá situace na Západě, víme jak nakonec i na Východě se situace pomalu přiostrňuje...“* Rovněž podle Josefa Kosnara, známého funkcionáře již z 50. let, nebylo možno FLČ ustupovat z principiálních důvodů, protože pak by podobné odborové spolky utvořily i další profese a odvětví, např. zaměstnanci městské dopravy v Plzni, kteří měli vazby na FLČ, ale podobně by se zachovali i příslušníci jiných profesí, např. lékaři. Aby si Odborový svaz pracovníků na železnici uchoval tvář a neztratil důvěru členů, zástupci tohoto svazu navrhovali, aby agitaci FLČ čelili podobným ultimativním kladením požadavků.

FLČ zůstávala pro odborové funkcionáře ROH ať jakkoliv „pokrokové“ v intencích doby velmi nepřijemným a vlastně neřešitelným problémem, a to především pro její odmítání jak-

koliv volného začlenění do odborového svazu pracujících na železnici, a to ani jako samostatné sekce při tomto svazu. Na druhé straně zástupci FLČ s ROH jednali a nevzdávali se myšlenky na vstup do ROH, ovšem jako samostatného svazu. To by však znamenalo narušení tolikrát opakované a pořád více méně respektované poučky o „jednom závodě a jedné odborové organizaci“.

Možné perspektivy pokračování reformní politiky

Vážné zamyšlení nad přijetím základních mezinárodních úmluv Mezinárodní organizace práce při Mezinárodním úřadu práce by nutně vedlo k rozštěpení ROH, secesi řady svazů. Jedinou zábranou byl velký nemovitý majetek, s jehož rozdělením si zatím nevěděli rady a údajná odpovědnost za dětskou a odborovou rekreaci, ale to by při pokračujícím uvolnění cestování do zahraničí ztratilo na svém významu a v příštích letech by již neplnil majetek tuto sjednocující roli, tak jak ji přestal plnit několik let po roce 1989. Zcela nejistý je také reálný vztah mezi závodními nebo podnikovými výbory ROH a podnikovými radami pracujících. Emancipace odborů znamenala zcela odmítnutí leninské zásady odborů jako školy správy a socialismu, ve smyslu socialistického soutěžení, zlepšovatelství a vynálezovství a vůbec všech forem pracovní iniciativy jakožto údajného prostředky účasti pracujících na řízení. Ve skutečnosti právě v této době odborové schůze byly tím místem, kde se lidé učili vyjadřovat, mluvit, politicky a organizačně jednat při projednávání kompetenčních otázek, programů, stanov atd., jak to dokládají zápisy ze sjezdů a konferencí.

Nesmíme také opomenout fakt, že členství v odborech bylo více méně považováno za projev loajality k režimu podobně jako účast ve volbách nebo v prvomájovém průvodu a tedy by postupem času docházelo i přes značný ekonomický tlak na

zaměstnance a přes nesporné morální (bezplatné právní zastupování) a ekonomické podpory v případě různých životních situací z budovaných fondů a nadlepšovacích zařízení – jak o nich v duchu návratu k tradiční odborové náplni bylo uvažováno – docházelo k značnému odlivu členstva, jako výrazu nabyté svobody, což by vedlo k dalšímu poklesu jejich významu. Jistě by upadly pro svůj vliv, nejen již formální, ale mnohdy reálně naplňovaný, v nemilost u nových vládnoucích elit, byť by i vyšly ze strany. Pokus o novou vnitřní odborovou politiku byl ovšem limitován hlavně po sovětské intervenci více méně bezpodmínečnou, ovšem zdá se, že vynucenou reflexí některých postulatů. Mezi ně patří dodržení některých marxisticko leninských zásad o výstavbě odborů, tedy zachování principu nikoliv podle profesního klíče, ale podle výrobního zaměření podniku a organizace při samozřejmém zachování odborové jednoty alespoň ve smyslu zastřešení pod ROH.

Závěr

Vycházíme-li z premisy pražského jara jako definitivního rozchodu s dosavadní politicko hospodářskou a sociální strukturou s důrazem na maximální přiblížení tržního hospodářství a z toho plynoucími i politickými důsledky, např. oživení Národní fronty, resp. organizací a politických stran, které sdružovala, dočkaly by se odbory ve svých ambiciózních programech trpkého zklamání. Především by musely zcela rezignovat na roli politické síly v konfrontaci s obnovením normálního politického systému, v němž by jen těžko bylo místo např. pro virilní poslance odboráře, resp. jejich účasti na chodu závodů a podniků, které do té doby byly formálně zaručeny. Nutně by muselo dojít k jejich postupnému odbourávání v zájmu akceschopnosti a konkurenceschopnosti podniků. Něco podobného by jistě zakusily i podnikové rady, protože období let 1945–1948 s úlohou závodních rad mělo smysl jen pro další znárodnování a postupné přebírání moci KSČ. Při zcela opač-

ném postupu by zákonitě musela být potlačena úloha odborů jen na ryze ani ne ekonomické otázky, ale čistě jen mzdové a jejich vymezení a omezení na okruh hájení zájmů pracujících ve smyslu dodržování pracovní doby, pracovních podmínek, apod. Úloha odborů by byla dále omezena jistým „hrdinstvím“ občanů, kteří by si uvědomili, že dvacetiletí nesvobody a neodborného vedení hospodářství je třeba napravit i osobní obětí a smířily by se s okleštěním svých práv a možná i na nějakou dobu s poklesem reálných mezd, jak k tomu analogicky došlo v první polovině 90. let. Spolu s tím by rapidně poklesla také odborová organizovanost, dříve víceméně vynucovaná a jisté zvýhodnění členů ROH jako rekreace, různá drobná přilepšení apod. by také ztratily mnoho ze svého kouzla po uvolnění hranic a možnosti cestování a otevření trhu zahraničnímu zboží. Odborům by tak zbyl poměrně značný nemovitý majetek, ovšem na druhé straně v důsledku poklesu členské základny by se snížil výběr členských příspěvků, tedy hotových likvidních peněz a odbory by neměly vytvořeny prostředky na stávkové aj. fondy, čímž by jejich přitažlivost dále klesala, až by se ustálil stav odborů jako více méně okrajové organizace, hrající určitou roli v tripartitních jednáních a při vyjednávání kolektivních smluv v opravdu velkých podnicích nebo v některých odvětvích.

Poznámky:

- 1) Práce je založena na studiu písemností vrcholných odborových orgánů uložených ve Všeodborovém archivu v Praze, dobových tiskovinách a sekundární literatuře. Protože chce být spíše zobecňující úvahou o odborové politice této doby a její perspektivě, většinou rezignuje na citace pramenů a odkazy.
- 2) Výrazem tohoto stavu byla např. skutečnost, že se přestal svolávat stranické skupiny odborových orgánů a bylo také

- upuštěno od uplatňování zásad nomenklatury, což se projevílo při svobodné volbě nového předsedy ÚRO Karla Poláčka, kdy se ÚV KSČ se zmoohl pouze na doporučení.
- 3) Od října roku 1968 do ledna 1969 proběhly ustavující sjezdy národních odborových svazů, které takto potvrzovaly federalizaci ROH a pokračování nové odborové politiky – kterou se rozuměl rozchod s dosavadním systémem a nepřímým polemizoval se Zápotockého poválečnou koncepcí výstavby a činnosti odborů. Tento proces tak na vyšší úrovni navazoval na pohyb v základních organizacích, ve kterých výměna „kádrů“ začala již na jaře roku 1968 a byla potvrzena výročními členskými schůzemi.
 - 4) Krajské odborové rady byly podstatě zrušeny již rozhodnutím celostátní porady delegátů základních organizací z června 1968 a místo nich se nově uplatňovaly krajské koordinační rady OS. V době konsolidace budou KOR opět obnoveny v původní podobě
 - 5) Taxativně byl určen jejich podíl při řešení bytového problému a např. i takové zdánlivé maličkosti, jakou byla koordinace dopravy v souvislosti se zkracováním pracovní doby a nezbytnou úpravu jízdních řádů. Mělo se tak zabránit opakování situace z roku 1956, kdy bezprostřední význam zkrácení pracovní doby byl mnohdy minimální, neboť nebyla provedena příslušná úprava spojů na sobotní poledne, a tak mnozí čekali po skončení pracovní doby na autobusy a vlaky, které jezdily podle staré pracovní doby.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Dalibor Státník

Státní okresní archiv Mělník, Univerzita Hradec Králové

SOKA Mělník

Pod Vrchem 3358

276 01 Mělník

e-mail: avardalist@seznam.cz

Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů v červnu 1969

Zdeněk DOSKOČIL

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., Praha,
Česká republika

The constitutive congress of the Union of the Czech Writers in June 1969

Abstract: This paper has been devoted to the gradual change in relations among the Czech writers and the CPCz administration during the period of impending normalization in 1969 spring. The writers had in this time no intention to set up an open conflict with the new Party administration, though, hoping still in a chance of a dialogue. The Husák's arrival to the Party boss' post passed without any public comments; even later, the writers never presented a mass open criticism of the politics of normalization. Only some individuals presented their dismissive attitudes. The constitutive congress of the Union of the Czech Writers ended up in a similar spirit, anyway; the Congress was held largely in a working mood. The bookmen show the governing team that they have no intention to abstain from their views; nevertheless, they do not intend to stage an open conflict with the administrative power. Thus, the alternative to exploit the congress to demonstrate an unambiguous resistance against the oncoming normalization remained unexploited.

Key Words: Czechoslovakia, Sixties, Normalization, Culture, Writers

Představitelé české a slovenské literární obce se již od druhé poloviny padesátých let dostávali do opakovaných sporů s vedením KSČ. IV. sjezd Svazu československých spisovatelů (SČSS) v červnu 1967, na němž latentní napětí mezi literáty a politickou mocí přerostlo v otevřený konflikt, je v obecném povědomí pokládán za jakýsi symbolický prolog tzv. Pražského jara. Události na sjezdu a následná represivní opatření, která Novotného garnitura vůči spisovatelské organizaci podnikla, narazily na nesouhlas v řadách kulturně orientované veřejnosti. V uvolněné atmosféře roků 1968–1969 se sjezdu dostalo mimořádné publicity. V úplnosti byl vydán jeho stenografický záznam¹⁾. Literární časopisy uveřejňovaly nejvýznamnější diskuzní příspěvky jednotlivých autorů. Spisovatelskému kongresu byla věnována pozornost i později. Literáti se k němu vraceli ve svých pamětech. Došlo také k publikování několika publikací, jež dění na sjezdu rozebíraly v širších souvislostech²⁾.

S dobou politického uvolnění na sklonku šedesátých let je ovšem ještě spjat ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů (SČS) v červnu 1969, který do jisté míry můžeme považovat za epilog reformního procesu v kulturní oblasti. Na rozdíl od sjezdu výše zmíněného téměř upadl v zapomnění. Neprávem, neboť v jeho průběhu se velmi plasticky zrcadlil opětovně vzniklý konflikt mezi vedením KSČ a literáty, tentokrát v atmosféře nastupující normalizace. Sjezd byl v podstatě poslední příležitostí, kdy spisovatelská obec jako celek měla možnost vyjádřit své názory proti normalizační politice Gustáva Husáka, byť jejich publicita byla tentokrát velmi omezena. Díky přísným cenzurním opatřením pronikly o obsahu sjezdového jednání mezi obyvatelstvo jen sporadické informace. Navíc dění na sjezdu nelze ani dnes v úplnosti zrekonstruovat, neboť kom-

pletní stenografický záznam nikdy nebyl uveřejněn a s největší pravděpodobností se vůbec nedochoval³⁾. Rovněž memoárová literatura se o sjezdu takřka nezmiňuje⁴⁾.

Ustavující sjezd SČS lze hodnotit jako vyvrcholení vývoje spisovatelské organizace v období tzv. pražského jara, kdy tehdejší SČSS definitivně přestal plnit roli převodové páky a přeměnil se v relativně na politické moci nezávislou organizaci, jejíž představitelé a členové svými publicistickými texty, projevy, účastí na mítincích a besedách silně ovlivňovali dobový veřejný diskurz a stávali se přirozenými mluvčími rodící se občanské společnosti. Uvnitř svazu se přikročilo k realizaci kroků, jimiž měly být napraveny křivdy minulých let spáchané na několika desítkách autorů, a zároveň se začalo diskutovat o opatřeních, které měly setřít dosavadní nerovnoprávnost mezi spisovateli-členy KSC a bezpartijními a zároveň demokratizovat poměry ve svazových orgánech. Donedávna vyhrocený vztah mezi literární obcí a vládoucí garniturou se rychle uklidnil a představitelé svazu v čele s Eduardem Goldstückerem vyjadřovali svou podporu Dubčekovu vedení KSC⁵⁾.

Vojenská intervence pěti zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968 sice negativně zasáhla do činnosti SČSS, výrazně ale neovlivnila její základní směřování. Kontinuita s předchozím vývojem nebyla nijak zásadně narušena. V říjnu 1968 svaz uskutečnil personální změny ve svém vedení⁶⁾. V návaznosti na právě schválené federativní uspořádání republiky bylo připravováno rozdělení SČSS na dva rovnoprávné národní svazy, které mělo definitivně vstoupit v platnost na připravovaném V. sjezdu SČSS⁷⁾, po němž měly bezprostředně následovat ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů a mimořádná konference Svazu slovenských spisovatelů (SSS)⁸⁾. Bez výraznějších obtíží nadále vycházel svazový tisk. Spisovatelé sice po srpnu 1968 rezignovali na připravovaný projekt opětovného vzkříšení deníku *Lidové noviny* a přestali vydávat *Literární listy*. Ty však vzápětí nahradil nový týdeník *Listy* s obdobným

zaměřením. Do rodiny svazových časopisů přibyla znovuobnovená revue *Tvář*⁹⁾. Všechna periodika SČSS musela respektovat opět existující cenzuru. Ta však byla v posrpnovém období ještě poměrně mírná, nezasahovala přímo do jednotlivých textů. Charakterizovaly ji spíše pokyny a doporučení vyhýbat se reflektování některých témat kombinovaných s určitou autocenzurou. Literáti se ani po srpnu 1968 nepřestávali veřejně vyslovovat k politickým otázkám. Zástupci SČSS se aktivně podíleli na činnosti Koordinačního výboru tvůrčích svazů, který vystupoval s otevřenou kritikou nastupující normalizace a snažil se o dialog s vedoucími činiteli KSČ¹⁰⁾. Jeho úsilí však bylo postupem času čím dál tím marnější. Postoje kulturní obce a vládnoucí garnitury se stále více rozcházel. Dubčekovo vedení se přestávalo na stanoviska tvůrčích svazů ohlížet, ačkoliv s jejich představiteli nepřerušilo veškeré kontakty. Do vnitřních poměrů těchto organizací ale zatím nijak nezasahovalo.

V prvních měsících roku 1969 vedení SČSS pokračovalo v přípravě obou spisovatelských sjezdů. Po několika odkladech se měl celostátní sjezd SČSS sejit 12. dubna v Bratislavě¹¹⁾. Den poté měla být zahájena mimořádná konference Svazu slovenských spisovatelů. Konání ustavujícího sjezdu Svazu českých spisovatelů bylo stanoveno na 22. dubna v zasedací síni pražské radnice¹²⁾. Orgány svazu ještě 31. března a 1. dubna naposledy kontrolovaly stav přípravy sjezdu SČSS a stanovily jeho definitivní program¹³⁾. Vše se zdálo být v naprostém pořádku. Nikdo z literátů, kteří se zúčastnili posledních porad, netušil, že doslova za pár hodin bude situace vyhlížet zcela jinak a éra jisté benevolence ze strany moci, jíž se spisovatelé dosud těšili, vezme rychle za své.

Bezprostředním podnětem k definitivnímu obratu ve vztahu mezi spisovatelskou obcí a vládnoucím establishmentem se staly rozsáhlé protisovětské demonstrace v noci z 28. na 29. března 1969 po vítězství československých hokejistů nad sovětskou sbornou na mistrovství světa ve Stockholmu. Moskva protesty ostře odsoudila a po soustředěném nátlaku si

na vedení KSČ vynutila nejen faktickou změnu politického kurzu v antireformním duchu, ale i přijetí série represivních opatření mířících proti občanské společnosti jako celku¹⁴). Prohlášení předsednictva ÚV KSČ z 2. dubna 1969 konstatovalo, že k demonstracím nedošlo náhodou, neboť probíhaly „*v ovzduší uměle vyvolávaných vášní, které podněcovala část hromadných sdělovacích prostředků*“, jež nesou „*politickou a morální zodpovědnost*“ za „*vyvolávání nálad, které někdy přerostly v protisovětskou hysterii*“¹⁵). Následovala kritika několika progresivně pišících týdeníků. *Listy* byly jmenovány mezi nimi. Vedení KSČ schválilo okamžité zavedení předběžné cenzury, která měla být uplatněna vůči veškerým sdělovacím prostředkům. Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI), jehož vedení převzal normalizační kádr Josef Havlín, vydal již 3. dubna striktní cenzurní pokyny, kterými se měli novináři nadále řídit¹⁶).

Literáti na houstnoucí politické poměry reagovali takřka vzápětí. Ještě 3. dubna se sešlo mimořádné zasedání české části ÚV SČSS. Zabývalo se především otázkou, zda je v dané situaci vhodné uskutečnit připravovaný celostátní sjezd SČSS. Nakonec dospělo k závěru že nikoliv a doporučilo výboru Svazu slovenských spisovatelů, aby souhlasil s odložením konání sjezdu na neurčito. Zároveň pověřilo Františka Vrbu, aby odjel do Bratislavy a osobně tlumočil slovenským kolegům české stanovisko¹⁷). O šest dní později jednala česká část ÚV SČSS znovu. Vyslechla zprávu o tom, že slovenská strana akceptovala odklad celostátního sjezdu, a zároveň rozhodla o přesunutí konání ustavujícího sjezdu Svazu českých spisovatelů z původního termínu (22. dubna) na pozdější dobu¹⁸). Spisovatelé svým postupem v podstatě rezignovali na možnost využít své sjezdy jako tribuny odporu proti přitvrzujícímu normalizačnímu režimu. Drželi se zpátky a během jednání svazových orgánů se k momentální politické situaci nijak nevyjadřovali. Tento úkol přenechávali Koordináčnímu výboru tvůrčích svazů¹⁹).

Představitelé SČSS opatrně reagovali na aktuální vnitropolitické události i v následujících týdnech. Ke zvolení Gustáva Husáka do čela KSČ, k němuž došlo 17. dubna, se na rozdíl od studentů a dělníků nijak nevyslovili²⁰⁾, neboť si nechtěli zcela uzavřít dveře k případným jednáním s vrcholnými stranickými a státními představiteli²¹⁾.

Přesto bylo z chování literátů zřejmé, že se s nastupující normalizací nehodlají jen trpně smířit. Jako doklad skutečných názorů zástupců SČSS na přituhující politické poměry může velmi dobře posloužit jejich úsilí o záchranu svazových časopisů, které od počátku dubna 1969 postupně začaly zápasit o svou další existenci. Zásahů proti periodikům SČSS ze strany státní moci přibývalo. Nastupující normalizační garnitura se při realizaci svých politických záměrů sice již neohlížela na kritické postoje kulturní obce k aktuálnímu dění, měla však obavy z toho, aby odmítavá stanoviska těchto kruhů nepronikla do širšího povědomí a neradikalizovala nálady veřejnosti. Snažila se proto, co nejrychleji ovládnout hromadné sdělovací prostředky, získat je na svou stranu, nebo je alespoň zbavit možnosti vyjadřovat nekonformní postoje. Pozornost moci se zcela logicky upřela i na periodika vydávaná Svazem československých spisovatelů. Součástí této strategie nebyla jen tvrdá předběžná cenzura, ale také zákroky ze strany Českého úřadu pro tisk a informace proti jednotlivým svazovým časopisům. Vrcholem tohoto pacifikačního tažení bylo rozhodnutí ČÚTI z 15. května, kterým byl s okamžitou platností zastaven týdeník *Listy* a na dobu tří měsíců přerušeno vydávání měsíčníku *Plamen*²²⁾.

Spisovatelé si rychle uvědomili, že rozsah postihu svazových časopisů ze strany moci jednoznačně překonal míru represe, již byly vystaveny *Literární noviny* na podzim 1967. Došlo jim, že pokud chtějí zůstat věrni svým dosavadním postojům, nemohou danou situaci přejít mlčením. Odpověděli v zásadě dvojím způsobem: kritickou korespondencí, kterou zasílali státním úřadům, a zvýšenou aktivitou v rámci Koordi-

načního výboru tvůrčích svazů. Závažným stavem svazových periodik se několikrát zabývaly vrcholné orgány SČSS²³). Proti zastavení *Listů* se rozhodly bránit soudní cestou a podaly na Český úřad pro tisk a informace žalobu, která měla dokázat nezákonnost jeho postupu²⁴). Odeslaly rovněž dopis předsednictvu Federálního shromáždění, v němž ostře protestovaly proti zákazu obou časopisů a odsoudily existující cenzurní praktiky²⁵). Připravily také žádost o registraci nového svazového týdeníku, kterou předaly ČÚTI již koncem května. Měl se nazývat *Kultura a doba*. Za jeho šéfredaktora byl vybrán Ivan Vyskočil²⁶). Vydávání časopisu ovšem normalizátoři nikdy nepovolili²⁷). Spisovatelé rovněž iniciovali svolání společného zasedání ústředních výborů tvůrčích svazů²⁸), které se sešlo 22. května 1969 ve Filmovém klubu v Praze. Jeho účastníci jednoznačně odsoudili stupňující se zásahy moci v oblasti periodického tisku a kultury a schválili poměrně ostře formulované *Provolání českých umělců, vědců, publicistů a kulturních pracovníků*, pod něž se v následujících dnech podepsalo několik set osob z řad kulturní obce²⁹).

Teprve na sklonku května se pozornost literátů opět upřela k přípravě sjezdů. Po dohodě se slovenskými partnery bylo obráceno jejich pořadí. Nejprve se měly konat sjezdy národní, s celostátním se počítalo až na podzim 1969³⁰). Česká část ÚV SČSS se již 22. dubna usnesla na tom, že ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů bude svolán nejpozději do konce května³¹). Zároveň byla vytvořena komise pod vedením Jindřišky Smetanové, která připravovala text programových zásad SČS³²). Avizovaný termín konání ustavujícího sjezdu však opět nebyl dodržen. Poté co vešlo ve známost, že se 29.–30. května 1969 má sejít ústřední výbor KSČ, rozhodli se spisovatelé po vzrušenější diskuzi datum konání sjezdu opět změnit³³). Báli se uskutečnit svůj kongres těsně před jednáním vrcholného stranického grémia, neboť jim bylo jasné, že řada literátů vystoupí na sjezdu s kritikou přituhující normalizace. Nechtěli být Husákovou garniturou následně obviněni, že toto datum zvolili

záměrně, aby „jitřili emoce“ a „vyhrocovali situaci“, a dát zbytečně záminku k dalším případným postihům³⁴⁾. Nakonec se rozhodli uspořádat sjezd až 10. června 1969 v pražském Radiopaláci³⁵⁾.

Ustavující sjezd SČS se sešel v napjaté politické atmosféře, kterou spisovatelé samozřejmě reflektovali. Na rozdíl od předchozího sjezdu spisovatelů v roce 1967 se však nestal místem otevřené konfrontace mezi literární obcí a stranickým establishmentem. Hlavní řečníci sice vystupovali s kritikou cenzury a represivních opatření státních orgánů vůči tisku i Koordináčnímu výboru tvůrčích svazů, nikdo z nich ale výslovně nepolemizoval s názory vedoucích funkcionářů KSČ (zvláště Gustáva Husáka) a jednoznačně se nedistancoval od normalizační politiky KSČ. O nevyhnutelný konflikt s mocí, který by v opačném případě jistě následoval, spisovatelé nestáli, neboť si nechtěli uzavřít prostor pro případná jednání s vrcholnými politickými činiteli. Sjezd měl proto spíše pracovní charakter. Ustavil nový národní spisovatelský svaz v duchu federativního uspořádání republiky, schválil jeho programové zásady a stanovy, přijal závěrečné usnesení a zvolil nové vedení svazu.

I přes zdrženlivost, kterou literáti projevili, bylo hned v úvodu jednání evidentní, že vládnoucí garnitura není spisovatelům zrovna dvakrát nakloněna. Dala totiž najevo svůj ostentativní nezájem o dění na sjezdu. Z pozvaných stranických funkcionářů se na něj nikdo nedostavil³⁶⁾. Byl to ovšem dezinteres jen zdánlivý. Husákově vedení KSČ z povzdálí aktivity spisovatelů bedlivě sledovalo a mělo z průběhu sjezdu značné obavy. Svědčí o tom mj. skutečnost, že v den jeho konání vydal Český úřad pro tisk a informace pokyn všem redakcím sdělovacích prostředků, aby „o *ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů publikovaly pouze oficiální zprávy ČTK a zdržely se zveřejňování jakýchkoli interview, komentářů a dalších materiálů ze sjezdu*“³⁷⁾.

Sjezdová jednání zahájil místopředseda SČSS Jan Procházka, který nezastíral pohnutou atmosféru, v níž literární obec vytvářela svou novou organizaci: „*Několikrát jsme nás ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů, jak jste si povšimli, z dobrých důvodů odložili. Vyčkávali jsme příznivějšího období a to tak dlouho, až už bylo zřejmé, že není dál na co radostného čekat. ... Snad bych měl jenom konstatovat, že čeští spisovatelé nestáli stranou onoho obrodného probuzení umrtvené a po dlouhá léta klamané společnosti, naopak byli vždy spolu s národem, a to i ve chvílích nejtěžších a hořkých zkoušek. Rozhlížíme-li se přítomným časem, kdy svoboda opět ubývá a biřičů nad nimi opět přes noc přibývá, může nám být jenom částečnou útěchou, že to nejsou spisovatelé, kdo v této hodině staronového pokušení tak snadno a obratem podléhají a nejsou už hodni svých včerejších lepších myšlenek a slibovaných předsevzetí. Těžko povědět co všechno máme před sebou a kolik toho bude. Ale na tomto sjezdu máme ještě příležitost vytvořit si z vlastní vůle takový svaz, který by v možných a snad i pravděpodobných zkouškách obstál. ... Myslím, že zatím neinklinujeme nikam jinam, než kam jsme původně chtěli jít. Vzhledem k okolnostem, které jsme nezavinili, musíme ovšem klopýtat složitou oklikou plnou částečných návratů. Pokud si v mysli dokážeme uchovat i v bludišti překážek prvotní předsevzetí, budeme nakonec postiženi jenom ztrátou času. Není to žádná nezaplacená cena. Doufám ... že náš I. český sjezd nebude současně sjezdem posledním, ale naopak, stane se předzvěstí příznivějších událostí.*“⁽³⁸⁾

S úvodním projevem poté vystoupil básník Jaroslav Seifert. Působivě promluvil o poslání spisovatele v nynějších složitých poměrech a jeho povinnosti v daných podmínkách obstát. Uvedl: „*...nezbývá nám v těchto dobách mnoho času a pohody, abychom aspoň někdy mohli bezstarostně a s uvolněním mluvit o nejvlastnějších otázkách našeho spisovatelského povolání. Čteme důtky, které nejsou vlídné, píšeme protesty,*

které – zdá se – nemají valnou působivost. Nejsme ovšem v takové situaci sami. Má tento svět své černé noci a nejsou vzácné. Bylo to řečeno už hodně dávno. Počítáme s tímto stavem. Často dnes slyšíme slova o těžké, složité době. Kdo by ji cítil spíše nežli umělci, kteří tak či onak musí vložit ruku do neviditelných plamenů a mají mimo to schopnost pronikat pod kůži událostí, věcí a hlavně lidí. A tu ihned na počátku chce se mi říci plným hlasem, že jsme si stanovili za svůj cíl nejpřednější úkol: vyjít z této doby se ctí.⁽³⁹⁾ Následně promluvil o vztahu politiky a literatury, kde sice velmi jemně a neadresně, ale přesto výmluvně poukázal na omezenost a nesebekritičnost nastupující normalizační garnitury. „Na tomto shromáždění chceme zabezpečit, aby naši spisovatelé svými prostředky a svým způsobem mohli formulovat svobodně podle svého svědomí výpověď o světě, ve kterém žijeme. ... Svou práci nemůžeme a ani nechceme suplovat politiku. Toužíme však samozřejmě po tom, abychom nacházeli pozorně a vnímavě naslouchající. ... Toužíme po tom v zájmu dokonalého řízení naší společnosti. Nejsme tu přece jen pro zpívání serenád a naše knihy pro vhodnou zábavu u kamen při dlouhých zimních večerech. Neboť jsme si dobře vědomi, že každé řízení, které by se rozhodlo neposlušat a nevnímat naše signály, nebo chcete-li, tyto informace a výpovědi o společnosti, pracovalo by naslepo a nedosáhlo by svých předsevzatých cílů. ... Literatura byla vždy jedním z ukazatelů pro každého velkého politika, neboť dovedl nacházet východiska svých analýz a velkých koncepcí nejen v sociologických a ekonomických rozbo-rech, ale i v krásné literatuře vůbec. Tento smysl našeho poslání v národě není nikterak skromný a naše odpovědnost není malá, i když se zřikáme překračování hranic samotného umění. Ale přesto bych chtěl říci, že sebevědomá skromnost nesluší jen spisovatelům, ale sluší i jiným.“⁽⁴⁰⁾

Zprávu o činnosti svazu spisovatelů od IV. sjezdu SČSS přednesl František Vrba. V jejím rámci podrobně hovořil o aktivitách literátů po srpnu 1968. Zmínil stále marnější snahu před-

stavitelů kulturní obce o navázání kontaktů s vedoucími politickými činiteli. Následně věnoval pozornost problematice cenzury a zastavení *Listů* a *Plamene*. Zdůraznil, že spisovatelé nemíní být protiváhou politické moci ve veřejné sféře a nevidí smysl svého úsilí „v *ustavičných politických diskusích a v různých globálních povšechných konfrontacích*“⁽⁴¹⁾, nemohou se však vzdát svého úsilí zajistit veškerá práva a podmínky ke svobodnému rozvoji a uplatnění svých myšlenek. K tomu ovšem potřebují svůj tisk, prostor pro tvorbu a vydavatelské příležitosti.

Poté se ujal slova Karel Ptáčník, který seznámil přítomné s výsledky práce rehabilitační komise SČSS. Ani on se ve svém vystoupení nevyhnul kritické reflexi aktuálního politického dění. „*Předkládám vám zprávu o činnosti... a činím tak v době, kdy je stále ještě možno kladně hodnotit to, co bylo v uplynulém období vykonáno v nápravě křivd, zločinů a nepravostí z padesátých let, ba kdy je ještě možno nazývat křivdu a nemravnost svinstvem, i když publicita takovýchto prohlášení je momentálně omezena stěnami tohoto sálu... Pevně věřím, že v nedaleké budoucnosti bude možno veřejně rehabilitovat i všechny petice, memoranda, protesty a prohlášení, na nichž se usneslo předsednictvo a ústřední výbor našeho Svazu, či jiných uměleckých svazů, ať již koordinovaných, či osamoceňných, jež zejména v tomto roce a zejména v těchto dnech a týdnech veřejně publikovat a obhajovat nelze.*“⁽⁴²⁾

Další referáty měly převážně pracovní charakter. Zprávu o činnosti Českého literárního fondu přednesl Vilém Závada. S projevem o aktivitách sekretariátu ÚV SČSS a svazových komisí (členské, tiskové, vydavatelské, sociálně právní, ekonomické a komise pro mladou literaturu) vystoupil Jiří Svetozár Kupka. O výsledcích práce kontrolní komise informoval Zdeněk Pluhař. Současný stav a další perspektivy nakladatelství Československý spisovatel blížce rozebral jeho ředitel Ladislav Fikar. S pozdravnými projevy vystoupili Ivan Mojík za

Svaz slovenských spisovatelů a Miroslav Holub jménem Českého svazu vědeckých pracovníků.

Vzrušenou atmosféru, v níž jednání sjezdu probíhalo, nejvíce poddhalila odpolední diskuze. Promluvil v ní šest spisovatelů⁴³⁾, kteří své soudy o aktuální vnitropolitické situaci formulovali ostřeji než jejich předřečníci. Leitmotivem těchto vystoupení byla kritika politického vývoje posledních měsíců, protest proti cenzuře, zákazům časopisů a praktikám Českého úřadu pro tisk a informace, jednoznačný nesouhlas se zrušením Koordinačního výboru tvůrčích svazů. Nejrazantněji své postoje formulovali bývalý šéfredaktor zastavených *Studentských listů* Svatopluk Pekárek⁴⁴⁾ a předseda redakční rady *Tváře* Václav Havel⁴⁵⁾.

Část připomínek vznesených v diskuzi byla začleněna do textu sjezdového usnesení, který byl formulován poměrně příkře. Spisovatelé se v něm solidarizovali s činností ostatních tvůrčích svazů a jejich Koordinačního výboru. Zásadně odmítli obvinění z opoziční činnosti, jež bylo proti tomuto výboru vzneseno a ocenili podíl zástupců SČS na jeho práci. Přihlásili se ke spolupráci se závody, závodními odborovými organizacemi a vyššími odborovými orgány, Svazem vysokoškolského studentstva Čech a Moravy a mládeží všeobecně. Jednoznačně se vyslovili proti cenzuře a postupům Českého úřadu pro tisk a informace. Žádali, aby české i federální zákonodárné orgány přezkoumaly zákonnost drastických opatření této instituce a trvale dohlížely na její aktivity, neboť ČÚTI „*si dokonce osobuje právo být sám nejvyšším rozhodčím ve výkladu vlastních, právně neohraňovaných směrnic*“. Znovu protestovali proti likvidaci *Listů* a celé řady dalších časopisů. Trvali na přijetí zákonných opatření, jež „*přesně stanoví práva a povinnosti cenzury a způsob společenské kontroly nad orgány, které ji provádějí, a rozšíří a přesně vymezí oblasti, do nichž cenzura nesmí zasahovat*“⁴⁶⁾. Součástí těchto kroků mělo být také přijetí nového tiskového zákona.

Na závěr sjezdu byly ustaveny nové vrcholné svazové orgány. Předsedou SČS se stal Jaroslav Seifert, místopředsedy byli zvoleni Jiří Brabec a Karel Ptáčník⁴⁷⁾. Za členy předsednictva spisovatelé vybrali kromě výše jmenovaných ještě Jiřího Hanzelku, Ladislava Hradského, Milana Jungmanna, Ivana Kříže a Jiřího Štolu. V tajné volbě byl zvolen třicetičlenný výbor SČS⁴⁸⁾. Vybrané osoby měly být zárukou, že literární obec zůstane věrná svým dosavadním postojům.

Spisovatelé svým chováním na sjezdu dali Husákovu vedení KSČ najevo, že sice nepomýšlejí na otevřený boj proti státní moci, ale současně se nehodlají zřítí svých názorů. Straničtí funkcionáři nebyli proto z průběhu ustavujícího sjezdu nijak nadšeni⁴⁹⁾, otevřeně však proti svazu zatím nevystoupili. Zatím stačilo, že se díky informačním bariérám veřejnost z médií o jednání spisovatelů takřka nic nedozvěděla.

Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů byl zároveň jeho posledním. Stanovy na něm přijaté ministerstvo vnitra nikdy neschválilo. Snaha o dialog s politickou mocí, o který se čeští literáti v následujících měsících stále ještě pokoušeli, vycházela naprázdno. Husákova garnitura neměla o žádnou diskuzi zájem, dokázala však úsilí spisovatelů obratně zneužívat ke svým cílům⁵⁰⁾.

Od podzimu 1969 vládnoucí moc vůči spisovatelům postupně přitvrzovala. Její požadavky byly nekompromisní: přehodnotit postoje k událostem pražského jara a vojenské intervenci, vyloučit z řad svazu autory, kteří po srpnu 1968 zůstali v zahraničí. Tak hluboko se ovšem literáti sklonit nechtěli. Poté, co se ukázalo zřejmým, že se nepodaří ovládnout spisovatelskou organizaci zevnitř, změnil normalizační establishment svou strategii a rozhodl se existující svaz zlikvidovat a nahradit jej novým, zcela podřízeným stranickému aparátu, v němž by pro odbojné literáty již nebylo místa⁵¹⁾. Nenechal jej vyloučit z Národní fronty jako Svaz českých filmových a televizních umělců, který se rovněž odmítal normalizátorům podvolit, raději postupně ochromoval a minimalizoval jeho činnost.

Neschválil přijaté stanovy, odebral pasovou agendu, zakázal zahraniční činnost, zastavil postupně veškeré literární časopisy, převedl nakladatelství Československý spisovatel do vlastnictví Českého literárního fondu, zablokoval většinu svazových kont a vynutil si propuštění většiny pracovníků aparátu SČS. Na sklonku roku 1970 již spisovatelská organizace neměla dostatek sil k tomu, aby mohla pokračovat ve svých aktivitách, a de facto zanikla. Veškerá snaha o záchranu svazu, kterou spisovatelé v letech 1969–1970 vyvinuli, tak byla marná⁵²⁾.

Poznámky:

- 1) Viz *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů: protokol: Praha 27.–29. 6. 1967*. Praha: Československý spisovatel, 1968, 218 s.
- 2) Např. HAMŠÍK, D. *Spisovatelé a moc*. Praha: Československý spisovatel, 1969.; KAPLAN, K. „*Všechno jste prohráli*.“ Praha: Ivo Železný, 1997.
- 3) V Literárním archivu Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech (LA PNP), kde jsou uloženy materiály z činnosti svazu spisovatelů, se jej nepodařilo nalézt. Stejně neúspěšné bylo pátrání ve fondu Svazu československých spisovatelů, který se nachází v archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (A ÚSD). Většina proslavů pronesených na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů byla naštěstí otištěna v interním *Bulletinu SČS*, jenž je dostupný např. v knihovně Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Texty v *Bulletinu* ale nejsou seřazeny v pořadí, v jakém byly předneseny na sjezdu. Srovnej s výtahem ze sjezdového jednání uveřejněném v časopisu *Tvář*, roč. 4, 1969, č. 6, příloha, s. I–XVI.
- 4) Výjimku představují vzpomínky Karla Ptáčníka, místopředsedy Svazu českých spisovatelů v letech 1969–1970. Viz

PTÁČNÍK, K. *Život, spisovatelé a já*. Praha: Trizonia, 1993, s. 333–338.

- 5) Monografie, která by komplexně mapovala aktivity SČSS v době pražského jara a nastupující normalizace není dosud k dispozici. Vyšlo však už několik studií, které se dané problematice alespoň rámcově dotýkají. Viz např. BLAHOVÁ, K. Mezi literaturou a politikou: Souvislosti českého literárního života 1958–1969. *Soudobé dějiny*, 2002, roč. 9, č. 3–4, s. 513–520.; CYSAROVÁ, J. *Koordinační výbor, tvůrčí svazy a moc 1968–1972: Nekapitulantské postoje české tvůrčí inteligence a mechanismy moci KSČ*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, s. 73–78. Nejobsaňleji a s využitím archivních materiálů SČSS se tématu doposud věnovala německá badatelka Ines Koeltzsch. Viz KOELTZSCH, I. „Sie werden schweigen und auf eine ‚günstigere Zeit warten‘: Die Lähmung und Abwicklung des tschechischen Schriftstellerverbandes zu Beginn der ‚Normalisierung‘ (1968–1970). *Bohemia*, 2005, Band 46, Heft 1, s. 152–183. V knihovně Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR by se měl nacházet rukopis nepublikované studie D. Jandové, *Svaz spisovatelů v počátečním období tzv. normalizace*. S největší pravděpodobností je ale ztracený a autor příspěvku s ním neměl možnost pracovat.
- 6) Předseda svazu Eduard Goldstücker si vzal neplacenou tvůrčí dovolenou a přijal nabídku univerzity v anglickém Brightonu na roční pedagogické působení. K rozhodnutí rezignovat a fakticky odejít do emigrace značně přispěly stupňující se útoky sovětského tisku proti jeho osobě. Úřadujícím předsedou SČSS byl zvolen Jaroslav Seifert, který řídil práci svazových orgánů společně s Jiřím Brabcem a Františkem Vrbou.
- 7) Svaz československých spisovatelů měl ovšem nadále existovat. Počítalo se s tím, že bude hájit zájmy literární obce v celostátním měřítku a to především ve vztahu k politické moci. O chystaném V. sjezdu SČSS nejpodrobněji píše

BAUER, M. Příprava V. sjezdu SČSS na základě jednání vedení sekretariátu SČSS v letech 1968–1969. In *Zlatá šedesátá: Česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ...zklamání*, Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 112–120.

- 8) Vznikem SČS měla být odstraněna dlouhodobá asymetrie ve svazovém uspořádání, protože SSS již řadu let existoval a zájmy české literární obce reprezentovaly pouze orgány SČSS, které v některých případech zasedaly bez slovenských zástupců a rokovaly o národních otázkách.
- 9) První číslo *Listů* se objevilo na trhu 7. listopadu 1968, *Tvář* začala vycházet v témže měsíci. Ostatní časopisy (*Host do domu*, *Orientace*, *Plamen*, *Sešity pro literaturu a kritiku*) byly vydávány bez jakéhokoliv přerušení.
- 10) Koordinační výbor tvůrčích svazů byl založen v květnu 1968. Zastupoval organizace: Svaz českých novinářů, Svaz českých výtvarných umělců, Český svaz artistů a estrádních umělců, Svaz českých architektů, Svaz českých divadelních a rozhlasových umělců, Svaz českých filmových a televizních umělců, Svaz československých spisovatelů (česká část), Svaz českých skladatelů, Svaz českých vědeckých pracovníků a Český odborový svaz umění a kultury. O Koordinačním výboru tvůrčích svazů více CYSARŽOVÁ, J. Koordinační výbor..., s. 18–43; JECHOVÁ, K. K historii Koordinačního výboru tvůrčích svazů. In PEČKA, J., PREČAN, V. a kol. (eds.) *Proměny Pražského jara 1968–1969: Sborník statí a dokumentů o nekapitulantských postojích v československé společnosti*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1993, s. 91–123.
- 11) Svolání sjezdu SČSS se původně připravovalo již na podzim 1968.
- 12) BAUER, M.: Příprava..., s. 116–118.
- 13) A ÚSD, f. SČSS, Usnesení 33. schůze vedení sekretariátu SČSS, 31. 3. 1969, s. 1–2; A ÚSD, f. SČSS, Usnesení 8. schůze pléna ÚV SČSS, 1. 4. 1969, s. 2–3.

- 14) Více k tomu DOSKOČIL, Z. *Duben 1969: Anatomie jednoho mocenského zvratu*. Praha–Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Doplňěk, 2006, s. 97–148.
- 15) Prohlášení předsednictva ústředního výboru KSČ, *Rudé právo*, 3. 4. 1969, s. 1; VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. (ed.) *Komunistická strana Československa*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 9., sv. 4.: Normalizace (listopad 1968–září 1969). Praha–Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Doplňěk, 2003, dok. č. 309, s. 281–283.
- 16) Viz DOSKOČIL, Z. *Duben...*, s. 131; HOPPE, J. (ed.) *Pražské jaro v médiích: Výběr z dobové publicistiky*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 11. Praha–Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Doplňěk, 2004, s. 399–400.
- 17) A ÚSD, f. SČSS, Usnesení mimořádné schůze české části ÚV SČSS, 3. 4. 1969, s. 2.
- 18) V komuniké ze zasedání byl odklad celostátního sjezdu SČSS zdůvodněn příznačnými slovy: „...jednání tohoto sjezdu v současné politické situaci by nemohlo splnit své poslání“. Viz Sjezd spisovatelů se odkládá, *Rudé právo*, 10. 4. 1969, s. 2. O náhradním datu konání ustavujícího sjezdu SČS měla rozhodnout následující schůze české části ÚV SČSS svolaná na 22. dubna 1969.
- 19) Více k tomu viz DOSKOČIL, Z. *Čeští spisovatelé a moc na prahu Husákovy éry: Duben – červen 1969*. (v tisku)
- 20) Někteří členové české části předsednictva ÚV SČSS (konkrétně Jiří Brabec, Ladislav Fikar, Alexander Kliment, Karel Kosík, Milan Kundera, Jaroslav Seifert, František Vrba) se dvakrát (29. dubna a 6. května) setkali s předsedou ústředního výboru Národní fronty ČSSR Evženem Erbanem, který přišel s myšlenkou, aby spisovatelé usilovali o brzké setkání s Gustávem Husákem. Viz A ÚSD, f. SČSS, Usnesení 13. schůze české části předsednictva ÚV SČSS, 5. 5. 1969,

- s. 1; Usnesení 15. schůze české části ÚV SČSS, 13. 5. 1969, s. 2.
- 21) Viz VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Komunistická strana...*, sv. 4, dok. č. 324 a 325, s. 365–369.
- 22) K zásahům ČÚTI proti svazovým časopisům více DOSKOČIL, Z. *Čeští spisovatelé a moc na prahu Husákovy éry: Duben – červen 1969*. (v tisku)
- 23) Viz A ÚSD, f. SČSS, Usnesení 14. schůze české části předsednictva ÚV SČSS, 14. 5. 1969, s. 2–3; Usnesení 16. schůze české části ÚV SČSS, 19. 5. 1969, s. 3–5; Usnesení 16. schůze české části předsednictva ÚV SČSS, 28. 5. 1969, s. 2–3.
- 24) A ÚSD, f. SČSS, Návrh Svazu československých spisovatelů na přezkoumání rozhodnutí ČÚTI o zastavení časopisu *Listy* podaný k Městskému soudu v Praze, 25. 5. 1969.
- 25) A ÚSD, f. SČSS, Dopis Jaroslava Seiferta a Františka Vrby předsednictvu Federálního shromáždění, 22. 5. 1969.
- 26) A ÚSD, f. SČSS, Usnesení 16. schůze české části předsednictva ÚV SČSS, 28. 5. 1969, s. 2–3.
- 27) Předsednictvo ÚV KSČ se již na svém zasedání 20. května 1969 vyslovilo „proti tomu, aby spisovatelé měli svůj literární časopis“. VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Komunistická strana...*, sv. 4, dok. č. 325, s. 369, pozn. 1.
- 28) Viz A ÚSD, f. SČSS, Usnesení 14. schůze české části předsednictva ÚV SČSS, 14. 5. 1969, s. 2–3; Usnesení 16. schůze české části ÚV SČSS, 19. 5. 1969, s. 3–5.
- 29) Okolnosti jednání ústředních výborů tvůrčích svazů jsou již dostatečně historiograficky zpracovány a autor jim proto ve svém příspěvku nevěnuje bližší pozornost. Viz např. DOSKOČIL, Z. *Duben 1969...*, s. 267–271; CYSAŘOVÁ, J. *Koordinační výbor...*, s. 37–39; JECHOVÁ, K. *K historii...*, s. 113–115 a 121–122.
- 30) Celostátní sjezd se však už nikdy nesešel.
- 31) Viz LA PNP, f. SČSS, Usnesení 14. schůze české části ÚV SČSS, 22. 4. 1969, s. 4. Termín byl následně stanoven na

- 26.–27. května. Jednání se mělo konat v budově Kulturního domu dopravy a spojů v Praze-Vinohradech. A ÚSD, f. SČSS, Usnesení 13. schůze české části předsednictva ÚV SČSS, 5. 5. 1969, s. 2.
- 32) Viz A ÚSD, f. SČSS, Záznam ze schůze komise pro vypracování návrhu programu SČS, 29. 4, s. 1 a přílohy; Záznam ze schůze komise pro vypracování návrhu programu SČS, 7. 5. 1969, s. 1–2 a přílohy.
- 33) Na zasedání české části ÚV SČSS hlasovalo pro odsunutí termínu sjezdu 14 literátů, 11 bylo proti. Viz Usnesení 16. schůze české části ÚV SČSS, 19. 5. 1969, s. 4.
- 34) Kritice ze strany moci však na zasedání ÚV KSČ stejně neušli. Gustáv Husák ve svém zahajovacím projevu zaútočil proti Koordinačnímu výboru tvůrčích svazů, který označil za nelegální opoziční centrum (neboť nebyl členem Národní fronty), jehož existence nebude nadále trpěna. Dále vyzval kulturní pracovníky, aby nefixlovali pojmy a nevydávali kritiku jejich názorů ze strany KSČ a realizovaná opatření ve sdělovacích prostředcích za útok na svobodu vědy a umění. Viz VONDROVÁ, J., NAVRÁTIL, J. *Kounistická strana...*, sv. 4, dok. č. 336, s. 427–428. Koordinační výbor tvůrčích svazů ukončil svou činnost na přelomu května a června 1969.
- 35) Viz A ÚSD, f. SČSS, Usnesení 16. schůze české části předsednictva ÚV SČSS, 28. 5. 1969, s. 7; Usnesení 17. schůze české části ÚV SČSS, 5. 6. 1969, s. 3. Původně se počítalo s tím, že sjezd bude trvat dva dny (10.–11. června), posléze bylo dohodnuto zkrátit jej pouze na jeden den. K organizační přípravě sjezdu viz LA PNP, f. SČSS, Záznam ze 4. schůze přípravné volební komise, 27. 5. 1969, s. 1–2; Organizační zajištění sjezdu SČS, nedatováno, s. 1–3.
- 36) Jedinou výjimkou byl výrazně proreformně orientovaný člen ÚV KSČ Václav Slavík, na něhož měli normalizátoři již delší dobu spadeno. Na zasedání ústředního výboru v září

- 1969 byl vyloučen ze strany. Další pozvání funkcionáři, předseda ÚV Národní fronty ČSSR Evžen Erban a předseda Byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích Lubomír Štrougal, zaslali pouze pozdravné dopisy, přičemž ten Štrougalův bez obalu přiznával, že mezi názory spisovatelů a vedení KSČ existují otevřené rozpory. Viz Dopis Byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích, in *Bulletin SČS*, 1969, č. 1, s. 26–28 nebo *Tvář*, roč. 4, 1969, č. 6, příloha, s. X. Na sjezd se nedostavil ani reformám nakloněný ministr kultury Miroslav Galuška.
- 37) URIANEK, K., MICHÁLKOVÁ, M. *Československo 1966–1971: Přehled událostí – chronologie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1991, s. 510. Materiály ze sjezdu uveřejnilo ve výtazích pouze červnové číslo časopisu *Tvář*, což byl jeden z důvodů, který vedl k jejímu následnému zastavení. *Tvář* ovšem stačila otisknout jen hlavní sjezdové referáty, následná diskuze již vydána nebyla.
- 38) Viz *Bulletin SČS*, 1969, č. 2, s. 2 a 5.
- 39) Viz *Bulletin SČS*, 1969, č. 1, s. 8.
- 40) Tamtéž, s. 9–10.
- 41) Tamtéž, s. 24.
- 42) Tamtéž, s. 43.
- 43) Byli to Svatopluk Pekárek, Václav Havel, Jan Nedvěd, Miroslav Hanuš, Ilja Bart a Jan Lopatka.
- 44) Pekárek ve svém příspěvku citoval kritické názory Karla Marxe o cenzuře a následně vystavil účet nastupující normalizačnímu establishmentu: „*Lidé, kteří se dnes dovolávají jeho jména a učení, pilně obnovují v této zemi totalitní diktaturu se všemi průvodními znaky. Omezili a později zcela zlikvidovali svobodu tisku, nejdůležitější ze všech občanských svobod. Uvrhli tuto zemi do totální krize: politické, ekonomické, sociální i mravní, jakou tyto národy ve svých moderních dějinách nepoznaly, ale jako strůjce tohoto všeobecného úpadku označují novináře a tvůrčí inteligenci, která svedla za několik měsíců tiskové svobody bezmála*

čtrnáct milionů Čechů a Slováků. Svedla? K čemu je vlastně svedla? K čemu je chtěla svést? A mohla je vůbec k čemukoli navádět nebo svádět? ... Opět nastaly časy, kdy se gramotnost stává podezřelou, logika nežádoucí, pravda trestným činem a vlastní názor aktem kontrarevoluce. ... Mnozí se obávají, že se bude situace dále zhoršovat. Myslím, že to nejsou obavy, ale přesný odhad situace dnešní i zítřejší. Protože tomu tak je, nemáme právo rezignovat.“ Obrátil se na spisovatele s naléhavým apelem: „Čas je krutý a bezohledný soudce a jednou se zeptá všech, kdož podepsali Dohodu o solidaritě [míněno Provolání českých umělců, vědců, publicistů a kulturních pracovníků], jak splnili svůj slib. Zeptá se, co učinili, když se do českého tisku začaly vnášet metody, proti nimž postup režimu osobní moci Antonína Novotného byl takřka operetní idylou. Zeptá se nás, co jsme učinili – kromě ušlechtilých, ale málo účinných protestů, neboť k jejich potlačení stačí jednoduchý administrativní úkon cenzorského podúředníka. ... Domnívám se tedy, že bez ohledu na následky musíme zvolit takové formy protestu, aby se přes všechnu cenzuru a byrokratické filtry dověděla o našem postoji a protestu československá i evropská veřejnost. Neučiníme-li to, pak nejenže ztratíme kredit, ale také sami zničíme svou lidskou důstojnost. Staneme se dobře živenými staty v absurdní frašce byrokratického znovuzkříšení. A za odměnu nám bude dovoleno, abychom ze své mysli vyháněli zlé duchy, které v nás zanechalo krátké období socialismu s poetickým přívlastkem. A bude-li se navíc naše pile ubírat správným směrem, snad nám ani Dobříš nakonec neseberou.“ Viz *Bulletin SČS*, 1969, č. 2, s. 11–13. Nutno dodat, že Svatoopluk Pekárek podepsal v roce 1977 Antichartu. Viz *Výjady podporu politice strany*, Rudé právo, 4. 2. 1977, s. 2.

45) Václav Havel precizně charakterizoval neblahý stav, v němž se česká společnost na sklonku jara 1969 ocitla: „Ve všech oblastech života je znovu uplatňován systém centralistic-

kého řízení společnosti i přesto, že právě takový systém už jednou společnost přivedl do hluboké krize. Představitelé starého režimu, kteří už tolikrát a tak zřetelně prokázali svou neschopnost, se vracejí zpět do nejvyšších funkcí, přestože si to většina veřejnosti nepřeje. Byla znovu zavedena cenzura. Opakují se zákazy časopisů. Je znemožňována činnost nově vzniklých nebo zreformovaných organizací. Sdělovací prostředky jsou opět nuceny pečlivě skrývat skutečné mínění lidí. Není brán zřetel na vůli různých vrstev obyvatelstva, ba dokonce často ani na vůli dělníků, ačkoli jsou prohlašováni za vedoucí třídu. V oficiálním tisku jsou rozpoutávány štvavé kampaně proti představitelům reformních snah, aniž je jim umožněna obhajoba. Mnoho čestných lidí, kteří nedovedou na povel změnit své názory, musí opouštět odpovědná místa. Jsou napadáni občané, kteří se zachovali v srpnových dnech jako vlastenci a aktivně podporovali zákonné představitele státu. Ve jménu vnějškového klidu jsou lidé opět systematicky nuceni k slepé poslušnosti; je jim znemožňováno projevit své mínění; žádá se od nich, aby dělali věci, jimž nevěří a s nimiž nesouhlasí. Je ostře potlačována kritika oficiálních stanovisek; skutečnost je překrucována; rozmáhá se politická demagogie. Tento stav vyvolává nebezpečí všeobecné apatie, prohlubuje v lidech pocit bezmoci, podporuje bezzásadovost a konformismus, vede k mravnímu rozkladu. Roste nebezpečí, že pod povrchem zdánlivě zkonsolidovaného života se budou rychle hromadit další uměle zastírané rozpory, které budou dříve nebo později propuknout v novou otevřenou krizi. “ Následně Havel vyzval kolegy, aby zůstali věrni svému poslání a neuchylovali se k mravním kompromisům: „Nesmíme se dobrovolně vzdát svého práva vyjadřovat se ke všemu kolem nás, co nás zneklidňuje, práva tvořivou prací prosazovat v okruhu své působnosti všechno, co považujeme za správné. Usnadňovat si život pod tlakem situace únikem do závětrí

jakési ryze profesionální činnosti znamenalo by slevovat ze své vnitřní, a tím i vnější nezávislosti, obelhávat se iluzí svobody v rámci předepsaných mezí a popírat tím posléze skutečný smysl spisovatelské profese. Musíme si na tomto sjezdu znovu jasně říci, že naše organizace už nikdy nesmí podporovat věci, za nimiž nestojíme, anebo mlčet k věcem, které považujeme za škodlivé. Rezignace by znamenala kapitulaci a na takovou kapitulaci bychom doplatili my sami.“ Bulletin SČS, 1969, č. 2, s. 15–16.

46) *Bulletin SČS, 1969, č. 1, s. 52–53.*

47) Z paměti Karla Ptáčníka je zřejmé, že spisovatelé se snažili vybrat do čela svazu osobnost s velkým renomé a autoritou, která ale zároveň bude přijatelná pro Husákovu vedení KSČ. Jaroslav Seifert se, i přes svou z hlediska komunistických dogmatiků pochybnou minulost, zdál být rozumným řešením: „*Eduard Goldstücker nemohl být za předsedu ani navržen, protože byl v zahraničí, a Jan Procházka, který byl v té době pod neustálou palbou jak našeho tak i sovětského tisku, rovněž nesouhlasil, aby byl navržen do funkce předsedy, protože jeho zvolení by již předem vylučovalo možnosti navázat kontakty s partají i s Národní frontou. I nastalo ve výboru velké přemlouvání, aby se funkce předsedy ujal Jaroslav Seifert a funkce místopředsedů Jiří Brabec a já. Seifert váhal, nakonec pokrčil rameny a odevzdaně přikývl. „Chlapci, řekl nám oběma, „tak já tu funkci teda vezmu, ale pod jedinou podmínkou: že mě oba budete podpírat. A řádně! Když jsme mu to svatosvatě slíbili, sjezd nás všechny tři do funkcí schválil.“* PTÁČNÍK, K. *Život...*, s. 337–338.

48) Jeho členy se stalo mnoho lidí, kteří měli v minulosti v vládnoucím režimem četné konflikty a byli jím v různé míře osobně postíženi (např. Václav Černý, Eduard Goldstücker, Ivan Klíma, Jiří Kolář, Milan Kundera, Jan Procházka, Ludvík Vaculík).

- 49) V interních materiálech KSČ byl sjezd ohodnocen následovně: „...*celý duch sjezdu byl silně poznamenán současnou politickou situací, ... měl převážně pracovní charakter, ... ovšem při jednání o otázkách, které se dotýkají obecné politické situace ... potvrdil znovu postoje, které přinejmenším nelze označit za souhlas se současnou politikou strany.*“ Viz A ÚSD, Sbírnka komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 (SKV), f. S III/126.
- 50) Moc využila zájmu spisovatelů o dialog především k manipulaci veřejného mínění. Gustáv Husák přijal po mnohých odkladech delegaci tvůrčích svazů, v níž byl i Jaroslav Seifert, až 19. srpna 1969. O dva dny později se na titulní straně Rudého práva objevila fotografie prvního tajemníka ÚV KSČ, jak si potřásá rukou s předsedou Svazu českých spisovatelů. Ve výroční den sovětské okupace, kdy jednotky Bezpečnosti, armády a Lidových milicí brutálně rozháněly demonstranty v ulicích, tak mělo být lidem naznačeno, že oficiální představitelé české kulturní obce v podstatě už akceptovali normalizační režim. Viz *Rudé právo*, 21. 8. 1969, s. 1.
- 51) Zajímavé svědectví o záměrech normalizátorů zanechal ve svých vzpomínkách Karel Ptáčník. Popisuje schůzku Jaroslava Seiferta s Ladislavem Novomeským z roku 1970, na níž slovenský básník tlumočil jednoznačné poselství Gustáva Husáka českým spisovatelům. Napsal: „*Ani Laco Novomeský, nejdůvěrnější Husákův přítel a spolubojovník, si nedovolil ztratit za nás slovíčko přímluvy. Odvážil se jediné cesty za Seifertem, bylo to v létě sedmdesátého roku, a protože jeho poslání mělo být utajeno, nesešli jsme se na Národní v Klubu [spisovatelů], ale v Expo restauraci nad Vltavou... Bylo to tristní posezení nad dobrým obědem a nad Husákovým vzkazem, který z Novomeského lezl jako z chlupaté deky, a jímž byly v tu chvíli rázem zpřetrhány všechny básnické i lidské svazky, které Novomeského se Seifertem dlouhá léta poutaly jako upřímné přátelství. A taky*

jsme při tom rozhovoru pochopili, že onen letitý vztah Husák – Novomeský zřejmě nikdy nebyl vztahem dvou rovnocenných partnerů, nýbrž poměrem panovačného, vůdčího Husáka k pokornému, subalterně oddanému Novomeskému, jemuž působilo potěšení Husáka na slovo poslouchat a sloužit mu. Husákův vzkaz Seifertovi byl velmi stručný: distancovat se od těch, kteří se v osmašedesátém příliš politicky angažovali, a rozpustit náš svaz, aby mohl vzniknout svaz nový, jaký strana potřebuje... A na náš dotaz a na naše výčitky, proč Husák nezasáhne a nezakončí masakrování českých spisovatelů, Novomeský odpověděl, – protože tomu i sám věřil, – že si ani Husák jako Slovák nemůže dovolit míchat se do českých záležitostí, které si my Češi v České republice musíme vyřídit sami mezi sebou.“ PTÁČNÍK, K. *Život...*, s. 338–339.

- 52) Ještě v září 1970, kdy činnost SČS už byla zcela ochromena, obrátil se Jaroslav Seifert dopisem na Gustáva Husáka, ve kterém ho požádal o přijetí. Napsal v něm: „*Již kolik měsíců píšu, soukromě i jako představitel spisovatelské organizace, Vám i reprezentantům federálních a českých stranických a státních orgánů – a moje dopisy, veškeré mé dopisy, kromě Vašich odpovědí z počátků tohoto mého usilování, zůstávají bez odezvy. Nedovedu pochopit, jako básník, člověk i jako funkcionář, že se v tomto státě nenajde nikdo z vedoucích představitelů, kdo by příjem mých listů aspoň potvrdil. Netajím se svým zklamáním – nicméně znovu přicházím, abych ještě chvíli a naposled před závěrečnou branou posečkal, ještě se zbytkem poslední naděje, že se přece jen otevře. Píšu Vám, vážený soudruhu, po všem tom marném volání, nikoli bez pocitů, nehněvejte se na mne pro moji upřímnost, ponižujících člověkovu nitro, a už si skoro ani netroufám prosit o přijetí, abych v osobním rozhovoru mohl lépe ozřejmit to, co jeden list papíru neunesou... Nabyl jsem dojmu, že mezi politika a básníka se postavil někdo třetí, kterého nelze pojmenovat tak ani onak,*

ale kdo má svůj vlastní, specifický zájem na tom, aby se nesešli. Ale v čí prospěch – nebo prosím, k čí škodě?“
A ÚSD, f. SČSS, Dopis Jaroslava Seiferta Gustávu Husákovi, 9. 9. 1970, s. 1–2.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Zdeněk Doskočil

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

Vlašská 9

118 40 Praha 1

e-mail: Zdenek.Doskocil@seznam.cz

Rok 1968 jako pokus o obnovu občanské společnosti

Petr ZIMA

Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

The Year 1968 as an Attempt to Restore a Civil Society

Abstract: The article taking a think over the direction of movement in years 1968–1969 to civil society. I suppose, that spontaneous activity of peoples in these years contributed to quicker development of society then was development inside of Communist Party of Czechoslovakia. Thereby were created the expectations to renaissance of civil society. But these civil activities were suppressed by Soviet occupation in August 1968 not only, but especially subsequent development inside the Communist Party of Czechoslovakia

Key words: Civic Society, Policy, Public Opinion, Democracy, Human Rights,

V předkládaném příspěvku jsem se pokusil o zamyšlení nad tím, zdali a do jaké míry směřovalo dění v letech 1968 a 1969 k obnově občanské společnosti. Domnívám se, že určité prvky a rysy občanské společnosti se v tehdejší ČSSR začaly postupně objevovat už od šedesátých let minulého století, protože tehdy začalo postupně docházet k určitému uvolňování zejména v oblasti kultury. Přikláním se k názoru, že právě toto sponzánní úsilí občanů o obnovu občanské společnosti – i když

tento termín se tehdy příliš nepoužíval – vyvrcholilo právě v letech 1968 a 1969. Toto časové vymezení uvádím proto, protože ani po srpnové okupaci aktivity občanů pokračovaly i nadále. A to i přesto, že prostor pro ně byl postupně a cílevědomě omezován.

Jak je dnes známo, neznamenal rok 1968 pouze personální změnu na postu tehdejšího generálního tajemníka ÚV KSČ či tragický 21. srpen, ale byl charakteristický také růstem aktivity značné části českého a slovenského národa. To se projevilo zejména tím, že po dlouhých letech se lidé opět začali zajímat o veřejný život a politiku. Což bylo možná dáno i tím, že někteří lidé začali sami vycházet z jakési „vnitřní emigrace“, pomocí které se bránili politickému a ideologickému tlaku nejen ze strany vládnoucí KSČ, ale také ze strany státních orgánů a společenských organizací, které jí byly podřízeny. Zmíněný mocenský a ideologický tlak na občany byl umocněn tím, že docházelo ke vzájemnému prorůstání stranického a státního aparátu, které bylo dlouhodobé a nemohlo být korigováno soutěží politických stran ve svobodných volbách, jak je tomu v demokratických společnostech. Takže možný rozvoj společnosti byl výrazně limitován právě tím, že vládnoucí KSČ byla vlastně „státostranou“.

Jak už bylo zmíněno, v období od ledna do srpna roku 1968 vyvrcholilo spontánní jednání lidí, které se postupně začalo vyvíjet už od počátku šedesátých let. Už tehdy začalo docházet k otevřenějším diskuzím a svobodnější tvorbě nejen v literatuře, filmu a umění, ale také ve společenských vědách. Například v oblasti historie se začalo mluvit a psát také o tom, pro co se později vžil název „bílá místa“ v našich dějinách. Pozvolna také začaly vycházet knihy a články, ve kterých se lidé mohli seznámit s tzv. buržoazním či západním myšlením. Šlo zejména o filosofii, sociologii a vznikající politologii. Domnívám se, že právě tato aktivita v oblasti žurnalistiky, literatury umění a společenských věd značným dílem přispěla

k tomu, že i občané se snažili vystupovat mnohem aktivněji, samostatněji a svobodněji, než tomu bylo v minulosti. A právě tato zvýšená aktivita občanů bezesporu přispěla k tomu, že se postupně začala znovuobnovovat občanská společnost.

V politologii tento důležitý pojem označuje takový stav společnosti, v němž způsoby, kterými se lidé sdružují, jsou jimi přijímány a podporovány. (Scruton, 1999, s. 92.) Můžeme říci, že občanská společnost je sférou svobodného sdružování jednotlivců. Je jedním aspektem politického řádu, jehož dalším aspektem je stát. Občanská společnost označuje ty formy sdružování, která jsou spontánní, zvyková a nezávislá na právu. Zatímco stát označuje zejména právní a politické instituce. Dle jiného pojetí znamená občanská společnost především sféru svobodného sdružování lidí (Velký sociologický slovník, II. díl, 1996, s. 1202), nebo označuje zóny a instituce, které existují mimo stát. Patří sem zejména různá občanská sdružení a nestátní zájmové organizace (Žaloudek 1999, s. 303). Přínos tehdejšího úsilí o obnovu občanské společnosti byl důležitý také proto, že naplňoval touhu lidí po větší míře a rozsahu občanských svobod. Lidé už si nepřáli, aby za ně rozhodovaly jen nejrůznější instituce a úředníci. To byl asi také jeden ze společných rysů tehdejších protestních hnutí jak na západě, tak i na východě.

Při pokusech o obnovu občanské společnosti sehrávaly důležitou roli dva faktory. V roce 1968 se objevila nová generace dvacetiletých, která si přála žít v jiné společnosti než jejich rodiče. Ale kromě ní usilovali o obnovu občanské společnosti i lidé starší. A to z toho důvodu, neboť si pamatovali na demokratické tradice první republiky. A rok 1968 chápali jako pokus o návrat k jejím demokratickým hodnotám.

Je zřejmé, že právě občanská společnost byla po únoru 1948 cílevědomě likvidována. A to především proto, že by se mohla stát výrazným oponentem mocenských a politických praktik a způsobů jednání tehdejší KSČ. Ta vycházela z předpokladu,

že nejen samotní občané, ale i nejrůznější sdružení a společenské organizace mají být v co největší míře podřízeny maximální kontrole ze strany státu. Tehdejší nositelé moci se domnívali, že právě stát je jakási „nejmoudřejší“ a nejkompetentnější instituce, která ví nejlépe, co občanům škodí, co jim naopak prospívá a co je pro ně nejvýhodnější. Bylo by však velkým zjednodušením označovat všechny nositele těchto názorů pouze za primitivy a hlupáky. Přikláním se k názoru, že leckteří z nich se, alespoň zpočátku, domnívali, že jedinou zárukou vybudování sociálně spravedlivější společnosti je právě stát, který je řízen komunistickou stranou. Dá se říci, že tato – z dnešního hlediska naivní představa – měla svůj původ v negativních sociálních prožitcích a zkušenostech, které souvisely nejen s druhou světovou válkou, nacistickou okupací, ale také s prožitky nezaměstnanosti a velké hospodářské krize třicátých let. Mnozí lidé se bezesporu přidali k poúnorovému režimu proto, že propagoval ideály solidarity a sociální spravedlnosti. Zde je možné připomenout slova tehdejšího generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského, který uvedl, že v prosinci roku 1948 měla komunistická strana téměř 2,5 milionu členů a dodal: „*Vzali jsme po únoru do strany několik set tisíc členů.*“ (Slánský, 1948, s. 39) Jakmile však, ať už členové KSČ nebo její sympatizanti zjistili, někdo dříve a někdo později, že režim je nespravedlivý, a že dochází k nezákonnostem a justičním vraždám, pak už neměli možnosti a prostředky k tomu, jak se totalitnímu režimu padesátých let bránit nebo ho případně změnit. Důležitou roli zde bezesporu sehrával i fakt, že po druhé světové válce byl svět rozdělen na mocenské sféry vlivu a demokratický svět nebyl ochoten a zřejmě i vojensky a materiálně schopen se angažovat ve prospěch obyvatel tehdejší východní Evropy. Jakmile totiž totalitní režim upevní svou moc, jako tomu bylo v případě Československa, pak je možné jej změnit spíše zevnitř. I demokratický svět si byl vědom toho, že nelze riskovat ozbrojený konflikt se Sovětským svazem. Proto západ nepomohl demokratickým si-

lám v Československu v roce 1948, nepomohl ani Maďarsku v roce 1956 a nebyl ochoten vojensky zakročit proti okupaci Československa státy Varšavské smlouvy v roce 1968. Kromě toho zde sehrával velmi důležitou roli i psychologický fakt spočívající v tom, že vlády demokratických států by asi velice obtížně přesvědčovaly a motivovaly obyvatele vlastních zemí k tomu, aby podpořili případný ozbrojený konflikt se státy východního bloku. Navíc i západní státy musely překonávat nelehké následky druhé světové války. Nelze pominout také skutečnost, že v roce 1968 byly USA zapleteny do vietnamské války a neměly prostředky k tomu, aby tehdy vyvíjely na státy Varšavské smlouvy dostatečný tlak. I dnes se nakonec ukazuje, že ekonomické sankce vůči různým nedemokratickým režimům jsou málo účinné. A je třeba připomenout ještě jeden nezanedbatelný psychologický a emocionální moment. V případě hypotetické pomoci Československu proti sovětské okupaci by se ho asi stěží mohl zúčastnit tehdejší západoněmecký bundeswehr.

V současné době se můžeme podívat nad tím, proč po roce 1945 podlehl v ČSR tolik lidí komunistické ideologii. Kromě již zmíněných negativních zkušeností s hospodářskou krizí, nezaměstnaností, Mnichovem a protektorátem nelze opomenout fakt, že tato ideologie apelovala na takové hodnoty jako jsou solidarita, spravedlnost, altruismus, mír a svět bez válek. Právě díky důrazu na tyto hodnoty se ke komunistickému hnutí přidávaly mnohé významné osobnosti z oblasti vědy, kultury a umění. Je však nutno připomenout, že mnohé z nich se s tímto hnutím rozešly, a to buď pod vlivem Chruščovova odhalení kultu osobnosti nebo na protest proti sovětské okupaci Československa v roce 1968, která měla zmařit rozvíjející se obrodný proces. Je však nutné připomenout, že hnutí, které označujeme jako Pražské jaro nebo obrodný proces, se netýkalo pouze komunistické strany, i když z ní vzešlo, ale vztahovalo se na nejrůznější aktivity občanů, studentů a dalších profesí mimo strukturu komunistické strany. Také není

snadné odpovědět na otázku, zdali v roce 1968 mohl vzejít impuls k přeměně společnosti mimo struktury komunistické strany. Dá se říci, že na rozdíl od Polska nebo Maďarska byl komunismus v českých zemích spíše výsledkem samostatného rozhodnutí české společnosti. O čemž svědčí např. výsledky voleb v českých zemích v roce 1946.

Můžeme říci, že po lednovém plénu ÚV KSČ v roce 1968 se postupně, a pro některé lidi zřejmě dost nečekaně, začal otevírat mnohem větší prostor pro větší aktivitu občanů ve společnosti. Ani samotní reformní komunisté tehdy nemohli tušit, kam a jakým směrem se bude ubírat následující vývoj společnosti. Ale bylo jim zřejmě jasné, že se ve svém reformním úsilí budou muset potýkat nejen s nositeli konzervativních názorů, kteří stále bránili své pozice, ale začínali tušit, že budou muset vzdorovat intenzivnímu mocenskému tlaku a výhrůžkám „bratrských stran“ východního bloku.

Obrodný proces se dle mého soudu mohl úspěšně rozvíjet také proto, že měl podporu značné části společnosti. Do centra pozornosti se v jeho průběhu začaly dostávat mnohé z problémů a témat, o kterých nebylo možno dříve diskutovat, a ani o nich psát do novin. Jedním z těchto důležitých témat se stala zejména problematika ústavních práv a svobod občanů. Například novinář Ladislav Jísl v tehdy velice populárním týdeníku Reportér napsal: *„Lze jen uvítat, klade-li si vláda za úkol připravit nové zákony, které by plně zajistily nezadatelná práva občana. Svobodu spolčovací, shromažďovací, svobodu slova i svobodu pohybu.“* (Jísl, 1968, s. 3) A dále upozornil, že vláda by měla připravit i nový tiskový zákon, který by měl právně ukotvit také zrušení cenzury (Jísl, 1968, s. 3). Novináři si byli vědomi toho, že právě tímto důležitým krokem by měly být vytvořeny záruky svobody slova. V této souvislosti si zejména spisovatelé a novináři uvědomovali, že nejen cenzura, ale i autocenzura výrazně omezují svobodu tvorby, kdy sám autor z obavy před možným postihem omezuje vlastní tvůrčí svobodu. Přičemž (auto)cenzuru provádí nejen autor textu,

případně odpovědný redaktor, ale i cenzor, který danou stat' nakonec posuzuje. Takže text prochází nejen autocenzurou, ale i následnou cenzurou dalších pracovníků.

Nejen novináři a spisovatelé, ale i veřejnost, si byli dobře vědomi toho, že cenzura je z principu špatná, a kromě toho se provádí s vyloučením veřejnosti, která nemůže sama určit, co je správné a nesprávné, co je pravdivé a nepravdivé. Špatné bylo zejména to, že správnost nebo nesprávnost textu hodnotil pouze úředník – cenzor. Ten byl vůči autorovi v nadřazeném postavení a ten neměl možnost odvolat se vůči jeho rozhodnutí. To byly hlavní důvody, proč zejména novináři a spisovatelé volali po odstranění cenzurní praxe. Cenzura měla být zrušena také proto, aby se v tisku mohli vyjadřovat i ti, kteří nesouhlasili s dosavadní teorií a praxí socialismu. Je příznačné, že v období normalizace byla právě cenzura znovu obnovena a znovu se objevili „klasifikátoři“, kteří určovali, co je v oblasti umění, vědy a literatury socialistické a co socialistické není.

V období obrodného procesu si občané velice dobře uvědomovali, že o svobodě a demokracii nelze mluvit pouze obecně, ale že je nutné garantovat jednotlivé svobody právní cestou. Snaha odstranit nedemokratické cenzurní praktiky se však netýkala pouze spisovatelů nebo novinářů, ale vztahovala se na práci s informacemi obecně. Šlo o to, aby se zkvalitnila práce knihoven, kde doposud převažoval neblahý zvyk, na základě kterého se předem určovalo, jaké knihy a časopisy půjdou do veřejných knihoven, a které se na základě rozhodnutí cenzury ocitnou v tzv. zvláštních fondech. Cenzurní „praxe“ v knihovnách probíhala většinou tím způsobem, že publikace se z knihoven vyřazovaly jednak podle titulů, ale hlavně podle jmen autorů, což bylo bezesporu ovlivňováno také měnící se politickou situací. To se projevilo např. tak, že po upravení vztahů s Jugoslávií měla být z knihoven vyřazena veškerá protijugoslávská literatura. I pracovníci knihoven si byli velice dobře vědomi toho, že cenzura vykonávaná i v této oblasti často znemožňovala kvalitní a nestrannou vědeckou

práci. Pro tehdejší dobu bylo také příznačné také to, že pod seznamy tzv. zakázaných knih a autorů nebyl nikdo podepsán (Křehla, Železný, 1968, s. 8–10). Právě z výše uvedených důvodů je nutno ocenit úsilí pracovníků knihoven, kteří se právě v období obrodného procesu snažili o překonání tohoto stavu. Avšak v období normalizace byly opět obnovovány fondy „zakázaných knih“. Do takřikajíc tradičního seznamu zakázaných autorů (Masaryk, Beneš, atd.), se dostali i ti autoři, kteří se významně podíleli právě na obrodném procesu. A kteří nesouhlasili se srpnovou okupací. Také knihy mnoha „nevyhovujících“ autorů, které už byly připraveny k distribuci, byly zničeny. Což se mimo jiné týkalo i knih z oblasti společenských věd. Jak známo, byly mnohé knihy z historie, filosofie, politologie, práva, atd. podrobeny tvrdé kritice. Autoři těchto „závadných knih“ však už neměli možnost publikovat a byli zbaveni možnosti své „chybné“ názory hájit.

Bylo také vcelku logické, že v období pražského jara se také začalo diskutovat o nejrůznějších problémech demokracie, i když se tehdy používal spíše pojem demokratizace společnosti. V této souvislosti začali především lidé, kteří působili v oblasti společenských věd, zpochybňovat doposud tradovanou definici demokracie, která říká, že demokracie je „vláda lidu“. Byli si velice dobře vědomi toho, že pojem lid nelze chápat pouze obecně a zcela nediferencovaně jako jakýsi jednolité celek, který je jaksí automaticky nositelem pokroku, ale že se jedná o velice sociálně rozrůzněnou skupinu, v rámci které se mohou střetávat nejrůznější protikladné zájmy. Tehdejší společnost si v souvislosti s nadějemi na zlepšení fungování politického systému začala klást i otázky, jejichž důležitost nelze opomíjet ani dnes. Například kde jsou nebo zdali existují nějaké meze nebo hranice demokracie. Jak souvisí demokracie s odpovědností a tolerancí, jestli existuje jen jeden model demokracie nebo jestli je typů a modelů demokracie více. Tehdy se také začaly objevovat i další netradiční názory. Ty kupříkladu tvrdily, že důvěra občanů ve vládu jí není

dána jednou provždy, ale že vláda se musí o důvěru občanů ucházet neustále. Proto mají občané právo v případě nedůvěry a nespokojenosti zvolit si vládu jinou. S tím také souvisel názor, že zástupci lidu by měli být ve volbách skutečně zvoleni a nikoliv pouze odhlasováni. Už tehdy se objevovaly názory, že demokracie je mimo jiné především taková forma vlády, která právní cestou zaručuje možnou změnu vlády v případě, že dosavadní vláda již ztratila důvěru občanů (Vyškovský, 1968, s. 10 a 11). Kromě toho se také začalo psát a mluvit o tom, že občané mají právo svou vládu nejen kritizovat, ale i kontrolovat. Proto bylo také nejednou konstatováno, že jedním ze základních předpokladů možnosti kontroly vlády je právní garance nejrůznějších svobod. Např. dle mínění profesora Eduarda Vyškovského si formu kontroly a kritiky mohou občané zvolit sami. On sám k dané problematice uvedl: „*Jaké institucionální formy si kritizující a kontrolující menšina – tedy oponentura či opozice – zvolí, musí být jen její záležitostí a většina jí do toho nemůže zasahovat.*“ (Vyškovský, 1968, s. 11)

Můžeme říci, že z dnešního pohledu se leckomu mohou tyto názory o možnosti střídání vlád a o možnosti jejich kritiky zdát jako naivní či samozřejmé, ale měli bychom si uvědomit, že tyto názory o možné opozici, opozici a o možnosti kritiky vlády bez následného postihu zaznívaly v době, kdy byla v ústavě zakotvena a deklarována teze o vedoucí úloze komunistické strany. Nelze také pominout fakt, že tyto na svou dobu jistě netradiční názory se objevovaly ne v nějakých ryze teoretických a pro veřejnost málo dostupných časopisech, ale že byly publikovány např. v týdeníku Reportér, kde o těchto problémech mohli diskutovat nejen odborníci, ale vyjadřovali se k nim i obyčejní občané. Což byla praxe dříve zcela nemyšlitelná a prakticky neproveditelná.

Postupně také nastávala situace, že se začaly provádět sociologické výzkumy, které zjišťovaly názory občanů na nejrůznější problémy. Také tehdejší Ústav pro politické vědy při ÚV KSČ začal provádět nejen výzkumy veřejného mínění, ale

začal také vyhodnocovat výsledky ankety Rudého práva. V návaznosti na některé teze Akčního programu se také začalo i při těchto výzkumech mluvit o tom, že politika strany nesmí vést k omezení svobod občanů, a že je třeba v kádrové politice odstranit praxi diskriminace nekomunistů, kdy ti, kteří nebyli členy KSČ nemohli zastávat vedoucí funkce. Je zajímavé, že ve výzkumech odpovídalo na tuto otázku kladně od 80 do 90 % dotázaných (Koubek, 1969, s. 80).

Další důležitý sociologický výzkum se konal v období od září do října roku 1968. Zde respondenti mimo jiné odpovídali na otázku „*Vedoucí úloha strany byla v minulosti chápána jako monopolní soustředování moci v rukou stranických orgánů*“. Přičemž před 21. srpnem odpovědělo na tuto otázku „rozhodně souhlasím“ 85,2 % dotázaných a po 21. srpnu odpovědělo na stejný dotaz „rozhodně souhlasím“ 84,8 % lidí (Koubek, 1969, s. 82). Na otázku „*Pokládáš vstup pěti armád Varšavské smlouvy do naší republiky 21. srpna za nutný a správný?*“ lidé odpověděli následovně: Rozhodně a spíše souhlasím – 5,6 %, nesouhlasím – 89,8 %, nemohu posoudit – 5,6 %, nevedlo – 0,5 % lidí (Koubek, 1969, s. 82 a 83). Výsledky těchto výzkumů ukazují, že lidé si byli dobře vědomi monopolu moci KSČ a s tím související diskriminace nestraníků, kteří nemohli zastávat vedoucí místa a funkce ve společnosti. Ale ve stávajících poměrech by bylo velice obtížné tuto situaci nějak rychle a zcela radikálně změnit.

Je zajímavé, že postupná aktivizace rodící se a obnovující se občanské společnosti zřejmě souvisela s určitými nadějemi, které značná část občanů začala spojovat s obrodným procesem a s postupným uvolňováním veřejného prostoru pro jejich možnou aktivitu. Určité změny ve společnosti spojené s obrodným procesem očekávala také církev jako jeden z důležitých komponentů občanské společnosti, která však neměla s dosavadním režimem příliš dobré zkušenosti. A to i přesto, že už nebyla vystavena tak krutému tlaku a pronásledování, jak tomu bylo v padesátých letech. O určitých nadějích na lep-

ší postavení církve ve společnosti svědčí i názory tehdejšího pražského biskupa ThDr Františka Tomáška, které prezentoval v červnu roku 1968 na stránkách tehdejšího týdeníku Reportér. Na otázku, jak pociťuje církev změny posledních šesti měsíců dotyčný odpověděl takto: „*Církev současný proces vítá, protože věří, že také ji přinese větší svobodu, větší možnost uplatnění. Po celých dvacet let byla církev potlačovaná, a dnes se před ní otvírají nové perspektivy. Církevní činitelé ... mají k demokratizačnímu vývoji kladný postoj. Je pro nás samozřejmé, že jsme občany tohoto státu, který má toto zřízení a chceme být nejen dobrými občany, ale také dobrými a tedy svobodnými věřícími, kteří mohou rozvíjet plně svůj náboženský život.*“ (Mates, 1968, s. 15) Tehdejší naděje církve byly asi umocněny také tím, že do svých úřadů se postupně vraceli i biskupové, kterým byl v minulosti odebrán státní souhlas a oni z tohoto důvodu nemohli vykonávat své funkce. V té době se také začal projednávat například možný návrat ThDr. Štěpána Trochty do litoměřické diecéze. Kromě toho byl zrušen tzv. numerus clausus na počet zájemců o studium teologie. Biskup Tomášek také upozornil na fakt, že staré církevní zákony se přežily a jsou nedemokratické. Tehdy také církev usilovala o obnovu mnišských řádů. V této souvislosti biskup Tomášek dodal, že: „*Pokud máme věřit v důslednou demokratizaci, musíme mít možnost obnovit řehole a kongregace.*“ (Mates, 1968, s. 16) Neboť logicky předpokládal, že právě existence řádů a kongregací bezesporu vždy patřila ke svobodnému životu církve. Kromě toho připomněl, že mnišské řády navíc nebyly zrušeny zákonem, ale administrativní cestou. Poukázal také na to, že je nutné soudně rehabilitovat nejen pronásledované členy řádů, ale i ty duchovní, kteří se stali oběťmi režimu. Dle jeho slov čekalo v červnu roku 1968 na rehabilitaci asi 1500 duchovních, kteří byli odsouzeni a vězněni, nebo jim byl odebrán státní souhlas k vedení bohoslužeb (Mates, 1968, s. 16).

Další důležitou oblastí, která je velice důležitá právě při obnovování občanské společnosti, a která umožňuje budování institucí nezávislých na státu a podporuje občanské aktivity, se v roce 1968 stala problematika lidských práv. Je pravdou, že dnes spojujeme tuto problematiku spíše s konferencí v Helsinkách, ale ona byla neméně důležitá i v období obrodného procesu. Jestliže jsem se zmiňoval o nutnosti seriózním způsobem vyřešit vzájemný vztah mezi státem a církví, tak zejména někteří novináři a publicisté poukazovali na to, že pronásledování kněží nebo zrušení řádů a kongregací bylo nejen nezákonné, ale že se také jednalo o porušení lidských práv, tak jak byla přijata VS OSN v prosinci roku 1948. To bylo dokumentováno například tím, že pronásledování církve bylo nejen svévolné, ale bylo prováděno bez zákonných podkladů a leckdy také bez řádného soudního řízení. Tím však mimo jiné došlo k porušení devátého článku Všeobecné deklarace lidských práv, kde je mimo jiné uvedeno, že „*nikdo nesmí být svévolně zatčen, držen ve vazbě nebo vyhoštěn do vyhnanství*“. Kromě toho bylo pronásledování církve rovněž v rozporu s devatenáctým článkem Všeobecné deklarace lidských práv, kde se uvádí, že každý má právo na svobodu náboženství a také právo na svobodu projevovat svoje náboženství nebo víru (Větvička, 1969, s. 1–4). Někteří lidé si byli tehdy dobře vědomi toho, že nestačí pouze napravit křivdy, kterých se stát dopustil vůči církvím a řádům, ale tuto problematiku se snažili zasadit také do širšího kontextu dodržování lidských práv. Neboť lidská práva režim až do druhé poloviny šedesátých let příliš nerespektoval, a spíše je ignoroval.

Zvýšený zájem odborníků nejrůznějších profesí o problematiku lidských práv byl dán také skutečností, že právě rok 1968 vyhlásila Organizace spojených národů jako Mezinárodní rok lidských práv. Zvýšenému zájmu o lidská práva v laické veřejnosti napomohlo i to, že v listopadu roku 1968 byl v týdeníku *Reportér* publikován právě text Všeobecné deklarace lidských práv v plném znění. Díky tomu se mohla s obsahem

tohoto důležitého dokumentu seznámit i nejširší veřejnost. Občanská veřejnost, což byl termín, který se tehdy používal, si proto mohla připomenout, že k lidskému životu patří i takové důležité hodnoty jako svoboda, důstojnost, tolerance a vzájemná úcta, které jsou také základními termíny mezinárodního práva (Mecer, 1968, s. 11–12). A mohla si uvědomit, že stát by je měl respektovat. Důležitým krokem směřování k občanské společnosti se stalo také to, že dne 7. října roku 1968 podepsala tehdejší ČSSR Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, který byl VS OSN přijat dva roky předtím. Podepsání tohoto dokumentu bylo pro české a slovenské občany důležité z toho důvodu, aby měli právní nárok na svobodu pohybu a také na dlouhodobější nebo trvalý pobyt v cizině. Což byla záležitost, která byla v padesátých letech a na začátku let šedesátých spíše výjimečná.

Jak již bylo uvedeno, Všeobecná deklarace lidských práv byla přijata 10. prosince 1948, avšak Československo se k ní připojilo až v říjnu roku 1968. Je zajímavé, že při hlasování o přijetí deklarace lidských práv v roce 1948 se tehdejší socialistické státy zdržely hlasování. Kromě nich se hlasování zdržely Jihoafrická unie a Saudská Arábie. I z toho pak vycházela neblahá praxe, kdy státy tehdejšího východního bloku velice tvrdě kritizovaly kapitalistické státy za nedodržování lidských práv, ale toto důležité téma, pokud se dotýkalo vlastních zemí, zcela ignorovaly. Avšak v letech 1968–1969 přece jenom došlo k určitému posunu. Tehdy byla totiž vydána publikace s názvem „*Člověk a lidská práva*“, a to téměř v nákladu 45 tisíc výtisků, která měla uspokojit zájem odborníků a občanů v této oblasti. V této knize je také publikována Rezoluce o svobodě informací z prosince 1968. Hlavní požadavek této rezoluce říká, že pokud v jakémkoli státě existuje monopol v oblasti informací, pak je tento fakt nutno považovat za jednu z hlavních překážek ekonomického a sociálního rozvoje dané společnosti, ale tato skutečnost také zároveň zabraňuje především plnému dosažení právě v oblasti svobody informací

(Člověk a lidská práva, 1969, s. 79–102). V tomto smyslu je nutno připomenout, že právě monopol v oblasti informací a cenzura se vzájemně prolínaly. Bránily nejen sociálnímu a vědeckému rozvoji, ale usnadňovaly komunistické straně ovládnutí společnosti. Také díky cenzuře a monopolu informací byli lidé považováni za občany druhé kategorie, kteří se nejsou schopni samostatně a svobodně rozhodnout, které předkládané informace jsou pravdivé a věrohodné, a které ne. I když je nutno podotknout, že izolace občanů od věrohodných informací např. o životě v západních zemích nebyla v Československu, Polsku a Maďarsku tak intenzivní, jako tomu bylo v tehdejší SSSR.

Postupem času se také začalo diskutovat o tom, že ani ústavně zakotvená vedoucí úloha strany ve společnosti není dána automaticky a jaksi „jednou provždy“. Proto se v tisku začaly objevovat požadavky, dle kterých by vedení komunistické strany mělo být ochotno a schopno vést smysluplný dialog nejen s řadovými komunisty, ale s celou společností, což se doposud, jak známo, příliš nedělo. Zaznívaly také hlasy, že mocenský monopol komunistické strany by měl být korigován kvalifikovanou oponenturou. V souvislosti s tím také zaznívaly požadavky, dle kterých by různé organizace již neměly být řízeny stranou, ale měly by mít mnohem větší míru samostatnosti (Vyškovský, 1969, s. 4–5).

Jednou z důležitých organizací, která se snažila o větší míru samostatnosti vůči komunistické straně, bylo tehdejší Revoluční odborové hnutí (ROH). Kromě tohoto požadavku si odboráři uvědomovali, že by se měli také zbavit především nadměrné míry centralismu, který vládnoucí komunistické straně usnadňoval ovládnutí odborů. Odboráři také odmítali, aby jejich organizace byla pouhou pověstnou „převodovou pákou“, která zde není proto, aby hájila zájmy různých profesí a sociálních skupin, ale aby hájila „zájmy strany“. Nejen odborářům bylo jasné, že odbory opustily svou původní funkci, která měla spočívat v obhajobě zájmů zaměstnanců. A věnovaly se spíše

obhajobě direktivnímu způsobu řízení. Bylo také konstatováno, že jestliže vládnoucí strana nerespektuje oprávněné zájmy a požadavky zaměstnanců, mohou odbory použít nejrůznějších forem nátlaku vůči zaměstnavateli, kterým ovšem byl tehdy stát reprezentovaný komunistickou stranou jako monopolní nositelkou moci. Tato skutečnost ovšem může platit i v demokratických společnostech, ve kterých dochází ke střídání politických stran, které jsou „momentálně“ u moci. Neboť i v nich může nejednou nastat situace, kdy vládnoucí politická strana nebo koalice stran nemusí respektovat zájmy nejrůznějších profesních skupin, protože jim samým jde především o moc a o to, aby se jejich reprezentanti téměř za každou cenu udrželi v senátu nebo poslanecké sněmovně, nebo aby je jejich „rodné“ politické strany alespoň dosadily do nejrůznějších dozorčích rad různých podniků. Z tohoto důvodu mohou být zájmy odborů stranami, které jsou u moci, zcela ignorovány. Nesporné je však to, že v roce 1968 někteří lidé předpokládali, že odbory, kterým by se podařilo obnovit svou samostatnost, by kromě obhajoby pracovních a sociálních zájmů zaměstnanců, mohly představovat také důležitou politickou sílu, za pomoci které by své zájmy mohli uplatňovat i nestraníci (Velek, 1969, s. 274–275).

Důležitým momentem pro dění v tehdejší české a slovenské společnosti bylo to, že aktivita odborů nepolevila ani ve složité situaci po sovětské okupaci. Už během podzimu roku 1968 vzniklo v českých zemích třicet a na Slovensku dvacet šest odborových svazů, které stačily ve velmi krátké době nejen vypracovat vlastní stanovy, vlastní programy, ale svolaly i své vlastní sjezdy. Zde byl také zformulován požadavek, aby odbory vystupovaly samostatně jako rovnoprávní partneři státních a hospodářských orgánů (Velek, 1969, s. 278). V této situaci bylo pochopitelné, že se začalo diskutovat o vzájemném vztahu mezi odbory a KSČ. V této souvislosti se také objevily názory, že odbory mají právo vystupovat vůči komunistické

straně se samostatnými postoji a stanovisky. Uvnitř odborových svazů také zazněly „...dosti početné hlasy, které odmítají formulovat uznání KSČ za vedoucí sílu země v základních odborových dokumentech, a že se ojediněle objevil požadavek ,odborů bez komunistů““ (Velek, 1969, s. 275). Avšak autor článku z *Nové mysli* s názvem „Odbory rok po lednu“ v tom nespatřuje nějakou fatální hrozbu a konstatuje, že „je to zřejmě reakce na uplynulé předlednové deformace a odraz nynější složité situace uvnitř KSČ samé, neblahé dědictví nedávné minulosti“ (Velek, 1969, s. 275). Jak je ale známo, bylo toto úsilí odborů o obnovu jejich původní funkce hodnoceno v normalizaci především jako útok na „vedoucí úlohu strany“.

Do značné míry se stejnými problémy jako odbory se tehdy potýkala jediná organizace mládeže, kterou byl Československý svaz mládeže (ČSM). Ten měl hájit bezprostředně její zájmy, což je samo o sobě obtížně představitelné. Neboť nejrůznější a leckdy protikladné zájmy mladých může velmi obtížně hájit „jednotná“ a centrálně řízená organizace, která také prosazovala spíše zájmy a direktivní politiku KSČ. To také byla jedna z mnoha příčin, proč autorita ČSM mezi různými vrstvami mládeže postupně klesala a stala se pro mladou generaci cizí. Na tento negativní stav mladí lidé reagovali zvýšenou aktivitou, která se projevovala tím, že kromě obnovení Junáka vznikaly takové organizace jako např. Česká táborská unie, Svaz pracující mládeže, Svaz vysokoškolské mládeže, Svaz klubů mládeže ad. V prosinci roku 1968 se kromě toho sešel ustavující kongres s názvem Sdružení organizací dětí a mládeže České socialistické republiky, který měl některé z těchto nových organizací mládeže pouze sdružovat a nikoliv centralisticky nebo ideologicky vést (Šťastná, 1969, s. 11). Zmíněné Sdružení organizací dětí a mládeže kladlo důraz především na svobodu spolčování, která by se stala zárukou vzniku dalších samostatných organizací dětí a mládeže. Důležité bylo také to, že dne 5. března 1969 rozhodl Ústřední výbor ČSM o formálním a právním ukončení činnosti této organizace, přičemž bylo

rozhodnuto, že i svazáci se mohou stát přidruženou organizací nově vzniklého sdružení (Šťastná, 1969, s. 11).

Je pochopitelné, že situaci v ČSM vnímali kriticky i vysokoškolští studenti. To nakonec vedlo k tomu, „...že na pražských vysokých školách se ČSM fakticky rozpadl už před lednem 1968, neboť v očích studentů byl symbolem neuspokojivého společenského postavení studentů, nástrojem direktivní politiky – ‚převodovou pákou‘ systému“ (Šťastná, 1969, s. 13). V jednom z tehdy prováděných sociologických výzkumů (rok 1965) mezi pražskými vysokoškolskými studenty se uvádí, že 56 % dotazovaných prohlásilo, že práci vykonávanou v ČSM pokládá za zbytečnou a 76 % studentů přiznalo, že nevěří tomu, že by jejich aktivní vystupování na schůzích této organizace mělo vůbec nějaký smysl (Povolný, 1969, s. 434–435). Oficiálně se sice uvádělo, že ČSM je jakousi „zálohou“, ze které se v budoucnu budou vybírat členové KSČ, ale ve skutečnosti důvěra mládeže v komunistickou stranu a její cíle a ideály postupně klesala. Což se mimo jiné projevilo sestupnou tendencí stranické organizovanosti studentů pražských vysokých škol, a což lze alespoň rámcově doložit následujícími stručnými údaji. Jestliže v roce 1958 bylo členy KSČ téměř 11 % vysokoškolských studentů, v roce 1960 to bylo necelých 10 %, v roce 1963 to bylo 8,2 % a v roce 1967 bylo členy KSČ 5,2 % studentů pražských vysokých škol. Přičemž tento sestupný trend pokračoval i nadále (Povolný, 1969, s. 433). V jiném sociologickém výzkumu z roku 1965, který měl za úkol zjistit politické postoje 1800 pražských vysokoškoláků, se téměř 61 % z nich domnívalo, že nemá žádnou možnost ovlivňovat vývoj společnosti a 28 % z nich připouštělo, že je to možné jen výjimečně (Povolný, 1969, s. 434). Bylo by jistě zajímavé položit výše zmíněné otázky stejně početnému vzorku mimo-pražských vysokoškolských studentů – a nejen jich – a pokusit se o jisté srovnání. Nebylo by marné dozvědět se, kolik procent občanů dnešní České republiky se domnívá, zdali mohou,

a do jaké míry, oni sami ovlivňovat vývoj naší současné společnosti. Zajímavé bylo, že iniciátorem výzkumu, který zjišťoval politické názory pražských vysokoškoláků, byl tehdejší vysokoškolský výbor KSČ. Tento fakt svědčí mimo jiné o tom, že i vzdělaní a přemýšliví členové KSČ si tehdy uvědomovali, že má-li se strana znovu ucházet o důvěru ve společnosti, musí provést jednak kritickou sebereflexi a nesmí se vyhýbat ani sociologickým a jiným zjištěním, které pro ni samotnou a její členy a zejména vedení nejsou příliš příjemné. A tento přístup byl jistě zcela nemyslitelný v padesátých a na začátku šedesátých let.

Rostoucí aktivity znovu obnovované občanské společnosti svědčí také tom, že se začalo hovořit o důležité roli charitativní činnosti samotných občanů. Bylo konstatováno že charitativní činnost není v rozporu se socialistickým charakterem státu. V této souvislosti se hovoří například o možnostech inspirace, kterou může poskytovat praxe sociální politiky, tak jak je prováděna v některých státech západní Evropy. Autoři těchto iniciativ vycházeli z představy, dle které se charitativní péče jednotlivců a organizací může stát vhodným a nanejvýš potřebným doplňkem státní sociální péče, která nemusí být vždy schopna vše plně zabezpečit. Sociální politika tehdejší KSČ vycházela z přesvědčení, že počet tzv. sociálních případů bude postupně ubývat, a že stát je schopen převzít téměř veškerou sociální péči. Ukázalo se však, že tato původně dobře míněná představa, je nereálná. Dá se proto říci, že stát tak svým neobratným počínáním odmítal spontánní a dobrovolnou aktivitu občanů ve prospěch sociálně potřebných. Vlastně tak odmítal ty, kteří svou dobrovolnou aktivní činností chtěli projevit solidaritu s trpícími i mimo rámec „solidarity oficiální“. Je ovšem nutno připomenout, že úsilí o znovuoobnovení nestátní sociální péče nebylo zaměřeno proti nutné míře sociální péče, kterou provádí stát. Propagátoři dobrovolné a nestátní charity spíše usilovali o to, že budou realizovat svou činnost zejména tam, kde na ni stát z nejrůznějších důvodů nestačí. Předpokládalo se, že

v charitativním občanském hnutí se mohou uplatnit zejména ti, kterým je činnost sportovní, kulturní nebo politické méně blízká. Jak už jsem uvedl, tyto občanské iniciativy v žádném případě nesměřovaly k likvidaci či zpochybňování sociální politiky státu, šlo jim spíše o její vhodné a potřebné doplnění pomocí charitativní činnosti (Hrdá, 1968, s. 13). I když dnes může leckdy převládat spíše dojem, že demokratický stát by se nejraději sociální péče zcela zbavil a učinil ji zcela závislou nejen na charitě, dobrovolném sponzorství sociální oblasti, ale hlavně na finančních možnostech jednotlivých občanů.

Také ti, kteří pracovali se zdravotně postiženými, si byli vědomi toho, že i práce s těmito lidmi by se měla dostat na jinou úroveň, než tomu bylo doposud. Už tehdy se začalo mluvit o tom, že by měly být odstraňovány např. architektonické bariéry, které komplikují život tělesně postiženým. Pracoviště se měla postupně přizpůsobovat jejich potřebám, tak jak tomu bylo např. v tehdejší „západní“ Německu. Autoři těchto představ také usilovali o to, aby se postiženým vytvořily mnohem lepší podmínky k dosažení středoškolského a vysokoškolského vzdělání. Jeden z předpokladů ke zkvalitnění této práce byl spatřován mimo jiné i v rozdělení tehdejšího Svazu československých invalidů na jednotlivé organizace, ve kterých by se lidé mohli sdružovat především podle charakteru a stupně svého postižení (Daneš, 1969, s. 12). Přikláním se k názoru, že právě zmiňované snahy o oživení charitativní činnosti a také snahy o kvalitativně jiné postavení tělesně postižených lze také řadit ke snahám o obnovu občanské společnosti.

O touze občanů postupně změnit stávající poměry svědčí některé závěry sociologických výzkumů, které na jaře a v létě 1968 prováděl Ústav pro výzkum veřejného mínění. Nejčastější odpověď dotazovaných respondentů např. na otázku, jak zlepšit současné politické poměry, zněla, že je nutné změnit pojetí a způsob voleb a respektovat občanské svobody. V srpnu téhož roku také lidé odpovídali na otázku, co považují oni

sami za nejvýznamnější záruky socialistické demokracie. Jedna ze záruk byla spatřována v tom, že občané budou mít možnost rozhodovat se ve volbách mezi různými politickými stranami. Uvedená možnost byla preferována u 57 % dotázaných (Šmejc, 1969, s. 4). Z tehdejších výzkumů také vyplývalo, že občané ve volbách postrádají možnost rozhodovat se mezi několika kandidáty na funkci poslance. Chtěli se ve volbách rozhodovat mezi osobnostmi, které je budou reprezentovat nejen v národních výborech, ale i v parlamentu. S tím také souvisí požadavek, že voliči by měli mít možnost rozhodovat se mezi několika programy a možnými koncepcemi rozvoje. Z výzkumů také vyplývalo, že 90% občanů se přiklání k tomu, aby v našem státě existovalo několik politických stran. Ale naprostá většina z nich se domnívala, že by měl být zachován jejich dosavadní počet (Šmejc, 1969, s. 7). V této době zřejmě většina občanů nepředpokládala, že by měly být budovány, s výjimkou snah o obnovení sociálně demokratické strany, jiné politické strany. Občanům šlo spíše o to, aby ve volbách a v Národní frontě byly ostatní politické strany vůči doposud monopolní KSČ v naprosto rovnocenném postavení.

I v *Nové myslí*, což byl teoretický měsíčník ÚV KSČ, se i v roce 1969 začaly občas objevovat články s tematikou hodnotící některé výzkumy veřejného mínění. Souviselo to mimo jiné s tím, že od šedesátých let už nebyla sociologie považována za pouhou „buržoazní pavědu“. Kromě toho si někteří inteligentní a vzdělaní lidé uvnitř KSČ začali uvědomovat, že pokud budou chtít provozovat každodenní politiku na vědecktějším a věrohodnějším základě, pak nemohou ignorovat názory veřejnosti. Byli si vědomi také toho, že získávání přehledu o skutečných názorech veřejnosti už nelze provádět nějakou agenturní cestou nebo za pomoci aparátu strany, ale za pomoci vědecky podložených sociologických výzkumů. Například ze stati Ladislava Koubka, která vyšla v *Nové myslí* číslo 1 v roce 1969 s názvem „*Sociologické výzkumy v současném vývoji naší politiky*“ lze vyčíst následující názory. Autor uvádí, že jedním ze

závěrů sociologických výzkumů byl názor, dle kterého politika strany už nesmí vést k omezování svobod občanů, a že v kádrové politice je nutné odstranit diskriminaci nekomunistů, spočívající v tom, že až na výjimky nemohli zastávat vedoucí místa. Proti této formě kádrové diskriminace neustraníků se po srpnu roku 1968 vyslovilo téměř 91,7% lidí (Koubek, 1969, s. 83).

Přikláním se k názoru, že dalším projevem pozvolné aktivizace občanské společnosti byla také aktivizace veřejnosti a veřejného mínění. Obojí se v období obrodného procesu mohlo projevovat na různých úrovních mnohem aktivněji a svobodněji než v minulosti. Role veřejnosti a veřejného mínění se tehdy měnila ve dvojitým smyslu. Jednak v tom, že stranické orgány už musely s veřejností počítat, respektovat ji a nebylo možno ji ignorovat, jak tomu bylo v minulosti. Bohužel praxe ignorance a nerespektování veřejnosti a veřejného mínění bylo „úspěšně“ obnoveno v období normalizace. Ale ani v současnosti, pokud jsou vládní strany dostatečně „otrlé“, nemusí vždy názory občanů respektovat. V období Pražského jara však také docházelo k tomu, že veřejnost, ať už cíleně nebo spíše nezáměrně, vyvíjela tlak na stranické orgány a svou živelnou aktivitou se v jistém smyslu dostávala mnohem dál, než vládnoucí strana původně předpokládala. Tím ovšem došlo k paradoxnímu jevu. Svou spontánní aktivitou se společnost postupně stále osvobozovala. Avšak reformní komunisté se tím dostávali do dvojího tlaku. Obrazně řečeno se dostávali mezi ony pověstné „mlýnské kameny“. Zaprvé museli čelit těm konzervativcům ve straně, kteří si nepřáli jakékoli změny anebo jen změny minimální. Zadruhé museli vzdorovat silnému tlaku vedení většiny tehdejších „bratrských stran“, ale zejména se museli střetávat s tehdejším sovětským vedením, které velice bedlivě sledovalo nejen aktivity české a slovenské veřejnosti, ale bezesporu pečlivě monitorovalo český a slovenský tisk. Důkazem toho je fakt, že už na samém počátku jednání v Černé nad Tisou (29. 7. až 1. 8. 1968), když Leonid Brežněv velice

negativně hodnotil dění v tehdejší Československu, odvolával se často ve své „argumentaci“ vůči Alexandru Dubčekovi na tehdejší český a slovenský tisk, ze kterého velmi často citoval. V této souvislosti publicista Miroslav Šiška dodává, že Dubček se snažil hájit tím, že „...v Československu je svoboda projevu, která byla v červnu uzákoněna Národním shromážděním“ (Šiška, 2008, s. 21).

O tom, že názory a nálady veřejnosti nelze ignorovat, také svědčí fakt, že Ústav pro výzkum veřejného mínění pokračoval ve své práci i po sovětské okupaci. Ze svých šetření v prosinci roku 1968 vyvodil závěry, přičemž leckteré z nich nelze přehlížet ani dnes. Tehdy se mezi lidmi sice začala projevovat značná míra beznaděje. I v této složité době se však 67 % z 1894 dotazovaných vyslovovalo pro zachování takových důležitých hodnot, kterými jsou svoboda tisku a svoboda projevu, etické a morální jednání politiků, eliminace kabinetní politiky. Zároveň také požadovali, aby politici prosadili odchod cizích vojsk (Nepraš, 1969, s. 12–13). Což byl požadavek dozajista oprávněný, je však otázkou, jestli bylo možné – s ohledem na tehdejší mezinárodní situaci – tento požadavek prosadit. Nebo a) zdali to vůbec bylo v jejich silách, b) nebo jestli by si jiná politická garnitura byla schopna počínat v této situaci lépe.

Postupně však začalo docházet ke ztrátě komunikace mezi tehdejší mocí a veřejností. Na tuto skutečnost upozornil např. v únoru roku 1969 novinář Jiří Hochman, který v *Reportéru* uvedl, že právě absence komunikace mezi nositeli moci a veřejností může vytvářet podmínky pro obnovu totalitní moci (Hochman, 1969, s. 3).

Domnívám se také, že jedním z projevů „probouzející se“ občanské společnosti může být i to, že začne sebekriticky, nikoliv však ryze účelově a sebestyčsky, přemýšlet o svých vlastních dějinách. Což se tehdy projevilo např. v oblasti historického bádání, ale také v tom, že společnost otevřela pro-

blém dalších rehabilitací těch, kteří byli režimem věznění nebo jinak nespravedlivě pronásledováni.

Je tedy otázkou, zdali lze úsilí a aktivity občanů v období od ledna 1968 až do dubna 1969 hodnotit jako pokus o obnovu občanské společnosti. Jestliže budeme předpokládat, že ke znakům občanské společnosti patří svobodné a spontánní sdružování jednotlivců, které není nařizováno ani regulováno státem nebo označuje zóny a instituce, které existují mimo stát, ať už se jedná o občanská sdružení nebo nestátní zájmové organizace, pak se domnívám, že tehdy lidé k občanské společnosti směřovali, i když jim tento termín nebyl znám. Jak už jsem uvedl, používal se tehdy spíše termín občanská veřejnost. Ale je pravdou, že termín občanská společnost použil zmiňovaný Jiří Hochman ve své stati v týdeníku Reportér v únoru roku 1969 (Hochman, 1969, s. 3). Toto směřování k občanské společnosti lze doložit tím, že byla zrušena cenzura a byla uzákoněna svoboda slova. Dále se i stávající občanské organizace (odbory, ČSM) snažily vymanit z vlivu státu. Kromě toho se začalo hovořit i o ekonomické reformě, která by umožnila větší samostatnost podniků. Také snahu občanů o organizaci charitativní činnosti nezávislé na státu lze hodnotit jako jednu z forem jejich emancipačního úsilí. K těm také bezesporu patří snaha občanů o právní garanci nejrůznějších svobod, jakými jsou například svoboda slova, tisku, náboženského vyznání nebo svoboda cestování. Cenné bylo také to, že lidé začali posuzovat domácí dění i v souvislosti s problematikou lidských práv. K občanské společnosti také patří úcta k názorům, se kterými mi sami nesouhlasíme, tedy tolerance. Domnívám se, že někteří komunisté si začali uvědomovat, že počínání lidí nelze hodnotit na základě tzv. třídních kritérií nebo ve formě tzv. třídního instinktu, a že strana by měla být tolerantní k jiným názorům alespoň do té míry, aby se ve společnosti utvořila jistá míra společenského konsensu, která by byla založena na vzájemném respektu k názorům druhého. Bylo

také jasné, že politika strany by se měla obejít bez představy nepřítele. Ať už vnějšího nebo vnitřního. Tyto primitivní představy byly však „zdrárně“ obnoveny se všemi negativními důsledky, které z toho vyplývaly.

Politolog Jiří Pehe vyslovil názor, že rok 1968 nelze zjednodušeně posuzovat jen jako pouhý boj dvou frakcí uvnitř komunistické strany. Domnívá se, že rok 1968 lze hodnotit jako období relativní svobody, velkého tvůrčího vzepětí a ožiování občanské společnosti (Pehe, 2008, s. 20). Kromě toho je přesvědčen i o tom, že „...*Pražské jaro nebyl jen projekt elit, ale i výsledek velkého tlaku oživené občanské společnosti*“ a dodává: „*Proč ohrnovat nos nad tím, že to všechno nebylo nějak chytřeji řízeno? Měla občanská společnost zalézt zpátky do děr jenom proto, že to nemohlo dopadnout dobře? Měli dnes slavní spisovatelé, filmoví režiséři a dramatici odložit zveřejnění svých děl jenom proto, že by tím Češi snad oblaflí Brežněva?*“ (Pehe, 2008, s. 15) Je jisté, že z dnešního úhlu pohledu bychom tehdejší politikům mohli vytýkat leccos, ale uvědomme si, že i oni byli pod velkým tlakem, který na ně nevybíravým způsobem vyvíjely „bratrské strany“ v čele se SSSR. A ani oni nebyli schopni všechno předvídat. I když byl tlak na vývoj občanské společnosti pro tehdejší stranické vedení zřejmě v mnohém překvapivý a pohyb společnosti mnohdy probíhal rychleji a „jinými směry“, než si to vedení představovalo, nebyl tento domácí tlak tak brutální a nevybíravý, jako byl ten od vládců v Kremlu. A pod tlakem se člověk málokdy rozhoduje jen mezi dobrem a zlem, ale mezi zlem větším nebo menším. My dnes sice víme, „jak to dopadlo“, ale to nám nedává právo striktně a zjednodušeně posuzovat tehdejší dobu pouze dnešními měřítky. Stejně tak nelze vytýkat tehdejší politikům a rodící se občanské společnosti to, že se měli chovat prozíravějším způsobem, nebo že měli být statečnější. To nelze ani jednotlivcům ani tehdejší společnosti „předepsat“. Stejně jako nelze s odstupem čtyřiceti let uvažovat o tom, co občané a politici měli nebo neměli dělat.

Na závěr svého zamyšlení bych chtěl uvést svůj osobní názor, se kterým nemusí každý souhlasit. Domnívám se totiž, že o letech 1968 a 1969 se dnes příliš nemluví. I když respektuji, že to mnohé lidi příliš nezajímá a nelze jim to mít za zlé. Avšak obávám se toho, že v období kolem 21. srpna přinesou nejprve denní tisk a pak týdeníky „povinné“ články a komentáře k tomuto výročí, a pak se opět budou věnovat tématům pro čtenáře mnohem „závažnějším“. Ani to nelze novinářům vytýkat. Až na to, že se to v jistém smyslu podobá praxi, kdy se také psaly statě a úvodníky například k „vítěznému únoru 1948“ nebo k výročí Velké říjnové socialistické revoluce.

Co se týče mého osobního náhledu na léta 1968 a 1969, kladně bych je hodnotil nejen jako pokus o obnovení občanské společnosti. A i přesto, že se nepodařil, tak o jeho kvalitách svědčí to, že si lidé schovávali knihy, noviny a časopisy z tohoto období až do roku 1989. A dále se přikláním k názoru, že sympatické je na tomto období také to, že mělo v sobě určitý entuziasmus a morální náboj. A proto se lidé, řečeno slovy filosofa Karla Kosíka, tehdy snažili o soulad svého rozumu a svědomí (Kosík, 1968, s. 108).

Literatura

ČLOVĚK A LIDSKÁ PRÁVA. Praha: Horizont, 1969.

DANEŠ, M. Socialismus s lidskou tvářicí i pro zdravotně postižené občany. *Reportér*, 1969, č. 14, s. 12.

HOCHMAN, J. Po půl roce. *Reportér*, č. 8, 1969, s. 3.

HRDÁ, M. *Reportér* 1968, č. 47. Vánoční stromy republiky aneb patří dobročinnost k socialismu? *Reportér*, č. 47, 1968, s. 13.

JÍSL, V. Vyložené karty. *Reportér*, 1968, č. 18, s. 3.

KAPR, J. *Reportér* 1968. č. 18. Poznámky ke svobodě tisku, s. 5.

- KOSÍK, K. (ed.) *IV. sjezd svazu československých spisovatel (protokol)*. Praha: Československý spisovatel, 1968.
- KOUBEK, L. Sociologické výzkumy v současném vývoji naší politiky. *Nová mysl*, č.1, 1969, s.78–88.
- KŘEHLA, L., ŽELEZNÝ, V. Libří prohibítí 1968. *Reportér*, č. 18, 1968, s. 8–10.
- MATES, E. Nejen chlebem živ je člověk. *Reportér*, č. 24, 1968, s. 15–16.
- MECER, J. Já jsem tomu tak věřil... *Reportér*, č. 47, 1968, s. 11–12.
- NEPRAŠ, V. Nachází lid slyšení? *Reportér* č. 6, 1969, s. 12–13.
- PEHE, J. Zapomenutá minulost. *MF PLUS*, č. 32–33, 2008, s. 20.
- PEHE, J. Komentátorův ponurý svět. *Respekt*, č. 33, 2008, s. 15.
- POVOLNÝ, F. Studenti a polednový vývoj. *Nová mysl*, č. 4, 1969. č. 4., s. 432–442.
- SCRUTON, R. *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis, 1999.
- SLÁNSKÝ, R. *Nové úkoly*. Praha : Svoboda, 1948.
- ŠÍŠKA, M. Čierna: Poslední šance pro Dubčeka. *Právo*, 2008, roč. 18, 2. srpen 2008, s. 21.
- ŠMEJC, D. Jaké volby by veřejnost přivítala. *Reportér*, č. 19, 1969, s. 5–8.
- ŠŤASTNÁ, Z. Nová organizace mladých. *Reportér*, č. 1, 1969, s. 13.
- VELEK, F. Odbory rok po lednu. *Nová mysl*, č. 3, 1969, 270–281.
- Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.
- VĚTVIČKA, M. Andělé mezi námi. *Reportér*, č. 7, 1969. s. 1–4.
- VYŠKOVSKÝ, E. Nutnosti a meze demokracie. *Reportér*, č. 24, 1968, s.10–11.
- ŽALOUDEK, K. *Encyklopedie politiky*. Praha: Libri, 1999.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Petr Zima, Ph.D.

Katedra společenských věd

Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Žižkovo náměstí 5

771 40 Olomouc

e-mail: petr.zima@upol.cz

Osmašedesátý rokem nula

Miloš VÍTEK

Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové,
Česká republika

68th as Year Zero

Abstract: The robust social activity in Czechoslovakia during sixties started some positive and creative streams growing upto nowadays. One of these streams is the System Engineering (SI) movement which organized its 40th annuary conference – with attention to System Security – in April, 2008. The synthetic and integral system thinking has unified during last 40 years many technicians together with philosophers, sociologists, economists, mathematicians, managers, programmers, teachers etc. Their results are hundreds of monographs, new faculties of public administration, management and informatics, so as learning program System Engineering and Informatics introduced at Czech universities.

Key Words: Civil Society, System Engineering, Philosophy, Culture, Education

„Země se morálně rozpadá, nikdo není za nic odpovědný, sobecká lhostejnost se stala téměř všeobjímajícím pravidlem... Není tato situace spíše hořkým plodem zbabělosti a vyřizování si účtů než výsledkem sovětského tlaku?“

francouzská novinářka Roselyne Chenu (1972):

Žít svobodně je umění, Praha: Jitro, 2008

Úvod

Šedesátá léta u nás přinesla – v některých případech – též urychlení komplexního, syntetického a integrujícího myšlení, což se projevilo například v nástupu systémových přístupů, zejména systémové analýzy a syntézy, systémového projektování, systémového modelování a simulace či systémového inženýrství. Tyto disciplíny vstřebaly poznatky a zkušenosti kybernetiky a teorie systémů po 2. světové válce a tvořivě vstoupily též do využití počítačů v různých sférách ekonomiky a společnosti. Podíl humanitních věd na původně technicky orientovaných úlohách byl patrný od počátků a postupně narůstal: díky technickému ukotvení se filosofie, ekonomie či informatika nevznášely nad zemí, nýbrž zůstaly ukryty v lidech a věcech. Systémové hnutí bylo vystaveno otřesům své doby, nebylo však zlomeno, ani zničeno. Důvod nutno spatřovat ve vysoké odpovědnosti jeho předních osobností, jakými byli Zdeněk Dráb, Jan Ehleman, Jaroslav Habr, Ladislav Tondl, Jaromír Walter a mnoho dalších, i méně známých.

Systémové inženýrství

Máme-li se dále soustředit na čtyřicetiletou historii systémového inženýrství, je vhodné připomenout, že inženýrství (z lat. ingenium = vynalézavost) od starověku a přes středověk představovalo vyšší, tvůrčí technickou aktivitu a odlišilo se od řemeslné zručnosti (řec. techné). Integrační tendence v inženýrství nastoupily po 2. světové válce spolu se vznikem nových inženýrských profesí (např. inženýrství v biologii a medicíně). Tradiční komplexnost, tvořivost a sepětí inženýra s vědou nastolily otevřenou otázku, zda k technice lze efektivně připojit nejen ekonomickou a sociální zdatnost, ale též kulturní, náboženské a filosofické náhledy. *Intelektuální* pojetí systémového inženýrství je široké a sahá od techniky k filosofii,

teprve pojetí *technokratické* si dává záležet na očištění komplexních úloh od „šumů“ na ryze technické zadání, které bude pak přesně a pohotově vyřešeno. Technokratický přístup se výrazně orientuje na strojové a počítačové procedury s vypuštěním neformálních komponent, které ovšem nesou hlavní smysl lidského jednání včetně normativního určení „toto má být“. Dobré je proto vše, co lze technicky provést (např. certifikovat) a špatné to, co technicky neprojde. Technokracie vede nejen k oddělení techniky a technologie (technik se pak omezí na bezduché kalkulace), navíc při uplatnění ve společnosti představuje spolehlivý zdroj změněné totality a arogantní moci.

Systémové inženýrství v Československu se utvářelo od šedesátých let 20. století a zůstává spjato se jmény Zdeněk Dráb, Miroslav Halada, Břetislav Řezníček, Jaroslav Vlček, Jiří Zeman a s desítkami dalších. Sjednocovalo představitele technických, přírodovědních i společenských disciplín a usilovalo o ucelený („projektový“) přístup ke složitým objektům výzkumu a vývoje zejména ve výrobní (průmyslové, zemědělské, stavební, dopravní, energetické) oblasti. Protože přinášelo užitečné výsledky v praxi i v teorii, bylo tolerováno komunistickým režimem, k čemuž napomáhalo také označení „inženýrství“, vyvolávající tehdy preferovanou představu techniky.

Hnutí od počátku zapojilo osvědčené a v souvislostech uvažující inženýry a s nimi rovněž filozofy (Karel Berka, Ladislav Tondl), matematiky (Václav Kudláček, Jaroslav Skála), právníky (Petr Hajn, Viktor Knapp), ekonomy (Tomáš Ježek, Josef Vavroušek), sociology (Michal Illner, Martin Potůček), systémové vědce (Jaroslav Habr, Jaromír Vepřek), informatiky (Stanislav Adamec, Jan Ehlemann), průkopníky managementu (Jaroslav Jirásek, Zbyněk Pitra) i představitele praxe (Miroslav Mráček, Ján Tabaček) – máme-li zmínit alespoň některé. Institucionální rámec systémové inženýrství nalezlo od roku 1968 v Československé vědecko-technické společnosti a jejím Ko-

mitétu aplikované kybernetiky (Milan Balda, Jiří Beneš), po stránce organizačního zabezpečení akcí pak hlavně v Domech techniky ČSVTS Praha (Jiří Král), Plzeň (Milan Brejcha) a Pardubice (František Hollmann).

Od začátků hnutí se systémovým inženýrům dařilo udržovat kontakty s názorově příbuznými institucemi a pracovišti ve světě. Byly to zejména Římský klub (jeho čelný představitel Dennis L. Meadows, spoluautor Mezi růstu, vystoupil s demonstrací globálních modelů na SI'84), IIASA Laxenburg (ředitel prof. R. Lavien přednášel na SI'77, prof. V. A. Berezovskij a prof. M. Gasparski na SI'81, prof. Tibor Vaško vícekrát), Univ. of Lancaster (prof. P. Checkland podporoval SI od jeho počátků), Institut für angewandte Systemtechnik Bremen (ředitel Dr. Uwe Kirchhof se staral o spolupráci ve výzkumu) a další. Firemní dny na akcích SI organizovaly firmy IBM, UNIVAC, BULL-GE, SIEMENS či SAAB.

Po roce 1989 jsme těžiště aktivit včetně konání výročních konferencí SI přenesli na fakulty a univerzity v Pardubicích (děkan FÚS M. Vítek), Hradci Králové a Liberci (děkan FH J. Ehleman), kde se ve spolupráci s dalšími vysokými školami (VŠE Praha, ČZU Praha, VŠB-TU Ostrava, MU Brno, VUT Brno atd.) rozvinulo též bakalářské, magisterské a doktorandské studium Systémového inženýrství a informatiky. Za zmínku stojí udělení habilitačních a jmenovacích práv v tomto studijním oboru univerzitám v Pardubicích (2006) a Hradci Králové (2007). Příznačné je, že do hledání nových cest systémového myšlení se zapojil Ústav filosofie a společenských věd UHK (ředitel M. Vítek), který od roku 1994 pořádá výroční konference SI a vydává jejich sborníky (čestným předsedou přípravného výboru konferencí SI byl do roku 2005 Zdeněk Dráb).

Občanská výchova pro novou společnost

Hlavní problémové oblasti systémového inženýrství byly probrány po roce 1989 na výročních konferencích SI a výsledky jsme uveřejnili ve sbornících konferencí, ale také v navazujících monografiích, vysokoškolských učebnicích, vědeckých a odborných statích či ve výzkumných zprávách (např. v projektu COPERNICUS společně s partnery z Německa, Irska a Polska).

Výroční konference „SI“ v posledních letech měly tato témata

- SI'92 – Aplikace systémového inženýrství
- SI'93 – Systém veřejné správy
- SI'94 – Teorie, metodologie a aplikace systémového inženýrství
- SI'95 – Systémová ekologie
- SI'96 – Výzkum a výuka sociálních věd
- SI'97 – Systémové inženýrství
- SI'98 – Skutečnost, řád, výchova
- SI'99 – Systémovost ve školství
- SI 2000 – Souvislosti evropské integrace
- SI 2001 – Občanská výchova pro novou společnost
- SI 2002 – Kritika systémových přístupů
- SI 2003 – Systémové prognózování
- SI 2004 – Lidské systémy (Human Systems)
- SI 2005 – Systémová pedagogika
- SI 2006 – Systémová komunikace
- SI 2007 – Systémové pojetí kultury
- SI 2008 – Systémová bezpečnost

Členy přípravného výboru 40. výroční konference SI 2008 byli: Bohumír Blížkovský (Brno), Milan Brejcha (EVIDA Plzeň), Ivan Hruška (UHK), Miroslav Joukl (UHK), Oldřich

Králík (MU Brno), Stanislava Kučerová (Brno), Branislav Lacko (VUT Brno), Jaroslav Mozga (UHK), Jiří Nekola (Česká asociace Římského klubu, Praha), Ilona Obršálová (Univerzita Pardubice), Ilona Semrádová (UHK), Antonín Rosický (VŠE Praha), Miloš Vítek (předseda – UHK) a Vladimír Walló (Praha).

K tématu „Osmašedesátý“ měla zřejmý vztah XXXIII. vědecká konference **SI 2001**, kterou doprovázely semináře se sborníky *Občanská společnost deset let poté – reflexe a výhledy* (2000), *Právo veřejnosti a veřejnoprávní média* (2000), *Politics and Economics in the Czech Transition* (2000) a monografie *Systémové myšlení* (2001), *Veřejné služby a jejich správa* (2001), *Evropské politické myšlení, díly I a II* (2001), *Řízení projektu a řízení rizika* (2001) a *Vademecum vstupu do Evropské Unie* (2002). Zmíněné publikace vydalo vesměs nakladatelství Gaudeamus při UHK.

Občanská výchova pro novou společnost se musí rozejít se zjednodušenou představou, že „v konfliktu temna a světla zvítězí světlo“ nebo též „pravda nakonec zvítězí“. Lehkomyslný přístup ke konfliktu kultury a přírody musí vystřídat zřetelná odpovědnost za vážné ohrožení samotné existence člověka. Také globalizace je jedním z eschatologických mýtů o vytvoření univerzální civilizace, v níž bude na konci historie vládnout jediný harmonický systém liberálního kapitalismu a demokracie. *„Jak komunismus, tak nacismus tvrdily, že jsou založeny na vědeckých poznatcích. Jejich tvrzení byla podvod, přesto používání pseudovědeckých tvrzení zdaleka neskončilo s pádem těchto systémů. Pokračovalo v podobě neokonzervativních teorií, které navázaly na zdánlivě racionální předpoklady liberalismu a neoliberalismu a tvrdily, že svět míří k jednomu jedinému typu vládnutí a hospodářského systému v podobě univerzální demokracie.“* (John Gray)

Neokonzervatismus Bushovy vlády opustil konzervativní filosofii lidské nedokonalosti, již lze nejlépe čelit praktickou

a spíše skeptickou politikou, nepředpokládající základní změny v myšlení a chování člověka, a tu nahradil politikou revoluční a militantní. Neokonzervativci pochopili, že svobodný trh se nerozšíří do celého světa mírovými prostředky, a že mu bude nutné pomoci intenzivním použitím vojenské síly. Jisté řešení spatřujeme, spolu s Erikem Voegelinem (*Order and History* a jiné), ve střizlivé politice v duchu hobbesovské politické filosofie, která se nezakládá na pyšném racionálním blouznění, nýbrž na svobodě díky *pracné koexistenci různých životních stylů*. Řekli bychom (i se zřetelem k negentropii): systémová bezpečnost počítá s tolerancí k odlišným národním, skupinovým a individuálním řádům.

Dnes národní bezpečnost České republiky neohrožuje tolik riziko iránských raket jako vlastní neduhy občanů a občanské společnosti. Těmito neduhy jsou střídavě: nechuť pracovat, odpor ke studiu, vyhýbání se odpovědnosti, korupce, nenáročná zábava, lenost a vcelku malá snaha vyrovnat se svou duchovní úrovní sousedům v Evropské unii. Hrozby přílišné technizace, informatizace a fyzikalizace veškerých lidských činností na úkor humanizace, demokratizace a intelektualizace (uceleného vzdělávání) si neuvědomujeme a přestávají být patrné a varovné již na úrovni školy. Už zde okázalé akreditace, certifikace a exaktnost stále častěji skrývají bezmyšlenkovitost, otrocké napodobování vzorů a vládu zastaralých předsudků, tj. celkovou nekonceptčnost.

Ačkoli nepodceňujeme roli armády a policie při zajišťování veřejného pořádku a bezpečnosti osob i majetku, za prvořadou pokládáme schopnost občanů zjednat si elementární pořádek kolem sebe, nebýt netečný k nešvarům hospodářského i politického života, bránit se šlendriánu a klamání, vzdorovat rozpadu sociálních vazeb a chránit spravedlnost v nejrůznějších životních situacích. Je zřejmé, že k tomu nestačí výkonná technika, množství informací, ani fyzikální poučky. Do popředí vystupují morální principy, etika a etiketa společenských styků, živé lidské cítění a připravenost pomoci druhým.

Krátce řečeno, jde o celkový obrat od přírovnědného vidění ke kulturnímu chápání světa a člověka. V tomto ohledu narůstá význam správně pojaté lidské a občanské výchovy, kterou nemohou nahradit matematické modely či počítače, ani pohledy specializované (psychologie, sociologie, právo apod.). Zatímco dnes je občanská výchova kdesi na posledním místě vzdělávacích předmětů, měla by se posunout na přední místo, dokonce mezi zdůrazňovanou matematiku, fyziku a chemii. Netřeba dodávat, že to neznamená rozbředení, neexaktnost a nevědeckost vzdělávání, naopak jde o přesun a zvýšení pozornosti všech občanů ke komplexním, hlubokým a unikátním problémům současného světa a člověka.

Systémově pojatá kultura a bezpečnost

Evoluční teoretické prvky ve fyzice, chemii, biologii, psychologii, antropologii a filosofii 21. století poukazují nejen na *symbiózu zákonitých i chaotických procesů*, na roli informace v živých a kulturních systémech, ale také na ontickou jednotu kultury a její ontický konflikt s pozemskou přírodou. Z faktu, že kultura je rychle rostoucím mladým a umělým subsystémem v rámci staršího a širšího systému biosféry vyplývá totiž zcela nové, dříve neznámé nebezpečí. Dále citujeme z referátu Josefa Šmajse a Ivana Hrušky na jubilejní 40. konferenci *SI 2008*:

„Jestliže filosofie evoluční ontologie přichází s myšlenkou, že současná globalizující se kultura je ohrožena tím, že ničí přírodní podmínky existence člověka jako biologického druhu, pak z toho vyplývají minimálně dva důležité závěry:

- 1. Bezpečnost člověka je bezpečností člověka v kultuře, je bezpečností kultury.*
- 2. Bezpečnost kultury stojí a padá s uchováním přiměřeného rozsahu evolučně přirozené uspořádanosti Země, s uchováním integrity širšího systému evoluce biosféry, na němž evoluce lidské kultury závisí a jejíž součástí je i člověk jako*

tvořivý (a ji – tu evoluci lidské kultury spolu-tvořící, s onou – evolucí přírody) biologický druh.

V čem tedy spočívá podstata nynějšího ohrožení kultury poškozenou a destabilizovanou přírodou? Z hlediska fyziky platí sice pro celý vesmír kvantitativní zákon zachování látky a energie, ale v reálném světě, formovaném přirozenou evolucí, neplatí žádný zákon zachování jeho kvality, uspořádanosti, bytí. Přirozeně uspořádané pozemské bytí, jehož spontánní aktivita směřuje k rozvíjení života, se po vzniku kultury v plném rozsahu nezachovává, nýbrž jeho část se transformuje na odlišně uspořádané bytí kulturní. Rozšiřování kulturního bytí, tj. zvyšování umělé uspořádanosti Země, znamená snižování její uspořádanosti přirozené, úbytek přirozeného bytí. Materiální kultura a technika vznikají totiž z látky a energie již jednou zformované přirozenou evolucí. Nejsou vytvářeny z tzv. přírodních zdrojů, protože žádné takové zdroje na Zemi neexistují. Lidé je vytvářejí za cenu nevratné likvidace jedinečných přirozených struktur. Přeměna zdánlivě neužitečných přirozených struktur na aktuálně užitečné kulturní struktury je ekonomicky výhodná (přináší zisk), když se vysoce uspořádané přírodní bytí transformuje pouze jedním směrem, když se znehodnocuje na odpad a odlišně uspořádané bytí kulturní. Zpětná transformace, tj. opětovná přeměna odpadu a amortizovaných struktur techniky a materiální kultury na původní přirozené bytí, je neefektivní a v plném rozsahu nemožná.

Dnešní ekologická krize, která je vyvolána člověkem jako jediným uměle onticky aktivním druhem, není tedy rozporem člověka a přírody. Člověk svou vrozenou útočnou strategií vnutil sice přírodě kulturu, původně onticky jednotný svět rozdělil na přirozené a umělé bytí, ale podstatou krize je konflikt kulturního a přírodního bytí, pustošení Země expandující kulturou. Umělý kulturní systém má totiž své vlastní fyzické tělo, svou vlastní aktivitu a konstitutivní informaci (technologie a duchovní kulturu), a proto i svou vlastní protipřírodní intencionalitu.

Řešení krize neznamená ani návrat zpět, ani čekání na spontánní zásah přirozené vesmírné samoregulace. Předpokládá záměrné informačně založené směřování kultury s přírodou, biofilní transformaci nynější protipřírodní aktivity duchovní i materiální. Politiku, výchovu a vzdělávání veřejnosti bude třeba osvobodit od galileovsko-newtonovského pojetí světa jako nezničitelného perpetua mobile, v němž nic onticky nového nevzniká ani nezaniká, a opřít je o nové filosofické a vědecké pochopení skutečnosti, o novou ontologii. Také současná ontologie musí uznat primát evolučně vytvářených struktur reálného světa.

Z toho by měl vyplynout poznatek: bezpečnost a nebezpečí jsou dnes především evolučními produkty kultury. Kulturu, na rozdíl od přírody, jsme my lidé vytvořili, a proto za její další evoluční směřování neseme kolektivní druhovou odpovědnost. Máme téměř jistotu – pokud se k žádné biofilní korekci neodhodláme – že expanzivní evoluce dnešní protipřírodní kultury zničí tu část přirozené uspořádanosti Země, která kdysi člověka formovala a s níž, nezávisle na dnešní kultuře, zůstal člověk sourodý. Kdysi, v době ideové převahy lysenkismu, se zdálo, že člověk se prostřednictvím svého díla stane pozitivním utvářejícím faktorem své vlastní evoluce. Dnes, poučení studiem teorie systémů a evoluční ontologie, musíme bohužel konstatovat, že se člověk prostřednictvím živelného rozmachu své protipřírodně orientované kultury může stát faktorem své vlastní zkázy.“

Systemová ekologie

K systémové ekologii a environmentalistice se pracová-
váme přes dokonalejší zvládnání problémů jednotlivce a spo-
lečnosti. V systémové kultuře nacházíme východisko k ochra-
ně ohroženého přírodního prostředí. Ekologii se zvýrazněnými
aspekty etickými, kulturními a sociálními označujeme za eko-
logii sociální. Sociální ekologii se pokoušíme dále rozvíjet

s využitím teorie systémů a systémového inženýrství. To dovoluje zohlednit historická, filosofická a etická učení při řešení konfliktu kultury a přírody, doléhajícího na naši dobu. Navazujeme na československé a české systémové výzkumy, které mají více než čtyřicetiletou tradici.

V monografii Jaroslava Mozgy a Miloše Vítka (2008) hledáme takové pojetí sociální ekologie, které nezůstane jen zbožným přáním, nýbrž navodí žádoucí změny v lidském jednání. Autoři vycházejí jednak ze čtyřicetiletých zkušeností systémového inženýrství u nás, jednak z desítek vlastních publikací. V podstatě jde o udržitelný rozvoj, zahrnující řízení rizik, krizí a katastrof.

Udržitelný rozvoj (individuální, národní, globální) předpokládá ujasnění, co se má z dlouhodobého hlediska udržet a dále rozvíjet. Toto „dobré“ se spojuje s požadavky etiky a spravedlnosti, zejména se spravedlností v rámci generace, mezi generacemi, geografickou, procedurální a také mezidruhovou (tzv. biologická rozmanitost). Požadavky a hodnoty udržitelného rozvoje se zdůrazňují ve čtyřech imperatívech:

- ekonomický imperativ ukládá zlepšení konkurenceschopnosti;
- sociální imperativ žádá snížení sociálního napětí;
- institucionální imperativ požaduje participaci občanů na politice a správě;
- environmentální imperativ akcentuje šetrné technologie.

Člověk si potřebuje ujasnit vztah k sobě samému, pak vztah ke společnosti a konečně vztah k přírodě.

Tuto „červenou linii“ systémové ekologie si poněkud přiblížíme.

VZTAH K SOBĚ

Počáteční požadavek vyrovnat se sám se sebou znamená povznést se nad vnitřní, přirozené rozpory a konflikty a dospět

k ideální identitě vlastní osoby. Nezůstat jen napodobeninou někoho jiného potřebuje spoustu sebezpozorování, sebekázně a sebetvorby. V úhrnu hovoříme o sebevztáznosti (self-reference) jako východisku vztahu ke svému okolí, tzn. učíme se na sobě a na svých předmětech. Naším prostředím je nejprve škála vlastních možností, úspěchů i nezdarů, od nichž si utváříme významy pro příští volby (selections).

Nesetrváváme jen u toho, co je moje, nýbrž vstupujeme do vztahu k nějakému Ty (Buber). V dialogu tváří v tvář (face to face) nic nevyklučujeme, nic nevynecháváme, ale uvažujeme celostně: jako celá bytost navazujeme kontakt s jinými bytostmi. Nespokojíme se s jednotlivostmi, které lze změřit a kvantifikovat, ani nehledáme dokonalost, nýbrž přijímáme druhého se všemi nedokonalostmi. Teprve v jiném spatříme své „čisté“ bytí.

Uzávorkování objektivního světa (Husserl) znamená oprostit se od předem daných stanovisek a uvažovat jen o tom, co vidíme. Svě bytí určujeme jen z vlastního představování, myšlení, hodnocení a jednání. Usilujeme o nezávislé přihlížení s jediným zájmem: přesně vidět a adekvátně popisovat. Jde hlavně o výklad, zpřesnění a objasnění toho, co vidíme. Proti předem dané objektivní vědě nastupuje poznávající subjektivita, hledající a nacházející smysl objektivního světa.

VZTAH KE SPOLEČNOSTI

Teprve osoba (person) schopná sebereflexe může čelit složitosti (complexity) společenské skutečnosti. Pouze sebereferenční teorie si může činit nárok na univerzalitu (Luhmann). Sebereferenční teorie tu znamená nezávislost na pozorování někým jiným. Sám si uvědomit přebytek možností a autoselektivně je regulovat v komunikačních procesech. V komunikačních procesech se utváří sociální systém jako sebereferenční objekt, který není redukovatelný na individuální vědomí.

Sociální svět konstituuje svou realitu nejen prostřednictvím komunikačních aktů a procesů, ale i komunikováním o komunikaci. Obecně hovoříme o sebetvorbě (autopoiesis), která nekončí, tj. nenaplňuje účel (telos), ale právě ho otevírá. V tomto ohledu je teleologie (účelovost) nadřazena prosté kauzalitě (příčinnosti). Sociální systémy chápeme jako autopoietické ve smyslu, že jejich reflexivita dovoluje diferenciování a stupňování. Přitom roste potřeba řízení, které má zajistit sebesimplifikaci – to se obvykle děje prostřednictvím médií, jako jsou peníze, stát nebo výchova.

Systémový přístup zjišťuje, že faktické samo o sobě není racionální. Racionalita se podřizuje sebereferenci tak, že systém hledá vztah k prostředí nikoli jako k okolnímu systému, nýbrž jako k horizontu svého vnitřního života (G. J. Klír). Prakticky to znamená, že společností vyvolané problémy musí být odstraněny především ve společenském systému. „*Dezorganizace přírody přináší problém organizace společnosti.*“ (Morin)

Ucelený pohled na „správné“ řízení poskytuje koncepcce kultury, kterou chápeme jako soubor hodnot, norem a ideálů v dané organizaci. I když jsou 60. až 90. léta 20. století pokládána za období velkého rozvratu (great disruption) právě v důsledku opuštění obtížných zábran, tradičních norem a morálních pravidel, nedošlo ve vyspělých zemích Severní Ameriky a Západní Evropy ke ztrátě právního rámce, tj. právního státu. Proto tu je snazší renesance kultury ve smyslu občanských ctností jako jsou poctivost, spolehlivost a reciprocita. „*Rekonstrukce hodnot a společenského řádu musí pramenit z politiky, náboženství, sebeorganizace a lidské přirozenosti.*“ (Fukuyama)

VZTAH K PŘÍRODĚ

Kultura ve svém rychlém rozvoji nebezpečně prudce vrůstá do těla pozemské přírody. Buduje svou ekologickou niku zci-

zením, obsazením a kontrolou místa, obývaného předtím jinými živými systémy. S tím, jak přibývá lidí a umělých kulturních struktur, hrozivě ubývá vzácné přírodní bytí. Člověk se nikdy příliš neohlížel na důsledky svých činností, dnes se však bez filosofického uchopení konfliktu kultury s přírodou stává faktorem svého zániku. Lidstvo, slepě důvěřující vědě a tržní regulaci, nepozorovaně předává svůj osud do rukou slepé spontaneity (Šmajš).

Nazrál čas, abychom přírodě vrátili evoluční tvořivost, posvátnost, schopnost reprodukovat člověka a poskytovat hostitelské prostředí kultuře. Vzniká totiž obava, že přirozená biotická informace a konstrukce člověka se přestanou v důsledku úbytku a zpusťování přírodního bytí samovolně reprodukovat. Nikdy dříve člověk tolik nepotřeboval nejen filosofický, ale i teoretický model konfliktu kultury s přírodou.

Sociokulturní uspořádanost může na přirozeně uspořádané Zemi vznikat jen na úkor této původní uspořádanosti. Sociokulturní poznání přitom trvalou hodnotu Země zvyšovat nemůže, je totiž založeno na iluzi vlastnictví přírody a její deformovaném poznání. Kořistnický vztah člověka a kultury k přírodě se dlouhodobě nemění, bezohledná spotřeba výrazně stoupá. Globalizace se tak obrací nejen proti přírodě, ale i proti kultuře: násobí její tlak na přírodu a nutí ji destabilizovat biosféru.

Všechny fyzické kulturní struktury se „pečou z téže mouky“ jako použila přirozená evoluce. Tato mouka se pro umělé struktury může získat jen rozbíjením jedinečných forem pozemské přírody. „*Kultura je chatrč narychlo stavěná z úlomků zdiva bořeného chrámu pozemské přírody.*“ (Šmajš)

Co tedy radí sociální ekologie (jako přestupeň ekologie systémové):

- a) Obnovit svět vztahu k sobě samému, ke společnosti a k přírodě.
- b) Naplňovat šetrný nájemní vztah kultury k Zemi jako jedinému kosmickému domovu člověka.

- c) Nevidět smysl života jen v konzumu, ale vytvořit nové společenství hlavně cestou osvětlené výchovy (paideia).
- d) Nepovažovat člověka pouze za drobnou položku v celkovém přírodním rozpočtu a problém společnosti jen za problém technický.
- e) Přenést pozornost a úctu od banálních záležitostí ke komplexním problémům života a světa.

Pojem ekologie první použil v 19. století Ernst Haeckel a rozuměl jím ekonomii přírody. Teleologický přístup zastával K. Linné, který si povšiml, že každá životní forma má své místo v rovnováze přírody. A. von Humboldtovy expedice zkoumaly vztah mezi abiotickými faktory prostředí a rozložením druhů. Ch. Darwin odhalil, že organismy vznikaly evoluční cestou a to přirozeným výběrem.

Ve 30. letech 20. století zavedl A. Tansley pojem ekosystém pro vztahy organismů v jejich prostředí. Moderní ekologie se zformovala v polovině století na předělu mezi přírodními a společenskými vědami. Velkou úlohu při propojování různých věd sehrála Bertalanffyho obecná teorie systémů. Dynamiku ekosystémů – fluktuace populací, energetické cykly, dissipativní struktury, bifurkace – pak studovali Lindemann, Hutkinson, Margalef aj. Možnosti systémové ekologie vyznačil E. Odum, který varoval před nevratnými změnami ekosystémů, za něž jsou odpovědné věda a politika.

Začátky sociální ekologie se shledávají u Pitirima Sorokina (1842–1921), který naléhal na vzájemnou pomoc, politikou a ekonomickou decentralizaci, výrobu s lidskými a komunitárními rozměry. E. Reclus v téže době rozvíjel sociální geografii z hlediska vztahu mezi přírodou a společností. P. Geddes se pak orientoval na ekologicky vyvážené komunity, využívající nové technologie (neotechnics). Američan L. Mumford (1895–1992) požadoval obrat od historických tendencí technologické nadvlády, ekonomické racionality a růstu zisku k budování regionálních a komunitárních kultur. Jeho násle-

dovník M. Bookchin doporučuje konkrétní politické směry – konfederalismus a municipalismus.

Sociální ekologii propracovala chicagská sociologická škola hlavně ve směru sociologie města. Prosazovala kulturní úroveň založenou na komunikaci a konsensu. Další pokroky jsou spojeny s dílem Arne Naesse, který předložil hlubinnou ekologii se založením v myšlenkách Buddha, Spinozy či Husserla. Také další současné směry sociální ekologie (bioregionalismus, permakultura aj.) tvrdí, že mocenské struktury svým rozhodováním poškozují nejen občany, ale i prostředí. Obhajují ekologické principy vzájemné pomoci, starostlivosti a komunitarismu. Biosféru pojmají jako ekologický domov, zdůrazňují neformální sítě a dospívají k praktickým doporučením industriální ekologie, agroekologie atd.

Teprve na základě důkladné znalosti teorie systémů se formuje systémová ekologie. Ta ukazuje, že obnova harmonického života jednotlivce, společnosti a přírody je podmínkou přežití a budoucnosti lidstva. Neboť k čemu nám budou globální informační sítě, vysoká spotřeba a sofistikované technické konstrukce, pokud se přírodní základy lidského života přestanou samočinně reprodukovat? Novou orientaci shrnujeme do formule: SKROMNOST, POKORA, KÁZEŇ. To odpovídá názoru, že řešením ekologické krize není výkonnější technika, ale skromnější lidstvo (Kohák). Jde tedy o obrat od spotřební kultury ke kultuře duchovní, chápané ovšem nedogmaticky.

Systémová ekologie si všímá skutečnosti, že rostoucí výdaje na spotřebu nejsou provázeny pocitem blaha (ataraxia), naopak se dostavuje řada duševních a nervových poruch. Nadměrná sociální a sexuální soutěživost jsou silně ovlivněny nastaveným společenským klimatem. Největším problémem dneška se stala nevzdělanost politických rozhodovatelů a neodůvodněná dominance myšlenek, pocházejících z 19. století (např. romantického nihilismu podle Nietzscheho). Proti tomu se staví úsilí o veřejný dialog a komunikační racionalitu (Habermas).

V systémové ekologii prosazujeme posun od věd o přírodě k vědám o kultuře. Teprve kulturně a sociálně pojatá ekologie nám dává schopnost vnímat a interpretovat stav ekosystémů a přijímat rozhodnutí pro udržení, obnovu a zlepšení jejich stavu. Naopak, při postupu od biologické ekologie k ekologii sociální zpravidla na sociální otázky jakoby nezbyl čas! Globální ekologická krize je pouze vnějším projevem krize vnitřní čili duchovní: „hledání pravdy o této úděsné krizi je součástí téhož procesu jako hledání pravdy o sobě samém“. (Al Gore)

Kolem sebe vidíme zálibu v „úpadku do banality“ a současně málo ochoty k „pokroku ke složitosti“. Tak se analyzuje stále větší počet specializovaných úloh a přitom klesá schopnost dílčí, fragmentární řešení syntetizovat do zvládnání komplexních technicko-ekonomicko-sociálních či dokonce přírodně-kulturních problémů. Proti tomuto entropickému (rozkladnému) trendu vystupuje systémová ekologie jako myšlenkově náročný, syntetický přístup, který se neobejde bez filosofických a teoretických koncepcí.

Závěry

Pokusili jsme se krátce shrnout myšlenkový obzor systémového inženýrství, jehož veřejné vystoupení u nás datujeme k roku 1968. Přes nesnadnou společenskou situaci prošlo toto pokrokové hnutí až do současné doby spíše posíleno než deformováno. V seznamu literatury vybíráme jen několik titulů ze stovek dalších, na něž odkazují též každoroční konference SI (sborník 40. výroční konference SI 2008 k tématu „Systémová bezpečnost“ vydalo nakladatelství Gaudeamus při Univerzitě Hradec Králové, 2008).

Literatura

- DRÁB, Z. a kol. *Vademecum systémového inženýrství*. Praha: Informace, 1968.
- DRÁB, Z. *Úvod do systémového inženýrství*. Praha: SNTL, 1973.
- DRÁB, Z. *Historie systémového inženýrství u nás*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2002.
- HABR, J., VEPŘEK, J. *Systémová analýza a syntéza*. Praha: SNTL, 1972.
- HALADA, M. *Systémové inženýrství*. Praha: NADAS, 1976.
- JAVŮREK, Z., ZEMAN, J. *Dialektika a systémový přístup*. Praha: Svoboda, 1979.
- MOZGA, J., VÍTEK, M. *Studijní texty k systémové ekologii*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008.
- ŘÍHOVÁ, Z., VÍTEK, M. *Kybernetika a teorie systémů*. Praha: SNTL, 1989.
- SOUČEK, Z. *Modelování a projektování ekonomických systémů*. Praha: Svoboda, 1976.
- VÍTEK, M. *Obecná teorie systémů*. Pardubice: VŠCHT, 1982.
- VÍTEK, M. a kol. *Systémové inženýrství*. Pardubice: VŠCHT, 1990.
- VÍTEK, M. *Systémové úlohy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000.
- VÍTEK, M. *Systémové myšlení*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2001.
- VLČEK, J. *Metodologie systémového inženýrství*. Praha: SNTL, 1983.
- WALTER, J. a kol. *Operační výzkum*. Praha-Bratislava: SNTL-ALFA, 1973.

Kontakt na autora příspěvku:

doc. Ing. Miloš Vitek, CSc.

Ústav filosofie a společenských věd

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Rokitanského 62

500 03 Hradec Králové

e-mail: milos.vitek@uhk.cz

Pražské jaro 1968

Pokus o obnovu občanské
společnosti

Editor Pavel Krákora.

Obálku a grafickou úpravu navrhla Petra Süsserová.

Redakce Antonín Staněk.

Pro Olomoucké centrum otevřeného vzdělávání,

V Křovinách 19, Olomouc

vydalo Nakladatelství Epocha s. r. o.,

Kaprova 12, Praha 1

v roce 2008.

1. vydání, počet stran 280

Sazba Vladimír Lelek

Vytiskl Akcent tiskárna Vimperk s.r.o.